

1467

N. IORGA

*

*Alapédalom
18 August 1911*

CHESTIA OCEANELOR

LECTȚII FĂCUTE

LA

ȘCOALA DE RĂZBOIU

BCU Cluj / Central University Library Cluj

BCU Cluj-Napoca

RBCFG 2008 02031

BUCUREȘTI

Tipografia „Cultura Neamului Românesc“

1919

BCU Cluj / Central University Library Cluj

CAP. I-ii.

Introducere. — Rătăcirii scandinave.

O chestie de actualitate și una de viitor e aceia a Océanelor.

America a intervenit în marele războiu, grăbind un rezultat care nu putea fi altul, căci niciodată nații mari, nobile, glorioase nu puteau accepta o viață de robie economică, de inferioritate culturală, de înjosire ca a unor oameni de clasă a doua și a treia, nu numai pentru că, la capătul unei grele munci de așezare, organizare și îmbogățire, cetățenii ei au ajuns la o conștiință comună, la o stare de spirit definitivă, care cere o misiune istorică. Și n'a intervenit numai pentru că în fruntea ei s'a întâmplat să fie un om de teorii și de concepții care a dovedit că, pentru o țară și pentru mai mult decît o țară, e totuși bine cînd la cîrmă în viemuri grele este un om de catedră. Ci America s'a amestecat în războiul cel mare și l-a decis pentru că a înțeles ce primejdie poate ieși pentru dînsa din imperialismul *oceanic* german unit cu imperialismul *continental* și pentru că a simțit ca o nevoie de viață liberarea apelor Atlanticului și garantarea acestei libertăți contra dușmanului de ieri ca și, întîmplător, și față de prieteni de azi.

Și, fiindcă germanismul procedează prin teorii și preține a înfățișa probe istorice pentru «drepturile sale», are o mare actualitate întrebarea: Cine a cunoscut întăiu Mările cele mari, Océanele, care fac azi legătura de căpetenie între neamurile deosebite prin spațiu?

Căci a fost o chestie a *Oceanelor*, nu a unui singur, a Oceanului care desparte Europa apuseană de Răsăritul Americii, unindu-le prin ușurinți de comunicații pe care alte vremi nici nu le puteau bănuî.

Lumea veche, deși între Mediterană și Oceanul Indian — al Indiilor — nu se făcuse drum de corabie prin tăierea istmului de Suez, nu era, nici pe timpul Grecilor — inițiatorii —, nici pe vremea Romanilor, — simplii lor ucenici, — străină de ce se petrecea și mai ales de ce se producea în aceste lumi ale Asiei sudice și ale mai departatelor lumi ale Asiei răsăritene, udată de un Ocean Pacific, a cărui descoperire era să fie sarcina unui foarte nou viitor.

Apele Mării Indiilor erau străbătute numai de micile piroge ale Indienilor trecînd de la o insulă la alta, dar caravane mergeau, încărcate cu mirodeniile, țesăturile și alte produse speciale, mult căutate și prețuite, ale acelor «Indii», pe de o parte pe drumul care, peste Mesopotamia, ducea la porturile mediteraniene ale Siriei, iar, pe de alta, prin Persia, la Tebriz (Tauris) și de acolo în regiunile Caucasului sau la porturile de pe coasta sudică a Mării Negre.

Despre mările, sămănate cu insule, ale Sudului adînc nu se vorbește în scrierile antichității elenice, dar, în afară de faptul că ele nu ni-au venit decît fragmentar, trebuie să se aibă totdeauna în minte că scrisul puțin al acelor vremuri avea un rost de simplă informație și nimeni nu se ostenea să culeagă narațiuni de oameni simpli, povești de marinari, amintiri și închipuiri ale mulțimii.

În ce privește lumea apuseană, care s'ar întinde dincolo de extremul punct în aceste regiuni pentru navigatorii antichității, Coloanele lui Hercule (Strîmtoarea Gibraltar), se admite astăzi că nu trebuie a se acorda o prea mare importanță celor spuse de Platon în dialogurile *Timeu* și *Criton* despre un continent pierdut pentru păcatele sale, cufundat cu ele împreună sub valuri pedepsitoare. E mai mult încă o formă a unei superstiții răspîndite și aiurea despre asemenea înne-cări a celor căzuți în vinovăție: și la noi se vorbește

astfel despre tîrguri care s'au cufundat și din adîncurile înecate ale cărora vin încă la anume zile și ceasuri zvonuri de clopot și alte semne de viață. Mărturiile din Aristotele și din încă un izvor antic nu sînt nici mai precise, nici mai vrednice de o cercetare serioasă.

Dar în antichitate nu erau numai Arienii din jurul Mării Mediterane. Fenicienii au fost un popor născut din Mare și trăind prin și pentru Mare. Nu li-a lipsit nicio cutezanță în urmărirea cîștigului lor, oriunde s'ar putea găsi. Cînd o colonie a lor, Cartaginesii, s'a așezat pe coasta de Nord a Africei, între colonie și metropolă s'a făcut aceeași împărțire ca mai târziu, în evul mediu, între Venețieni, domni — afară de Marea Neagră, dominată de Caffa, și nu de Tana lor, — în basinul răsăritean al Mării Mediterane, și între Genovesi, reduși la basinul occidental, dar tocmai prin această mărgenire și strîmtoare siliți a căuta să iasă dincolo de hotarele ei cunoscute.

Astfel se ajunse la călătoria oficială, cu misiune, a Cartaginesului Hannon, care, trecînd de Coloanele lui Hercule, se lăsă de-a lungul coastei apusene a Africei, descriindu-și călătoria într'un memoriu secret, într'un *Periplu* destinat numai magistraților cetății sale. Il avem astăzi supt o formă grecească într'un manuscript unic.

Mai mult însă n'avem în scris nici de la navigatorii iscusiți ai vremii vechi.

Totuși între popoarele mărginașe ale Oceanului de Apus erau și Celții, cari, după mărturia lui Cesar, în *De Bello Gallico*, precum și după indicați a lui Tacit, în «Viața lui Agricola», aveau corăbii, multe, dacă nu mari, și știau bine cum să tragă folos din ele. O cunoaștere mai deplină a povestirilor populare, așa cum se vor fi păstrînd încă în Irlanda, ar fi de un mare folos întru aceasta.

Cuceritori ai Galiei, Romanii n'au pătruns niciodată până la coasta Oceanului, și, cuceritori, pentru o mai scurtă, dar solidă ocupație, ai Britaniei Mari, ei nu și-au întins puterea și asupra Irlandei, ceia ce i-ar fi pus în fața imen-

selor ape necunoscute. Partea vestică a Galiei n'a fost decît foarte slab colonisată și insuficient cunoscută. În sfîrșit, deși Apusul peninsulei iberice s'a învrednicit de mai multă atenție, nimeni nu s'a încumetat să se încerce pe aceste ape care se credeau a face parte din nesfîrșitul Ocean ce încunjură tot pămîntul.

Cărturaria de la începutul evului mediu, îndreptată după a antichității, nu adaugă nimic la cunoștințele anterioare. Călugărul irlandez Dicuilus (pe la 820) nu face decît să strîngă laolaltă cîteva știri, pe care le va lega rău între sine, din scriitorii clasici, greci și latini. Și totuși contemporanii săi au trebuit să aibă măcar închipuire populare despre apa fără drumuri de la Vestul insulei lor.

* * *

În acest timp avem însă rătăcirile aventuroase, cutezătoarele atacuri pe Mare, descoperirile fericite și colonisările, legate de atîtea greutăți, ale Scandinaviilor, ale Nortmanilor medievali, dușmani ai Imperiului lui Carol-cel-Mare, care el însuși nu va isprăvi nimic în această privință.

Sagele norvegiene și islandese dau, la ani pe cari sîntem liberi a-i primi ori ba, în așa de suspecta lor precizie, următoarele vești despre ceia ce a găsit neamul, condus, pe luntrile ușoare, care, pe o vreme cînd mersul vaselor atîrna de vînt, și numai în foarte mică parte de vîslirea cu lopețile, puteau ajunge foarte departe, de *vichingii* temuți de toți vecinii.

Înlăturîndu-se fașa mărturie din documentul plăzmit de la 834 — al lui Ludovic-cel-Cucernic către orașul (!) Hamburg —, ca și știri despre rătăcirile, începute la 850, ale lui Ingulf, avem întăiu sosirea în Islanda a lui Naddod la 861. Apoi răsbaterăa lui Gumbjorn, la 870, până în insulele vecine cu Groenlanda. Trebuie însă că Islanda să fie ocupată, începînd cu Ținutul Reykiavikului, de Norvegianii Ingolf, la 870 sau 874, trebuie ca în insulă să se creeze o stare de lucruri legată prin codul lui Ulflot, pentru ca la 982 să se poată vorbi de o adevărată aflare a Groenlandei, «țara verde» locuită de

Karaliți sau Kalaliți, și de o coborîre chiar pe coasta nord-estică a continentului american.

Eric Raude (cel Roșu) face din Groenlanda, din coasta ei sud-vestică, o posesiune a Coroanei norvegiene. La începutul chiar al veacului al XI-lea înaintarea e dusă mai departe de Biarne Herjulfson (1001), iar fiul «Roșului», Leif Ericson, vede țermul de la Helluland (Terre-Neuve?), de la Markland (în Noua Scoție) și de la Vinland, unde Germanii din Nord ar fi găsit vii necunoscute de dânșii. Thorwald, fratele lui Leif, ajunge la Irlanda Mare și în «Țara Oamenilor Albi». Cîțiva ani mai târziu, Thorfion Karlefne, negustor irlandez, ar fi călcat pe coasta Americii de Est, între Statele Massachusetts și Rhode-Island. Iar secolul al XII-lea, cînd se află și Florida, Carolinele, văzu (1121) și o visitație de episcop.

Din partea lor, Indienii vorbesc de sosirea cîndva a unor oameni albi la față și cu barbă, din Tlapallan, care e Europa, — știre care nu e lipsită de importanță.

Se cuvine deci Scandinavilor cinstea celor d'întăiu descoperiri? — mai întrebăm odată.

Pentru a îndeplini ei de la ei o asemenea funcțiune de istorie universală, ar fi trebuit ca acești cutezători plutași să aibă cunoștința mijloacelor tehnice, impulsul sufletesc către ce e nou și priceperea de a reîmpopora o țară pustie.

Această întreită însușire nu se poate recunoaște însă vechilor pirați germani. Trebuie părăsită ideia focarelor de civilizație, care, aprinzîndu-se simultan, ar da drept mai multor nații să reclame în același timp paternitatea asupra tuturor rezultatelor cîștigate până la începutul erei moderne, — în 1919 mai mult ca înainte de războiul general. De fapt, omenirea a crescut încet și greu, și ce ni se pare mai firesc în cuceririle ei n'a venit decît la capătul unor încercări lungi, dureroase și pline de umilință și de primejdie. Cum nu se poate vorbi de o cultură tragică fără legături cu puternica vatră culturală de pe malurile Mării Egei, tot așa nu putem admite nici

activitatea maritimă a Scandinavilor fără impuls și fără model. Nu e de ajuns — Albanesii de azi o dovedesc — să fie o nație pe malul Mării pentru ca să aibă o flotă, să o trimeată în depărtate expediții, să cîștige prin prestigiul și isprăvile ei Ținuturi de colonizare.

Dar Scandinavii, Nortmanii nu sînt aborigeni în țara pe care o locuiesc de aștea veacuri. Tot Nordul a fost cîndva al Finilor, al Laponilor sau Eschimoșilor, dar în peninsula scandinavă ei au fost aruncați în ghețurile de sus fără a lăsa urmă în părțile mai ușor locuibile. Și elementul germanic, gotic a venit de la Nipru și Nistru, din locurile care, fiind invadate de Huni cu clientela lor slavă, Goții au trebuit să se desfacă: unii fortificîndu-se în Crimeia, alții trecînd în Balcani ca să se lupte cu oștile Împăratului Valens, iar alții *trecînd spre Nord*.

Din vechea patrie ei au adus portul popular al femeilor cu catrință vrîstată ca la noi, în formă ca și în culoare. De acolo au adus arta lor, care e un derivat barbar al artei, fără unitate și armonie clasică, a Scito-Elinilor de aici, de la Marea Neagră. De aici probabil și runele scrisorii lor, tainice până ieri, iar acum socotită de unii ca viind, prin Galia, din izvorul latin¹.

Și în aceste locuri și mai ales în Crimeia Goții au fost vestiți navigatori prădalnici. Tot așa erau să fie apoi Rușii de la Chiev, cît au rămas păgîni, și mai apoi Cazacii, cu șeicile lor dintr'un singur trunchiu.

Dar atunci se impune ideia că *Goții au adus de la cele d'întăiu așezări ale lor și tehnica navigației de aventură și avîntul rătăcitor al vechilor Greci și tot odată calitățile lor de creatori ai atîtor colonii*.

Astfel pînă la începutul adevăratului ev mediu ceia ce domină în aceste Mări nouă este, cu energia unei noi rase de luptători, gîndul, tendința, modalitățile de dezvoltare și de înstăpînire ale raselor mediteraniene, greco-latine.

¹ Joseph Kürschner, *Deutsche National-Litteratur*, I, Berlin-Stuttgart, 1894, p. 13 și urm.

CAP. II.

In căutarea „Indiilor“.

În tot decursul evului mediu, contactul cu lumile udate de Mările răsăritene n'a lipsit niciodată. Neconținut mirodeniile, stofele scumpe și tot ce mai poate da natura și industria tradițională a Orientului au sosit prin Bizanț în țerile din centrul și din Vestul Europei —, mărfuri «ultramarine», nu numai pentru că erau aduse pe Marea Mediterană, ci pentru că se știa că ele vin din Ținuturi mai adânci dincolo de apele acesteia. În mormintele vechilor stăpînituri se întilnesc atîtea țesături care, dacă vin numai din părțile bizantine, reprezintă și astfel o înrîurire asiatică mai depărtată.

A trebuit însă, pentru ca să fie un contact mai intim, un mai remunerator schimb de producții între Apuseni și Răsăriteni, fenomenul, de ordine morală, dar cu așa de întinse consecințe materiale, al cruciatelor.

Se întemeiază de pe urma lor contoare italiene, ale Pisanilor și Amalfitanilor — ațiția din ei veniți, de fapt, din plin Bizanț —, ale Venețienilor și Genovesilor. În Tripoli și aiurea, ba chiar în părți necucerite de luptătorii pentru Hristos, în Alexandria Egiptului, negustorii republicelor din Italia așteaptă sosirea caravanelor ce străbat stepele și pustiurile. Și, pe lîngă folosul imediat de îmbogățire din cruciate rezultă și un spor de vitalitate, o întetire a spiritului de aventură, o scormonire către lucruri nouă a puterilor omenești, care vor avea urmările cele mai importante pentru viitor.

Era firesc ca ofensivei creștine a cruciatelor să-i răspundă un contra-atac al Islâmului, jignit în mîndria sa și împiedecat în viața normală a regiunilor ocupate de dînsul. El nu e represintat atîta prin isprăvile emirilor și Sultanilor turcomani, cari ajung a-și recuceri Ierusalimul, cît prin marea mișcare de cucerire, menită a întemeia un puternic Imperiu, care pornește de la îndrăzneala lui Gînghiz-Han, la începutul veacului al XIII.-ea.

Un val de «barbari», cari, în realitate, uniau virtuțile sălbatice ale pustiului cu tradițiile de strictă administrație și aspră fiscalitate ale Imperiului chinez — în epoca modernă un asemenea sistem a fost practicat numai de Prusia, ajunsă stăpînă a Germaniei întregi, — trece din stepa Asiei centrale în stepa Rusiei și de aici în a treia stepă, a Panoniei, unde însă nu poate să rămîie, de și a rîspins pînă la Adriatica pe regele unguresc cu puținele rămășiți ale oștirii sale. Nu poate să rămîie, pentru că nu i se opun numai mijloacele Ungariei, ci și ale întregii creștinătăți catolice, în numele căreia lucra regele «apostolic» unguresc.

De pe urma acestei năvăliri, cînd ea s'a retras într'o albie definitivă, a rămas însă unul din cele mai mari Imperii pe care le-a cunoscut lumea. El se întindea de la hotarele Chinei pînă în Carpați, peste atîtea popoare felurite, cărora li impunea aceiași pace a împărătescului Han, aceleași practice de comerț, același sistem de măsuri, de greutateți, de monedă, același regim vamal.

Comerțul mondial a folosit enorm de pe urma imensului Stat mongol, care supt atîtear aporturi a pregătit vremile nouă ale economiei generale.

Era de așteptat că drumurile cele întinse care se deschideau acuma vor fi bătute de călători europeni din toate națiile, dar mai ales de Italiani.

Doi Italiani, Niccolò și Matteo Polo, fac un drum la Hordă, Hanul fiind Cubilai, unul din urmașii lui Gînghiz, la 1250, pentru a se întoarce abia la 1269. În momentul cînd pleacă din Constantinopol spre acele Ținuturi ale unei strălucitoare legende, Imperiul latin,

întemeiat acolo la 1204, dăinuia încă, de și căderea lui se putea crede apropiată. Propaganda latină plecată din Bizanțul acuma catolic și feudal vedea încă de atunci putința de a lega relații și în vederea propagandei cu Tatarii noului Împărat păgîn al Răsăritului; cum primirea islamismului de aceștia, în locul vechilor superstiții din stepă, nu s'a produs decît cu oarecare zăbavă, astfel de speranțe puteau să aibă, măcar la început, oarecare temei. Un Rubruquis, un de Plan-Carpin, frați minoriti, făcură astfel drumurile lor în stepă.

La 1269 însă, Paleologii erau acum de opt ani în Capitala Imperiului grecizat al Răsăritului. Ilusiile cu privire la creștinarea Tatarilor durară încă: în adevăr, Ludovic al IX-lea, regele Franciei, s'a sprijinit pe ele în cruciata lui d'intîiu, și încă la începutul veacului al XIV-lea emisari, călugări franciscani, căutau sălașul de stăpînitor al Hanului mongolic Ghazan. Ideia va mai reapărea, de altfel, și spre al treilea șfert al secolului al XV-lea, pe vremea luptelor lui Ștefan-cel-Mare cu Turcii, fiind vorba acuma chiar, nu numai de o înțelegere cu Hanul Tatarilor din Crimeia, dar și cu Uzun-Hasan, succesorul lui Gînghiz în Persia.

În legătură cu misionarii cari se duceau spre Orient, se îndreaptă într'acolo și fiul lui Niccolò Polo, Marco. El petrecu douăzeci și patru de ani în acele părți la Curtea lui Cubilai și reveni cu noțiuni prețioase, crescute în povestire de spiritul lui inventiv, despre *Catai* (China, «Chitaiu» Rușilor de azi) și despre un *Zipangu*, care e Iaponia. Povestirea lui a fost pusă pe hîrtie în limba franceză, ca una care pe acel timp, înainte de Dante, avea pe lume, cum spune Brunetto Latini, învățătorul marelui poet, cea mai largă răspîndire. Un secol întreg aceasta a fost una din cele mai iubite cărți populare în Europa. Dintr'însa se inspira Maundeville în literatura engleză a secolului al XIV-lea.

Cît durase Imperiul latin de Constantinopol, Venețienii avuseră într'o măsură cu mult mai largă decît supt Împărații bizantini, suzeranii lor, monopolul comerțului oriental întreg. La împărțirea unei prăzi ciștigate și cu

mijloacele lor, dogele Dandolo, care luase parte personal la expediție, rezervase pentru Republică «un șfert și jumătate» din posesiunile «basileus»-ului despoiat și izgonit. Hotarele avute în vedere n'au fost însă trase nicio dată definitiv, și restaurarea grecească în Constantinopol aduse în locul negustorilor principali ai cruciatei pe vechii lor adversari italieni, foarte îndrăzneți și ambițioși, dar cu mijloace neasămănat mai puține, Genovesii.

Aceștia se putură menține numai în Marea Neagră, la Caffa și de acolo la Apus până la Cetatea-Albă, până la Chilia-Veche din delta Dunării, iar la Răsărit până spre Caucas, unde aveau Anapa și Poti, fără a mai pomeni contoarele de pe țărmul sudic al Mării Negre (la Amastris-Simisso, la Sinope). Pera din fața Constantinopolei rămase o cetate a lor. Dar în basinul răsăritean al Mării Mediterane ei nu încercară măcar să exercite o hegemonie efectivă, și ocuparea principalului port al insulei Cipru, Famagusta, spre sfârșitul veacului al XIV-lea, n'a fost atîta o acțiune de Stat, cît succesul, sprijinit de Guvernul Republicei, al unei întreprinderi particulare, pe acțiuni, al unei *mahone* sau *maone* (după terminul arab).

Pe acest timp Veneția, în ajunul chiar al cuceririi otomane, are un nou și mare avînt de cucerire și colonizare, izbutind să capete, prin bani mai mult decît cu puterea armelor, Insulele Ionice, porturile Albaniei, puncte nouă în Moreia, unde avuse și până atunci fortărețele Coron și Modon. Genova e înlăturată din aceste ape, și ea își caută deci un echivalent în Vest, unde Corsica, Sardinia căzuseră în sfera ei de influență. Așa se ajunse la relații neconținute, foarte folositoare — de și nu în măsura în care folosiau relațiile cu Levantul, mult mai bogat decît acest Maghreb —, cu Tunisul, cu Maurii «Benemarin» din Maroc.

Marocul însă cuprinde și o largă coastă vestică, și era cu neputință ca locuitorii să nu aibă cu insulele vecine și cu coasta ce se întinde la Sudul Imperiului șerifian legături analoage cu acelea care totdeauna au existat,

de pildă, între Britania Mare, de o parte, și, de alta, Irlanda și mai măruntele insule vecine.

Nu va fi deci de loc curios că un Genoves, fie și în serviciul regilor Spaniei, va descoperi America. Pentru navigatorii din Genova cari auziseră și ei despre «Catai» și «Zimpangu», Apusul era o preocupare neconținută, nu fără gândul că aici trebuie să fie o trecere spre acele «Indii» ale fabuloaselor bogății, căci începutul «Indiilor» era doar unde se opriau cunoștințele despre Răsărit.

Cunoaștem astfel rolul de descoperitor al unui Lancelotto Malocello, dintr'o familie genovesă bine cunoscută; cunoaștem apoi misiunea unui concetățean al acestuia, Pezagno, în 1317, la regele portughez Dionisie; în 1341 alt Genoves și un Florentin găsesc drumul la Insulele Canarii. Insemnările din acest timp, ca ale lui Căda Mosto, ale lui Frà Mauro (1459) arată vagi pământuri în Vest.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

Era însă și pe cellalt țărm al marelui golf pe care-l formează Mediterana la Apusul ei și în insulele vecine o altă pornire către căutarea acestor pământuri. Catalonia, cu porturile ei înfloritoare, cu tradițiile ei cetățenești, apare ca o bandă de Italie în peninsula iberică, și sentimentul de libertate, pornirea spre navigații îndrăznețe erau și mai puternice în acele Insule Baleare, care au format în veacul al XIV-lea, supt prinți din Casa de Aragón, un regat deosebit. Un cugetător așa de multiplu și de adânc cum a fost Ramon Lull, venind, sufletește, el însuși din energia rasei, a contribuit s'o întărească, și, de altfel, ieri încă ostașii de aventură ai Companiei catalane dominau în Grecia și aveau relații în Epirul vecin, iar alte ori ei se luptau cu Turcii otomani prin vasta Asie. Un rege Jaime de Maiorca va fi între campionii cruciatei în epoca sa.

Nu e deci neașteptat ca un Iacob Ferrer, Catalan, să fi putut ajunge, încă din 1343, tocmai în zilele acestui Jaime, la «rîul de aur» (*rio de ouro* al Portughezilor de mai târziu) și că știri nouă despre pământurile Apusului

sînt date și de vestitul portulan al Catalanilor din 1378.

Coasta de Sud a Franței, cu toate calitățile portului Marsiliei, n'avu niciunrol maritim mai însemnat. Cu totul altfel era cu coasta vestică, la Oceanul Atlantic.

Aici activitatea de navigație se datorește faptului unirii pe tîn timp cu Coroana englesă — nu cu vre-o Anglie națională! — a atîtor teritorii de coastă franceze, de la Normandia până în Pirenei, încît prin acea veche moștenire a dinastiei, prin leagănul din Anjou și Maine al Plantagenetilor, noii regi englesi, prin zestrea în Aquitania a Eleonorei, soția regelui Henric II-lea, mai toată această coastă era *englesă*.

Pe la 1350 Insulele Canarii, zise «Insulele Fortunate» (Norocite), fuseseră ale infantului Ludovic de Spania sau de la Cerda, și era vorba ca ele să treacă și în minile Delfinului din Vienne, care se încumetă și el să facă o cruciată în Orientul asiatic.

Războiul de o sută de ani izbucnește tocmai în această vreme, și el face necesare relații neîntrerupte între Anglia și teritoriile franceze din față ale aceluiași rege. Portul Bordeaux a datorit acestei circulații continue importanța lui, și de aici a venit și simpatia de care regimul engles s'a bucurat multă vreme acolo.

Nu va fi deci de mirare că la 1409 un Frances, Jean de Béthencourt, va ajunge la Insulele Canarii, pe care le și descrie.

Dar curentul de viață pe care-l provoca acest schimb de oameni și de mărfuri a trebuit să atingă și urmarca la Sud a aceleiași coaste.

Aici, și nu în altceva, trebuie să se vadă motivul marelui avînt de care au fost cuprinși de la o bucată de vreme înainte Portughezii.

Statul lor, îrtîiu un simplu comitat, apoi un regat, a fost întemeiat, cu o clasă dominantă de origini deosebite, de către un prinț frances chemat în ajutor de regele Castiliei și plecat pentru cruciată în veacul al XI-lea. Papalitatea a dat urmașilor lui Henric de Burgundia coroana regală pentru ca ei să îndeplinească în aceste

locuri o misiune asemănătoare aceleia cu care a fost însărcinată pentru regiunile din Estul și Sud-Estul Europei realitatea «apostolică» a Ungariei medievale. Și acești stăpînitori aveau datoria de a nu opri un singur moment lupta împotriva Necredincioșilor.

I se dă luptei un scop definit, nu atîta prin legături întîmplătoare cu navigatorii genovesi și catalani, cît prin această creștere, la sfîrșitul evului mediu, datorită ofensivei cuceritoare engleze, a vitalității tuturor națiilor așezate lingă Oceanul Atlantic.

Cîteva date vor ajuta a face să se înțeleagă și mai bine aceasta.

La 1353 se încheie cel d'întăiu tratat între Anglia și Portugalia. Regele Ioan I-ia de soție, — pe o vreme cînd și regi spanioli contractează căsătorii care-i leagă de dinastia englesă — pe Filipa, fiica ducelui de Lancaster, unul din fiii regelui Eduard al III-lea. Din acești părinți se vor naște trei fii: regele Eduard (Duarte), purtînd numele străbunului de pe mamă, dom Pedro, care e și un cunoscut poet, și navigatorul dom Enrique, și el purtînd un nume îndătinat la stăpînitorii Angliei.

Toți trei înțeleg că principalul lor rost trebuie să fie lupta pentru creștinătate. Astfel Pedro vine în Răsăritul nostru la 1427 și pătunde, cu Impăratul Sigismund, rege al Ungariei, pe la Cîmpu.ungul muntean, contra usurpatorului Radu-Vodă cel Prost (Prasnagiava) ¹ și contra Turciilor, sprijinitorii acestuia. La 1428, ducele de Columbia era, pe calea întorsului, la Veneția, unde i s'a tăcut o frumoasă primire.

În aceeași timp regele Eduard pregătește o mare lovitură de cruciată în Marocul vecin, unde nu pătrunseseră Spaniolii, contra Maurilor din Benemarin. Se atacă astfel pămîntul din Ceuta treizeci de ani după întăia lovitură în această direcție și zece ani după ce dom Pedro se înfățișase pentru a lupta contra păgînilor de la Dunăre. Campania n'a avut însă un mai întins succes, oprindu-se la Ceuta cucerită.

¹ V. îndreptarea din Jireček, *Geschichte der Serben*, II, p. 153, nota 1. — Windecke, cronicarul lui Sigismund, pomenește prezența în armata ungară a prințului portughez.

Aceasta nu împiedecă însă pe Henric Navigatorul, duce de Viseu, să-și trimeată corăbiile spre Sud de-a lungul acestei coaste marocane. La 1432 Portughezii ajung la capul Bojador și la Așore, la 1436-8 ei debarcă astfel la «Rio de Ouro», în același an cînd lovesc la Nordul «Maghrebului» marocan Tangerul (luat abia în 1478), într'o expediție care aduse moartea regelui Eduard, în condiții ca acelea în care murise Sfîntul Ludovic. La 1441 se ajunge la Capul Alb.

La 1443 se organizează apoi o nouă cruciată a lui Henric și a lui Pedro, care nu reușește, cu un an înainte ca la Varna să fie zdrobită altă expediție creștină, mult mai mare, în Balcani. Dar aceasta nu împiedecă ocuparea coastei senegalese la 1446; Capul Verde e descoperit la 1447. După ce, la 1452, Diego de Teive se gîndește la o «Antilia» și mai depărtată în Vest, Papa Martin al V-lea întărește regilor Portugaliei, în calitatea sa de șef al cruciatei, posesiunea acestor ape și a țărmurilor vecine. Un Diego de Sevilla va apărea totuși pe acest timp la Insulele Așore, și mai târziu se vor ocupa de aceeași problemă Italienii ca Toscanelli, ba chiar cîte un German ca Martin Behaim.

Lucrurile erau în sfîrșit așa de înaintate, încît la 1469 se fundează și o Companie — după sistemul *mao-nelor* genovese — pentru exploatarea acestor locuri. Cînd la 1482 Diego Cam împlintă steagul portughez pe coasta Congului, se puteau hrăni cele mai frumoase speranțe pentru viitor.

Citva timp se crezu că s'a ajuns la capătul continentului african, căci coasta se îndrepta de-odată, și pe o lungă distanță, spre Răsărit. Acolo trebuiau să fie Indiile, vestitele, mult doritele, răsplătitoarele Indii.

Căci Marco Polo nu fusese uitat, și *Alexandria* fabuloasă era în minile fiecăruia, cu poveștile despre pigmei, uriași și balauri, despre Bradamanți și alte ciudate neamuri. În *Songe du Vieil Pèlerin*, spre sfîrșitul veacului al XIV-lea, Philippe de Mézières, campionul picard al cruciatei, poartă prin Indiile aceleia figurile lui ale-

gorice. Și Toma, marchisul de Saluzzo, vorbește în *Le chevalier errant* de țara Sfintului Toma, unde creștinii se botează cu focul. Solii abisinieni veniră în Italia la începutul veacului al XV-lea. Un vocabulariu abisinian a fost alcătuit cam pe aceeași vreme, de un Italian. Se colportau scrisori închipuite ale «Preotului Ioan», *Pres-toiannes*, către Papă.

Se credea că în curînd îndrăzneții corăbieri vor ajunge în prezența lui. În Portugalia un Covilham, un Paiva așteptau aceasta. Dar la 1486, Bartolomeiu Diaz, împingînd mai înainte spre Sud, prin multe primejdii, ajunse la *adevăratul* capăt al continentului african. Cea ce era pentru suferințele lui Capul Furtunilor, trebuia să fie pentru navigația portugheză, așa cum l-a și numit regele Ioan al II-lea, *Capul de Bună Speranță*.

CAP. III.

Hegemonia Spaniei și a Portugaliei.

Atingerea de către Bartolomeiu Diaz a aceluia cap de Sud al Africei pe care l-a numit «Furtunosul», Vije-losul», *Tempestoso*, tocmai pentru că, bîntuit de vînturi, el nu deschidea, la capătul unei navigații foarte grele și riscate, pe o Mare care nu avea, ca aceia de până la devierea spre Răsărit a coastei africane, un lanț, ocrotitor și îndreptător, de insule, *nu însemna de loc gă-sirea drumului către Indii*. Și acest drum, ca să fie în adevăr găsit, trebuie să ofere garanții, îndemnări care prin nimic nu puteau fi așteptate încă.

Era deci îngăduit, ba chiar — prin perspectiva care se deschisese — impus oricărui om îndrăzneț să caute acest drum pe sama lui, dacă se poate prin alte mijloace, pe alte căi, scurte și mai puțin periculoase. Căci, de fapt, în Portugalia de la sfîrșitul veacului al XV-lea, atîția cari cetiseră pe Marco Polo și văzuseră în paginile lui prin cîte greutăți se ajungea, cu atîta pierdere de vreme, peste atîtea regiuni deosebite, la «Catai» și la «Zipangu», se întrebau dacă, odată ce pămîntul e rotund, cum o spuneau, de la Petru d'Ailly, autorul «Icoanei lumii» (*Imago Mundi*) încoace, «cosmografii» cei noi, un drum de Apus nu trebuie să fie mai expeditiv¹ și, cum prin acele regiuni oceanice sămănite cu insule răzlețe,

¹ Konrad Haebler, în Helmolt, *Weltgeschichte*, ed. 1-a, I, p. 353.

nu puteau să păzească dușmani așa de geloși și de puternici în gelosia lor ca acei din Asia apuseană și centrală, dacă acestălalt drum nu e și mai lesnicios.

Pentru a-l încerca, trebuia mai multă cutezanță decît știință, mai multă energie îndărătnică decît socoteală prudentă, mai multă sete de cîștig, de onoruri și de putere decît tendințe mai nobile și, cel mult, pe lingă aceste însușiri, și dorința pioasă, generală încă pe acest timp, de a răspîndi credința mîntuitoare a lui Hristos.

Erau pe atunci, la un ceas de adîncă schimbare a tuturor lucrurilor, mulți din această familie de spirite. Cutare căuta mijlocul cum se poate înmulți scrisul, de la cutare Frances din Sud și Olandes la Gutenberg, Fust și Scheffer, cutare, ca Italianul Antonio Marini din Grenoble — *Gratianopolitanus* —, recomanda un nou fel de a coace cărămida, căpăta de la Republica venețiană un privilegiu pentru a face ca, prin invenția sa, *il carro*, vasele să treacă din cursul Brentei în lagună, și, tot odată, stăruia să se reieie opera de cruciată și presinta în Praga regelui Georghe Podiebrad ca și în Parisul lui Ludovic al XI-lea statutele unei ligi creștine, asigurînd pacea veșnică față de dușmanul legii și civilizației.

Cristofor Columb n'a fost superior acestor tovarăși în scormonirea domeniilor închipuirii, în curajoasa întrebare a tainelor până atunci neatînse sau nelămurite. Genoves, — născut în Genova chiar sau în Livorno —, fiul unui meșter de lînă, corăbier numai din cînd în cînd, asociat la întreprinderi cărora nu li lipsia o notă de piraterie, pe vasul Francesului Coullon sau pe galerele regelui Provenței, René, care reclamă, pentru el și pentru fiul său, Ioan de Calabria, o moștenire napoletană și avea deci nevoie de transporturi pe Mare, — el ajunsese, la un moment din activitatea lui lipsită de o îndreptare statornică, să se așeze în Portugalia.

Aici căzu într'un mediu preocupat tot mai mult, ca de o idee fixă înfiptă în mintea tuturor, de gîndul drumului Indiilor. Se însură, și soția sa era din neamul acelor Italieni Perestrello, cari participaseră la ultimele călătorii și descoperiri.

După opt ani dispărea din țara unde nu dovedise prin nimic că el s'ar fi oferit pentru a da o soluție marii probleme curente.

S'a presupus, pentru a explica această pripită plecare de pe urma unei vinovății misterioase, că el și-ar fi însușit pe ascuns planurile elaborate pentru regele Portugaliei de un om în adevăr învățat, care era și un spirit superior, conaționalul său Paolo Toscanelli. N'am putea spune, din ceia ce cunoaștem direct despre rosturile lui Columb, ca și din legăturile lui Toscanelli însuși cu Portugalia, cât adevăr este în această presupunere.

Columb se retrage în Spania, în condiții vage. La Cordova are cu o femeie de acolo, el, care din căsătoria cu Portughesa avea un fiu, Diego, alt copil. Trimete pe fratele său, care nu era mai cinstit decât dînsul, în Anglia pentru a face și acolo propuneri în vederea unei mari întreprinderi bogat remuneratoare. Din partea lui, se adăpostește în micul port Palos.

Aici are legături cu amatori de «cosmografie» din localitate, dintre cari unul fusese cîndva duhovnic al reginei Isabela. Ducele de Medina Celi îi poartă și el interes. Dar, cu pretențiile lui enorme — căci voiă să fie amiral și vice-regē, transmițîndu-se cel d'întîiu titlu și urmașilor, și să aibă partea sa în veniturile tuturor pămînturilor pe care le-ar găsi —, el n'ar fi izbutit niciodată a căpăta concursul necesar, dacă nu cădea într'un moment cînd oștile Castiliei ca și ale Aragonului, conduse de Isabela și de soțul ei aragones, Ferdinand Catholicul, asediau Grenada, ultimul adăpost al Maurilor spanioli, și cînd deci ideea cruciatei, în care intra și aceia de a căuta alți păgîni în locuri necunoscute până atunci, era mai vie decât oricînd.

Lui Columb nu i se dădu însă, pe departe, importanța cuiva ale cărui proiecte bine chibzuite pot fi sprijinite, fără pagubă ca și fără ridicul, de mijloacele directe ale Statului. După sistemul «mahonelor» genovese, Guvernul castilian luă numai o parte din cheltuieli, înțelegîndu-se cu frații Pinzon din Palos, ciștigați de asigurările predicatorului fantastic al rătăcirilor pe Mările

închise. Astfel se ajunsese la plecarea, în ziua de 3 August 1492, a celor trei caravele, rămase apoi vestite, *Santa Maria, Pinta, Nina*. Singurul fapt că astfel de corăbioare fuseseră alese în vremea când Veneția trimetea până la Constantinopol, în Creta și la Tripoli greoaie galere, arată că următorul fantastic al drumului occidental-cătră Indii nu conta pe o navigație mai îndelungată.

Abia la 6 Septembrie cele trei vase părăsiră apele Canarelor, și mai trebui peste o lună pentru ca la 11 Octombrie să se vadă în sfârșit liniile șterse ale unui țerm și ca valurile mișcându-se de la acest țerm înapoi către largul Oceanului să aducă prin obiectele ce plutiau de-asupra lor neîndoielnică dovadă a unei lumi locuite.

Dar în această insulă Guanahani (Watling de azi) nu erau nici puternicii Hani, nici luxoșii războinici în haine de mătăasă, nici casele împodobite cu covoare, nici «speciile», mirödeniile, stofele, aurul Indiilor lui Marco Polo. Cîțiva sălbateci cu pielea roșcată, mai mult goi, purtînd în mîni arme primitive și scoțînd strigăte curioase într'o limbă nemai auzită ieșiră uimiți, plini de groază și de adorație uimită, înaintea ciudaților oameni răsăriți din valuri cu puști vărsătoare de foc și cu cai cari păreau păsări zburînd fără aripi pe fața pămîntului. Nici cînd alte explorări duseră la insulele mai mari care primiră numele, părăsite apoi, de Ysabel, Fernandina, Espaniola, frumusețile și bogățiile, civilizația și strălucirea Indiilor nu se anunțau prin nimic.

Columb, care se întoarse la 16 Ianuar 1493, avu dibăcia de a prezenta totuși isprava sa ca un mare succes, ca reala găsire a căii de Apus către aceste Indii. «Indieni» de aceștia cu părul lung, negru, purtînd pene de papagal înfipte într'insul, luară parte la triumful lui. Ei reprezentau singurul articol de comerț mai arătos, de și Isabela opri, ca bună creștină și femeie miloasă, cu cea mai mare hotărîre, comercializarea degradantă a acestor nenorociți.

Columb repetă cercetările sale, care a treia oară îl

duseră și până la coasta de sus a Americii meridionale. Ceia ce căuta el era dovada că în adevăr a dat peste Ținuturile a căror găsim și închinare către coroana Castiliei o făgăduise pentru ca, în acest cas, el să fie, nu numai «amiralul» — cum îl numiau acumă toți: *el almirante* —, dar și vice-regele și copârtașul la exploatarea unor bogății nesfârșite. Cum, cu această preocupare și, pe lângă aceasta, lipsit de orice aptitudini administrative și chiar de orice scrupule, el îndeplinise foarte slab rosturile unui guvernator într'o țară care pentru regalitatea spaniolă era un domeniu cucerit prin cruciată ca și Grenada, un nou administrator, Bobadilla, îl trimise înapoi prins în lanțuri. Liberat de regină, el reluă învierșunat urmărirea visului său, pe care nu-l părăsi decît odată cu viața, murind ca un învins, nu numai în urmărirea cinstei și bogăției pentru el însuși, dar și în atingerea țintei superioare pe care și-o propusese, la 1506.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

Cu atît mai mult rîvnise el nerăbdător la găsirea probei care neconținut se depărta de dînsul, cu cît, din partea lor, Portughezii, *ei ajunseseră*.

La 1494 Vasco da Gama plecă pe drumul lui Bartolomeiu Diaz și încunjură capul de la Sudul Africei. Prin ce emoții a trecut el și tovarășii în lupta cu uriașa Mare necunoscută, plină de primejdii și de spaime, se vede, mult timp după ce această expediție riscată ajunsese acum la țermuri, din frumoasele pagini ale unicei epopei a marinarului, scrisă, cu deplină conștiință și a Oceanului și a malurilor sale, de marele Camoens. De attea ori cutezătorii cari voiau să smulgă secretul Oceanului Indiilor erau să fie pierduți fără urmă, nerămînd unul măcar pentru a spune, odată cu vestea tristă a morții camarazilor săi, frumuseța isprăvii totuși îndeplinite.

În aceste părți, pe lângă opreliștea unei naturi care se lasă cu greu învinsă, mai era o piedecă: Arabii, cari din peninsula lor se întinseseră peste Persia până în adîncurile Indiei, ducînd așa de departe credința în Islam,

se coboriseră, peste limba de uscat, și în Marea Roșie, creînd pe coasta de Răsărit a Africei State cu ajutorul indigenilor, și ei convertiți la noua lege, în Sofala, Mozambique, Mombaça, Melinde. Nevoia pelerinagiului la Locurile Sfinte ale Mohammedanilor, Meca și Medina, întreținea mersul unei circulații continue și cerea formarea unei flote cu care nu numai Vasco da Gama avu a face.

Și totuși descoperitorul Indiilor celor adevărate ajungea la Calicut în ziua de 29 Maiu 1498 și izbutia să se întoarcă acasă cu știrea că și-a atins ținta și cu dovezi depline despre săvîrșirea operei încredințate lui.

Peste puțin domeniul colonial portughes se întindea apoi și dincolo de țermul stăpînit de micii «samorini» locali, de la Goa spre Apus către Socotora și Ormuz, spre Sud către Ceylan, spre Răsărit către Aracan și Ava, în Indochina, și spre Malaca, atingînd și acele insule ale Sondei care așteptau alți stăpîni.

În sfîrșit întîmplarea unei furtuni bătînd spre Vest mînă pe Pedro Alvarez Cabral, pornit spre Indii, către coasta pe care după pădurile ei de lemn roșu de *brasil* o însemnă cu acest nume (1500).

Rămînea acum ca fericiții îndeplinitori iberici ai marelui vis de la sfîrșitul evului mediu să tragă folos din ce li dăduse în mînă soarta, printr'o întîmplare care, măcar pentru Spania, era tot așa de minunată ca a grăuntelui roditor prins pe aripa unei păsări și lăsat să cadă într'o brazdă care nu era deschisă pentru aceasta.

Dar nici Spaaiolii, nici Portughesii n'au putut crea, pentru exploatarea acestor imense bogății dăruite de soartă, ceva din propriul lor fond etnic.

Teritoriile de peste Ocean ale regilor spanioli au fost neglijate la început aproape cu totul. Întîmplarea singulară a făcut ca lumea să se poată lămuri în sfîrșit asupra rostului lor adevărat: hasardul călătoriilor aventuroase și al contactului cu indigenii. Pe cînd din însărcinarea regelui Angliei Giovanni Gabotto ajungea pe coasta răsăriteană a Americii-de-Nord până pe la Florida, Spa-

niolul Balboa căpăta neașteptata visiune a Oceanului Pacific din Vest, încredințându-se astfel că nu sînt aici Indiile, ci altceva. Și întimplarea că acest altceva poartă numele Florentinului Amerigo Vespucci se datorește faptului că Amerigo, concetățean ale marelui Toscanelli, dădu cel d'întăiu o descriere, nu numai interesantă, dar plină de conștiință științifică, a noului continent.

Regii catolici și urmașii lor, ca și întreaga lor nație, nu cunoșteau în materie de pămînturi cîștigate supt steagul crucii — și e interesantă numirea de Veracruz «Crucea adevărată», ce se da nu odată localităților debarcării și consolidării, ca și luarea în stăpînire de Columb a Antilelor cu împlîntarea crucii — decît un sistem: *al cruciatei*, acela întrebuițat în peninsula iberică față de Mauri. El presupunea și întrebuițarea forțelor aventuroase lucrînd pe sama lor proprie, cu stîrpirea păgînilor, pentru ca în urmă regele să ia veniturile și clerul să-și exercite operă de convertire.

Așa se făcu în această Americă. Fernan Cortez, un Cid fără cavalerism, pornește cu 400 de Europeni la cucerirea splendidei civilizații vechi, de o formă cu totul particulară, avînd palate, temple, industrii, cărturarie, o religie desvoltată, a Mexicului. Primit cu blîndă supunere de «regele» Montezuma și de *cacicii*, «nobilii» săi, el îndeplinește o cruntă operă de distrugere și omor, puind pe foc, pentru a-i pedepsi trădarea, pe Guatemozin, urmașul lui Montezuma. Și, cum toată banda de teritorii îndreptată către Oceanul Pacific era — poate din cauza contactului străvechiu cu Asia, căci, încă odată, vetrele civilizației începătoare n'au fost mai multe — locuită de rase care aveau în urmă veacuri întregi de organizație și cultură, lăcomia aventurierilor spanioli, a *conquistadorilor*, se îndreptă spre alt regat, în America-de-Sud, al Incasilor din așa-zisul Perù, unde un fel de socialism patriarcal atinsese un grad înalt de civilizație. Puțin timp după ce marele Inca Yupangui străbătuse departe spre Est, croind apoi până în marginile barbariei araucane «strada Incasilor», însemnată cu temple ale soarelui, un căpitan spaniol; Pizarro, a-

junge stăpîn prin surprindere în Cuzco, pentru a cădea apoi jertfa unuia și mai cutezător decît dînsul, Almagro, care comandă 15.000 de Peruvieni și numai 500 de Spanioli. Un Valdivia și alții vor duce mai departe opera de cucerire.

În curînd Iesuitul Las Casas vine în aceste părți pentru a face opera de milă pentru care — după ce *conquistadorii* vinaseră pe Indieni cu cîinii și-i otrăviseră cu virusul de boli molipsitoare al veșmintelor aruncate în calea lor — numele lui a rămas printre cele mai glorioase ale filantropiei active.

Cât privește Statul, el n'avea nevoie decît de aurul și argintul țărilor descoperite. Ele-i plăteau astfel ca un tribut, cules de administratori proprii, fără alte misiuni și fără altă răspundere. Pentru că pirații atacau vasele venind din America cu metale prețioase, *Spania a trebuit să-și facă — numai pentru aceasta — o puternică flotă. În aceasia, și nu în acea alegere a lui Carol I-ii, nepotul de fiică al lui Ferdinand și Isabellei, ca Împăratul germanic Carol al V-lea, care e o strămutare, — stă însă motivul principal de mărire spaniolă. De la 1526 flota «galioanelor», neconținut crescută, începe a funcționa regulat.*

Portugalia n'a putut să-și facă un asemenea mijloc de influență și stăpînire. Nu numai că puterile ei erau cu atît mai slabe, dar și apărătorii vieții politice independente a Indiilor, moștenitori ai unei vechi civilizații și represintanți ai islamismului mîndru încă de isprăvile sale, împiedeau orice adîncire. Statul Califilor din Egipt se opuse, și Imperiul otoman al lui Soliman-cel-Măreț făcu și el tot ce-i stătu prin putință ca să împiedece formațiunea unui mare Stat de colonizare creștină. La 1523 bailul venețian din Constantinopol asigura că Sultanul «vrea să împiedece pe Portughesi de a lua speciile în India și se gîndește foarte a le reținea la locul lor d'întăiu, pentru folosul și înlesnirea ce este să primească de

la ele acest domn și țara sa¹». Lupte formale au fost date în aceste ape contra intrusilor.

Vice-regii, ca Albuquerque, se puteau impune numai prin blîndeță și printr'un prestigiu, care era adesea pur moral. Episcopatele: de Funchal, de Goa, de Malaca, nu aveau putința de a cuceri teren pentru Biserică. Și, cînd, cu Sf. Francisc Xaveriu († 1552), Iesuiții veniră și aici, ei trebuiră să se îndrepte și către acea Chină, unde se întemeie un episcopat de Macao, și către intoleranta Iaponie, cu care încă din 1542 Portughezii aveau relații: creștinismul ajunsese astfel a număra 150.000 de credincioși; soli iaponesi se presintară înaintea Papei la 1583.

Cu trei ani înainte, o campanie nenorocită contra Maurilor din Maroc aduse peirea ultimului rege portughes din dinastia națională, dom Sebastiano. În zădar încercă priorul de Crato, dom Antonio, să-i iea moștenirea. De atîtea ori înrudit cu acea dinastie, și el însuși fiu al unei principese de Portugalia, Filip al II-lea Spaniolul ajunsese și rege al Portugaliei. Domeniul colonial în Indiile răsăritene ca și în cele apusene aparținea aceluiași Soveran.

Această aduse însă, prin cea mai firească reacțiune, opoziția, biruitoare la capăt, a Englesilor și a Olandesilor.

¹ Iorga, *Notes et extraits*, VI, p. 133, nr. 149: „al qual par che etiam habbino dato cura di devedar a Portogallesi il tuor delle specie in India, et fanno gran pensier de retinerle al luogo suo primo, per la utilità et commodo che ne è per recever questo Signor et suo paese”.

IV.

Acțiuni engleze și olandese în largul Oceanelor (1580—1660).

În timp ce puterea marișimă a Spaniei creștea necontenit, căutînd să domine exclusiv Oceanul pe care-i veneau galioanele cu cîștigul Lumii Nouă, Anglia, sau, mai bine, poporul engles el însuși, fără niciun îndemn și niciun sprijin al Guvernului său, întindea, din parte-i, o activitate desordonată, dar vioaie, capricioasă, dar neîntreruptă, asupra aceluiași ape întinse din Apus.

Această activitate, în legătură cu vechi, foarte vechi tradiții pe care izvoarele, preocupate de decorurile vieții oficiale, n'au avut de ce să le transmită, începe, prin isprăvile de piraterie pomenite și mai sus, încă de la începutul veacului al XVI-lea, în același timp cînd regii englesi trimeteau exploratori, de a căror operă, cu efecte mai tîrzii, ne vom ocupa mai pe urmă numai, către acele regiuni ale Americii-de-Nord, unde, după vechii Scandinavi trecuți prin Groenlanda, Giovanni Gabotto, *Cabot* pentru stăpînii săi, reușise a nemeri un țerm nou.

Pirateria englesă era determinată și de hotărîrea, pe care nimic n'a putut-o schimba, a regilor Spaniei de a face ca orice indigen chiar, orice străin cu atît mai mult, să fie oprit de la negoțul cu America, dacă nu îndeplinește anumite condiții. Spaniolii înșii nu puteau să

întreprindă marea călătorie remuneratoare până nu se înfățișau cu mărfurile lor la Sevilla, care se bucura de privilegiul orașului de plecare, al *Stapelplatzului* din practica medievală a comerțului european. Și acești contrabandiști — căci «pirateria» lor era de multe ori o simplă contrabandă — folosiau, nu numai de la aurul și argintul, de la lemnul scump și alte produse ale «Indiilor Occidentale», ci, ajungînd, în p'utirea lor pe lingă țerm, la coasta Guineii, luau de acolo transporturi întregi de negri pentru a-i vinde peste Ocean, în acele regiuni unde albiu nu voiau să lucreze și unde indigenii, întru cît ar fi fost cîștigați pentru colaborare, nu erau în stare a o face în condiții prielnice, pe cînd aceastăaltă rasă, robustă, supusă, disciplinată, părea făcută anume pentru a deschide izvoarele de producție ale unor terenuri neexploatate.

Cel d'întăiu nume mai însemnat în șirul acestor navigatori îndrăzneți e al celui Richard Hawkins, a cărui trudă e asămănătoare, în alt domeniu, cu a șefului de condottieri, de «grandes compagnies», din secolul al XIV-lea, John Hawkwood, *Giovanni Acuto* al Italianilor de pe acel timp. El lasă un nume, amintiri și mijloace de luptă fiului său John.

Mult mai mare e rolul, în legătură și cu politica Angliei la începutul epocii moderne, al lui Francis Drake, care, o viață întreagă, duce pe aventuroșii lui lui marinari din Devonșhire spre locurile marilor primejdii și ale prăzilor strălucite. La 1568 el atinge la Veracruz coasta Mexicului, dar privește aceasta numai ca un început, ca o inițiere. La 1572 el ajunge la istmul de Panama. La 1575, cu cinci corăbii, el trece strîmtoarea, nu de mult descoperită de norocul celui care i-a dat numele, Portughesul Magalaeș, sau, cum i se zice obișnuit, Magellan, pentru a se întoarce pe coasta Pacificului pe la Valparaiso, în Chile, unde prezența lui stîrni uimirea localnicilor, și prin California, și apoi să ia drumul către Apus pe la capătul de Sud al continentului african.

La întoarcere, fericitul navigator, care, oricît l-ar fi

îndemnat la început pofta de ciștig, se supusese pe urmă în rătăcirile lui unor îndemnuri mai nobile, se învrednicise de toată cinstea oficialității. În curînd el era să îndeplinească rosturi în legătură cu interesele înseși ale reginei sale, în războiu cu Spania lui Filip al II-lea.

Acest războiu a fost și urmarea naturală a unui antagonism religios care se desemnase din ce în ce mai mult, ajungînd la cea mai furioasă învierșunare. Henric al VIII-lea dusesese Anglia în tabăra protestantismului, dar numai pentru a fi el însuși șeful unei Biserici de Stat care păstra, pentru prestigiu, liturghia, vechea ierarhie a clerului și toate formele impunătoare ale catolicismului detronat. Acest «anglicanism» fusese fixat în forme oarecum definitive în timpul scurtei stăpîniri, mai mult formale, a copilului rege Eduard al VI-lea. Maria, sora, urîtă, antipatică și răutăcioasă, a acestuia, represintase reacțiunea, care era de așteptat, a religiei romane, și, pentru a întări încă mai mult mișcarea de întoarcere înapoi pe care o începuse, ea luă de soț pe nepotul propriei sale mame, Ecaterina de Aragon, pe Filip al II-lea.

Nu e improbabil că, din partea lui, Filip urmăria prin această legătură îndeplinirea încă a unui punct din cel mai vast proiect de dominație maritimă care a fost hrănit vre-odată de o minte omenească. Avea amîndouă regatele spaniole, cu tot ce aduceau coasta catalană și insulele vecine. Avea, din aceiași moștenire a lui Ferdinand Catholicul, străbunul său, Neapole și Sicilia, cu influența asupra întregului golf apusean al Mediteranei, și tot în Italia stăpînia și Milanul de care un Andrea Doria legase așa de strîns, supt Carol Quintul, interesele genovese. Papa era ca un prizonier al celui mai catolic dintre monarhi; pînă și Ordinul de sprijin al Scaunului apostolic, Iesuiții, întemeiați de Ignațiu sau Inigo de Loyola, păreau ca un dar al Spaniei. De la 1580 Lisabona era încă una din Capitalele puternicului stăpînitor, iar dincolo de valurile Atlanticului o lume întregă hrănia Tesaurul cu bogățiile ei. Cu toată re-

volta izbucnită, din motive religioase, a Țerilor-de-jos, oștile spaniole dominau coasta Flandrei. Franța, în curînd sfișiată de luptele dintre calvini și Liga catolică, va fi gata să așeze la Paris pe Infanta, fiica lui Filip, măritată cu un principe frances din tabăra intolerant catolică. În Imperiu, unde stăpînește Carol, coroana fusese lăsată lui Ferdinand, fratele acestuia, dar, Habsburgul din Viena neavînd Vistieria lui cu venituri statornice, armata lui credincioasă, și aici cuvîntul hotărîtor era al bogatei și puternicei rude spaniole. Cînd va pune în fruntea flotei creștine, cu contingent papal, venețian și al cavalerilor de la Malta, care va distruge flota Sultanului la Lepanto, pe fiul său natural, don Juan de Austria, Filip va afirma, exercitînd dreptul imperial de căpitan al cruciatei, încă într'un domeniu caracterul de hegemonie mondială, de cesarism năvălitor și stăpînitor, al puterii sale.

Pentru ca nicăiri, în nicio Mare, să nu mai fie un dușman, un rival, un concurent, pentru ca să înceteze și piraateria îndătinată și să se facă imposibile și noi competiții, rămînea doar ca Anglia, curățită de eresie, să fie cuprinsă în mreșile aceleiași politice universale.

Englesii o simțiră. Căsătoria Mariei fu privită cu neîncredere și teamă; principele spaniol, îndată regele pe care-l cunoaștem, n'a avut niciodată din partea lor primirea care-l aștepta la părăsita lui soție. Iar, cînd Maria se stinse fără ca din această legătură să se fi născut moștenitorul care ar fi putut face ceia ce cu prilejul moștenirii coroanelor lui Ferdinand și Isabellei se făcuse în peninsula iberică, și cînd Elisabeta, fiica lui Henric al VIII-lea și a femeii, englese, care înlăturase și făcuse să moară pe Ecaterina de Aragon, suirea însăși pe tron a Elisabetei, restauratoarea anglicanismului, prigonitoarea catolicei regine a Scoției, Maria Stuart, pe care nu pregetă s'o trimeată la eșafod, fu, dacă nu o declarație de războiu a Statului engles, o tacită îngăduire de luptă pentru poporul engles el însuși.

Astfel la 1585 Drake are la dispoziție cu mai puțin decît douăzeci și trei de corăbii, cu 2.500 de oameni;

el vizitează insula San-Domingo, Florida și atinge la Cartagena pământul Americii-de-Sud. La 1587 el cutează — ca marinarii albaneși din Hydra și Spetsa în timpul revoluției grecești, mergînd cu micile lor *brûlots* să puie foc la magazia de pulbere a galerelor lui Capudan-Pașa — să între în portul Cadixului, arzînd cîte corăbii a găsit în port.

Răspunsul fu expediția faimoasă, de o pompă extraordinară și de un sfîrșit tragic, a «Neînvinsei Flote», *invincible armada*.

În Maiu 1588 plecau, supt comanda ducelui de Medina Celi, o sută cînzeci de corăbii, cu 3.163 de tunuri, ducînd un echipagiu și trupe în sumă de mai multe zeci de mii de oameni. Ele se îndreptară prin Canalul la Manche spre porturile Flandrei, unde trebuiau să imbarce armata, gata de a cuceri, dintr'o singură lovitură, Anglia, a ducelui de Parma.

Drake le îndrumă fără teamă și, chiar fără grabă. Luțile lui vase, deprinse cu călătorii lungi, aveau o agerime de mișcări de care erau incapabile greoaiele mașine ale «Armadei», și artileria acesteia trăgea cu mult prea sus ca să poată atinge acest dușman neastîmpărat, în veșnică mișcare. După pierderea cîtorva corăbii, trebui să se ordone retragerea, dar furtuna aștepta mîndra escadră, destul de zdruncinată, și astfel urmă o fugă, o rătăcire grozavă, fără țintă, fără termin, supt orbul cer de Miazănoapte, în bătaia cumplită a unui vînt care părea că nu se va mai opri. Trebui să se facă, pentru a scăpa ceva măcar din uriașele materiale, încunjurul Scoției și al Irlandei. La urmă, se putu număra, în Spania, unde cîteva zile răsunase vestea despre debarcarea în Anglia, despre fuga reginei, despre supunerea totală și definitivă a insulelor Nordului, doar 55 de corăbii cu 9—10.000 de oameni scurși de vlagă și prăpădiți de boli.

Filip al II-lea nu crezu că are de pedepsit. Liniștit, el spuse amiralului său improvisat care luptase cu cel mai experient și mai sigur de sine dintre pirații lumii: «Te-am trimes să te bați cu oamenii, și nu cu vînturile».

Spera că flota lui se va reface din nou și că nu va

isprăvi încordările domniei sale fără a-și vedea totuși marele vis împlinit, însă cu înfrângerea flotei celei ce nu se mai putea reface se năruise însuși proiectul unei singure dominații asupra tuturor mărilor, robite stăpîniturilor Oceanului.

Drake va muri în America, dar alții se vor lua pe urmele lui. Astfel acel eroic Richard Grenville, care, în apele Insulelor Açore, se luptă cu un singur vas contra a cizeci și trei de corăbii spaniole și, rănit, prins, dus pe moarte la dușman, se rostia astfel în clipa din urmă: «Aici mor eu, Richard Grenville, cu suflet bucuros și liniștit, pentru că mi-am isprăvit viața cum trebuie s'o facă un soldat bun, care s'a luptat pentru regina sa, pentru cinstea și religia sa»¹. Cu un astfel de suflet se pot face multe lucruri pe care Spania lui Filip al II-lea nu le putea face.

Dar moștenirea celui d'intîiu dintre glorioșii marinari ai Angliei a luat-o mîntea superioară, uniță cu o admirabilă energie, a lui sir Walter Raleigh, care visa, în 1584 încă, de o colonizare în Florida, și care mai târziu a și început-o în Guyana sud-americană. În cursul războiului cu Spaniolii, el merse cu contele de Essex, ușuratele favorit al Elisabetei, și cu Howard, la Cadixul isprăvii lui Drake, și pentru a doua oară arseră în acest port corăbiile regale.

Dar moartea reginei, suirea pe tron a lui Iacob I-iu, fiul Mariei Stuart, aduseră o nouă orientare, în spre catolicism, a politicei englese. Raleigh primi ordinul formal de a nu se prinde în luptă cu Spaniolii în noua expediție pe care sta gata s'o înceapă. Se ajunsese totuși la o vărsare de sînge, și, cu toate că viteazul vinovat și-a pus capăt zilelor, comandantul, care nu era om să se ascundă, ispăși pe eșafod. Cum i se observa că nu ține capul bine pe trunchiu, el răspunse liniștit: «Ce are a face cum stă capul, cînd inima e dreaptă!». Peste cîțiva ani Carol fiul lui Iacob — și

¹ S. R. Gardiner, *Outline of english history*, Londra 1905, p. 188.

viitoarea victimă a revoluției — mergea la Madrid să-și caute o mireasă din sîngele lui Filip al II-lea și îngăduia să i se prescrie ca o condiție prealabilă curățirea Angliei de păcatul protestantismului.

*
* *

Dar acesta e timpul cînd se lucrează mai cu temeiul la o altă operă englesă dincolo de Ocean, care operă însă nu presupunea războiul și nu trebuia să aducă după sine stăpînirea apelor.

Giovanni Gabotto și fiul său, Sebastiano, deschiseră drumul de Apus în regiuni mai nordice, pe unde totuși se credea — și s'a crezut multă vreme — că s'ar putea ajunge la Indii. Opera lor a fost continuată și, căutîndu-se, de Willoughby și Chauncellor, dintre cari numai acesta-și scăpă viața, «pasagiul de Nord-Vest», apoi urmărit pînă în zilele noastre, s'a făcut «descoperirea», la Arhanghelsc, a Moscoviei rusești, pînă atunci închisă'n interior.

Asemenea explorații — și nu fără succes — le face atunci, în veacul al XVI-lea, și alții, pentru Portugalia, ca doi Cortereal (1500), ca Ponce de Leon, în Florida (1512), ca Fagundez (1521), ca Ayllon (1526), ca Narvaez (1528) și Soto, sau, pentru regele Franciei, că Italianul Giovanni de Verazzano (1524), ca Jacques Cartier, ca Ribaut și Laudonnière ori de Gourgues: doi prinți din familia regală încercară chiar a întemeia aici un fel de vice-regalități trecătoare, pe vremea cînd stăruitorul Champlain punea bazele Canadei franceze.

Englezii nu puteau lipsi din regiunile pe care cei doi Gabotto înțelegeau a le fi dăruit lor și numai lor, de și aici lipsise Papa cu întărirea și linia de «demarcație» a lui, ca aceia dintre posesiunile oceaniene ale Spaniei și acelea ale Portugaliei. Martin Frobisher, Hudson și John Davis și-au lăsat numele legate de însăși harta coastei nord-estice a Americii septentrionale. Alții au avut mai puțin noroc, dar nu mai puțină inimă decît dinșii, ca acel Humphrey Gilbert, care peria în apele

ăcestea nordice, spuiind în ceasul dispariției: «Cerule tot așa de aproape pe Mare ca și pe uscat».

Încă de pe vremea Elisabetei se puseseră temeliile celei d'întăiu colonii englese pe pământul american, aceia care în cinstea ei s'a numit Virginia. Privilegiile pentru Compania de Plymouth, a căpitanului Smith, se dădură, însă numai la 1606.

Amîndouă grupele de așezări: Virginia, de o parte, de alta, New-Plymouth, Massachussets («societatea» pentru acest teritoriu e din 1628), Rhode-Island, New-Hampshire, Connecticut, mai tîrziu Maryland, sînt protestante. Dar unii sînt pașnici coloniști, pecăți liniștit din țara lor pentru cîștig peste Ocean; ceilalți își datoresc așezarea unor tragice împrejurări de luptă și aduc cu ei virtuțile pe care singură lupta le produce.

Gîndul de a se face colonii din protestanții persecutați s'a ivit întăiu în Franța. Cineva s'a gîndit, în a doua jumătate a veacului al XVI-lea, să-i aducă și pe la noi. După ce Bretoni și Normanzi se așezaseră în Sudul Braziliei, la golful de Rio-de-Janeiro, Coligny și Nicolas Durand de Villegagon se îndreaptă, dorind a-și păstra în voie legea, către aceleași țermuri de siguranță, la 1555, pentru a cădea însă în lupta cu Portughesii rivali. O altă încercare se făcu de alți Francesi pe aceeași coastă la 1612.

Veni rîndul *dissenterilor*, al presbiterianilor și puritanilor englesi. Ei sînt aceia cari creiază coloniile de Sud, și opera lor cea mare este că sînt cei d'întăiu Europeni cari de la început, în bună înțelegere și cu indigenii, au început însiși, *inspirîndu-se de la exemplele deșterărilor și colonisărilor din Biblie, singura lor lege*, munca spornică a unei noi agriculturi.

În acest timp Olandesii începeau abia, fără a neglija relațiile, nouă, cu țerile Mediteranei Orientale, activitatea lor în Lumea Nouă.

Supuși ai regelui Spaniei întăiu, ei au fost admiși la comerțul cu America — impuși cel mult la o vamă grea,

de 30 % — și după revolta lor, fiscul spaniol avînd interesul de a trece peste calitatea lor de rebeli.

Dar, potrivit cu așezarea țerii lor și cu vecinătățile ei, *Neerlandesii aceștia au urmat și drumurile engleze.* Pe cînd continuau a cerceta coasta Braziliei, la Bahia, la Pernambuco, așezîndu-se la Olinda și Recife și creînd aici un vice-regat pentru Ioan Mauriciu de Nassau (1637-44), ei făceau vînat de pește la Terre-Neuve, «Terre-neuff» pentru dînșii, și clădiau pe coasta răsăriteană a Americii-de-Nord acel Nou-Amsterdam pe care Englesii, luîndu-l, cu luptă, la 1664, l-au numit New-York, pregătindu-i strălucitul viitor care se știe. Dacă din încercarea de colonisare în America-de-Sud n'a rămas decît Guyana olandesă a timpurilor mai nouă, în America-de-Nord rasa olandesă s'a păstrat multă vreme, cu sfiosul ei respect de tradiție, cu lipsa unei inițiative cutezătoare, dar cu admirabila ei consecvență și tradiție, — așa cum le-am putut vedea și le vedem încă la Burii olandesi din Sudul african, mutați și ei pe acele locuri tot în al XVII-lea veac, de pe urma aceleiași mișcări de colonisare.

În curînd însă bunele relații dintre moștenitorii hegemoniei oceaniene spaniole, Englesi, Olandesi, Francesi, erau să se tulbure, după ce la 1640 Portugalia se desfăcuse din legăturile cu Spania. Pe la 1660 se începe o nouă epocă de concurență și luptă, și ea va trimete spiritul de economie al Olandesilor într'un alt domeniu, special pentru dînșii.

IV.

Decăderea Olandei. — Intăilele acte ale duelului anglo-frances.

A. Starea de lucruri premergătoare.

Cu dispariția puterii maritime spaniole, prin desfacerea Portugaliei, prin lupta de peste douăzeci de ani cu «usurpatorul» din Casa de Bragança, prin secarea răpede și definitivă a puterilor unui neam prea mult încordat pentru urmărirea unor scopuri nerealisabile, se începe o nouă eră, în care, alături și mai presus de această Spanie obosită, de noua Portugalie șubredă, în situație clientelară față de ocrotitorii ei în războiul pentru libertate, se ridică, încleștindu-se îndată într'un lung și greu conflict, Anglia și Franța.

È un nou războiu de o sută de ani, a spus-o în conferințele sale, pline de idei nouă, profesorul engles Seeley¹, un nou războiu, de aceeași durată aproape, întrerupt și el prin atâtea armistiții. Dar în cel vechiu era vorba de rivalitatea între cele două dinastii înrudite, pentru stăpînirea teritoriului frances; în cestălalt, două State stău unul în fața celuilalt, și la spatele fiecăruia din ele este forța în plină expansiune modernă a unei puternice națiuni.

Prin însuși felul în care se desfășură acest conflict de mare însemnătate, prin forțele care se amestecă în el

¹ *The expansion of England* (și în „Eversley Series”, Londra 1933); ediție ieftenă germană în „Velhagen und Klasing's Sammling”, „English authors Band 83 B”.

și prin acelea care sînt create, menținute și dezvoltate de dînsul, ca și prin rezultatele pe care le-a lăsat istoriei contemporane, el se așează printre cele mai mari capitale ale istoriei universale.

Pentru a-l înțelege trebuie întăiu o expunere destul de largă a stării de lucruri de unde pleacă și a schimbărilor pe care în cursul chiar al biruințelor și înfringerilor le suferă starea de lucruri inițială.

Să începem întăiu cu Olanda, a cărei vreme de mare prosperitate și de glorie strălucitoare se va încheia în curînd, baza ei teritorială europeană — ca și în cazul Germaniei de astăzi — nefiind în stare să susție planuri așa de vaste și, mai ales, țara ea însăși fiind prea expusă unor lovituri de care depărtatele așezări din alte continente n'o puteau apăra.

Am văzut cum partea Olandesilor în America-de-Nord a fost mai puțin importantă încă de la început și cum, foarte iute, Noul-Amsterdam era să se prefacă într'un New-York al națiunii rivale, englesă. În Sudul Lumii Nouă, afară de contuarul de la Surinam și de Guyana olandesă, nu se mai păstrează nimic din vasta tentativă a lui Ioan Mauriciu de Orange.

Mai importante sînt întreprinderile cetățenilor supuși autorității Statelor Generale în *părțile Indiilor*. Aici, de și expansiunea e mărgenită, ea rămîne superioară tentativelor făcute de Danesi, prin «Compania Indiilor», așezată la Tranquebar (până la 1845), de Suedesi, cari fac o încercare pe vremea reginei Cristina și altele în veacul al XVIII-lea, de Belgienii supuși Austriei, a căror Companie de Ostenda apare la 1722, cam în același timp cu Compania de Trieste a Cesarului însuși (a fost vorba și de ocuparea Insulelor Nicobare), de ilușiile prusiene înainte de Frederic-cel-Mare (cu Tavernier) și în timpul chiar al acestui rege.

Încă din 1594, cînd urmau sforțările de eliberare ale Olandesilor, se formează la Amsterdam o «Companie a țărilor depărtate», care fusionează la 1602 cu alte or-

ganisații locale. În apele Indiilor Orientale corăbii de războiu olandese apar numai la 1632 ca să înceapă cucerirea marii insule Ceylan, cucerire isprăvită la 1657 și care era să fie un secol și jumătate, iar contoarele pe țărmul peninsular, Negapatam și San-Thomé, datează din 1660 și 1674.

De acolo apoi se pot face pipăiri și în alte direcții. În 1653 erau negustori din Olanda la Canton, și o solie mergea puțin după aceasta să caute la Peching pe «Fiul Cerului», pe Împăratul chinez. Formosa, insula pe care a căpătat-o astăzi Iaponia pentru a o întrebuința și ca punct de plecare spre Sud, a fost, o bucată de vreme, administrată de negustorii Companiei, cari au sperat cândva să se poată așeza și la Macao, pe coasta chineză. Fortul Zelandia a păstrat steagul Republicei până la 1683, când acesta fu dat jos de soldații chinesi. Și aici ca și la Ceylan, predecesorii fuseseră Portugheși.

Aproape era Statul imperial și feudal, al Iaponesilor, cu Șogunul său agresiv, stînd în fruntea unei nestîmpărate nobilimi, plină de cel mai cavaleresc fanatism războinic, care, de curînd, se exercitase, la sfîrșitul veacului al XVI-lea, în opera de cucerire a Coreii vecine, așa cum baronii din Anglia dăduseră toată dovada vitejiei și stăruinței lor în repetatele sfortări de a-și supune teritoriul continental frances. Întreagă această societate neatacabilă în izolarea ei — căci China, incomensurabil mai mare, n'avea decît o flotilă de *jonci* mărunte pentru rîurile ei late și încete, îmbulzite de luntrile care «locuiau» pe dinsele, — păstra ca un articol de religie, ca o datorie religioasă, ca o măsură de apărare contra profanării lor, ura contra străinului. Și a celui de aproape, cu care, oricum, erau legăturile de rasă (de și amestecul cu Ainosii din Nord, cu Malaesii e hotărîtor pentru calitățile nației), și a celui de departe, aventurierul și exploatatorul european, avînd alt aspect și alt caracter, cu atîta mai mult. Budismul, care aici nu era amestecat, ca în China însăși, cu o religie de Stat — asemenea cu cea din Roma Cesarilor —, cum e a

lui Confucius, și nici, ca în India, cu o credință mai veche, brahmanismul, și cu una mai nouă, islamismul, trăgea și el o linie de separație care nu se putea trece, între japonezi și acei cari, de așa de departe, veniau, după câștig, până în acest colț al Oceanului Pacific.

Am văzut isprava făcută de Iesuiți în cuprinsul acestor insule care priviau pe Mikado, rivalul sacru al Șogunului, «Papa» acestui «Impărat», ca pe un continuator al zeilor nemuritori ai patriei și nației. O mare mișcare religioasă aduse măcelul acestor isteți stricători ai legii celei vechi și bune. În acel moment Olandezii, cu calitățile lor de pătrundere înceată, supusă, insinuantă, fără grandoarea iberică, fără zgomotul Francesilor și morga Englesilor, se iviră și aici în fața unui popor nou, care trebuia să ajute și el la prosperitatea lor, hrănită din atâtea izvoare deosebite.

De fapt, ei nu fură primiți în Iaponia, ci, ca unor impuri primejdioși, li se asigură un cartier, pentru schimbul de mărfuri, în colțul de formație artificială dela Nagasachi, din insula Deșima. Pământul însuși al țerii sacre era atins numai de închinătorii și petiționarii cari mergeau, după un ceremonial mai umilitor decât al ambasadurilor creștini la Înnalta Poartă otomană, să facă actul de adorație înaintea Șogunului.

Dar din părțile Industanului, prin ceia ce numim Indochina, Olandezii ajung și aiurea, în insulele Sondei și în Australia.

Încă din 1531 pe harta francesă a lui Finé din Briançon în Dauphiné se înseamnă un vag pământ în Vest, «regiunea Patalis», și alte înfățișări ale pământurilor extrem-răsăritene, desemnate tot în Franța, au chiar *Jave le grand*¹. După astfel de indicații francesse, a căror origine n'o putem urmări, vine larga operă a descoperirilor portugheze: 1511 Sumatra și Molucele, 1513 lava chiar și Borneo, 1521 Filipinele, unde ajunge Magelan însuși, 1558 Noua Guinee (aflată de Alvaro de Saavedra); se

¹ Karl Emil Jung, *Der Weltteil Australien*, în „Das Wissen der Gegenwart“, 4 vol., Lipsca-Praga, 1893.

ajunge și la Noua Olandă, adică la continentul australian. Urmează apoi o tot atît de spornică străbateră a Mărilor australiene din partea Spaniolilor, fără un îndemn și un sprijin al regalității, prinsă în marea operă universală a restaurației catolice. Mendana acostează în 1555 la Insulele Salomon, apoi, în 1595, la Insulele Marchise; Quiros înseamnă pe harta civilizației insulele Haiti și Noile Hebride; iar Torres săvîrșește o grea călătorie ale cărei glorioase amănunte au fost aflate mult mai tîrziu numai, cînd numele descoperitorului a fost scris pe locul cuceririlor sale.

Olandesii vin abia la 1605 cu Duithen, care pătrunde la golful Carpenteria, la 1616 cu Dirck Hartogh; îndată după aceia cu Edels și Nuyts. Cel mai însemnat din navigatorii lor la jumătatea veacului al XVII-lea, Tasman, ducînd și pe guvernatorul noilor colonii, Van Diemen, înseamnă numele amîndurora pe două întinse teritorii australiene. Găsirea Insulelor Amicilor, a Insulelor Figi, a Noii Guinee fac parte din același ciclu național. Prin această penetrație nouă și marea insulă din mijloc devine pentru mult timp o Nouă Olandă.

Dar mai ales insulele Sondei, Sumatra, Iava, complet ocupată în 1680, Borneo formează unul din cele mai admirabile domenii coloniale din lume, exploatat comercial, cu tratarea indigenilor ca niște simple instrumente de muncă, în mîna negustorilor de la Amsterdam, Rotterdam și Haga. Batavia, clădită în 1619, și numită așa după străbunii batavi ai Olandesilor, ajunge unul din cele mai bogate orașe ale Asiei.

În Africa, aceiași cetățeni ai Provinciilor Unite aveau contoare pe coastele Senegalului, dar mai ales lor li aparținea, și prin strămutarea unui însemnat număr de țerani foarte muncitori, de religioși fermieri cu moravuri patriarhale, Colonia Capului, prin care dominau drumul de-a lungul coastei africane spre Indiile Orientale. Bloemfontein, Pretoria și satele din foastele Republici independente ale Transvaalului și Orangelui (după Casa de Oranje, inițiatoare și apărătoare a independenței naționale) sînt fundațiuni ale acestor *boeri*, Buri, a căror

iubire de țară, a căror fanatică vitejie au dat daunăzi lumii unul din cele mai mari spectacole de eroism ale epocii moderne.

În fața acestor cutezătoare pătrunderi în toate părțile, *Englesii* continuă în această epocă o expansiune începută mai de mult în America-de-Nord.

După începerea războiului civil, și mai ales după biruința lui Cromwell, aceasta se face într'un tempo mult mai încet. Coloniile, pe care le cunoaștem, rămân lăsate aproape cu totul în sama lor. Dictatorul, în afară de lupta sa cu Spania, cu Olanda, pentru dominația în apele europene, are a lucra cu pacificarea sîngeroasă a Irlandei, cu așezarea de coloniști protestanți în această țară, «curățită» în parte de vechii ei locuitori catolici.

După restaurarea lui Carol al II-lea încă două alte colonii se adaugă la cele de până atunci: dacă Pennsylvania își datorește întemeierea lui William Penn, care nu vrea să mai trăiască într'o țară unde credința lui era persecutată, Carolina — în curînd două Caroline — se creiază cu *cartă*, cu privilegiu special din partea regelui. Și același rege intervine acum și în viața coloniilor de mai depărtată fundație, impunîndu-li prin nouă hrisoave constituționale o situație care le supune autorității Metropolei, puterii absolute a dinastiei, prescripțiilor religioase ale anglicanismului, precum e cazul cu New-Hampshire și cu Massachussets, în 1679—82.

Se va vedea cum însăși lupta cu Franța, pentru soarta acestor colonii, va fi determinată — cum a fost fatalul războiu austro-ungar din 1914 de ilusia că astfel naționalitățile se vor contopi sufletește în focul luptei — de credința, îndreptățită, că nu numai se va produce o alipire mai strînsă la țara de origine, dar *se va oferi Guvernului acesteia ocazia de a interveni în atîtea domenii din viața colonială, care-i erau până atunci închise*. Se va face astfel posibilă organizarea unei flote regale, debarcarea unor mercenari angajați de Suveran, impunerea unor ordine pornite de la Londra. Și, de oare ce puterile trimise nu vor ajunge față de proporțiile pe care

le vor lua hostilitățile și va trebui să se recurgă la inițiativa însăși a localnicilor, aceasta-i va pregăti pentru libertatea de mîne și contra patriei-mame.

Dar, în acest timp, Anglia pătrunde în Industan.

Aici, abia la 1583, apare pe un vas portughes, cel d'întîiu emisar, Stevens. Aceiași domnie strălucită a reginei Elisabeta, care leagă relații cu Imperiul otoman, dă un impuls și în această altă direcție, prin creațiunea, la 1599, a Companiei Indiilor Orientale. Cel d'întîiu conțoar e acela din Surate. Cele trei Capitale mari ale provinciei englese vin apoi, prin circumstanțe deosebite, la Coroana Angliei: ca Bombay, luat de Carol al II-lea în zestrea soției sale, Caterina de Portugalia, ori, mai înainte, la Companie, din cumpărături de la domnii din interior, ca Madras la 1639 și Cali-Cotta, Calcutta, la 1656.

Din asemenea începuturi poporul engles n'ar fi putut ajunge la dominația, contestată serios numai în timpurile din urmă, asupra unei lumi complexe și variate de vre-o sută douăzeci de milioane de oameni avînd alt singe, alte credinți religioase și cu totul altă mentalitate, dacă el n'ar fi moștenit de la niște înaintași cu mult mai multe mijloace și cu o energie cel puțin egală și *sistemul el însuși al dominației indirecte, al exploatației tributare, al guvernării prin organele înseși ale popoarelor supuse și dispoziția acestora de a se lăsa tratate astfel.*

Căci Industanul engles — termen admis, dar necorespunzător, căci se aplică numai Pengiabului, regiunii rîului Indus — fusese întîiu, după hegemonia lui Gînghiz-Han, a lui Timur, a lui Mahmud Gaznevidul (din veacul al XV-lea) asupra lui, posesiunea imperialilor Mongoli, *les Grands-Mogols* ai Francesilor.

Statul lor se desvoltă treptat, începînd de la Baber, la începutul veacului al XVI-lea, care stăpînește din Lahora, pentru a se trece la Akber, domn al Pengiabului pe la jumătatea veacului al XVI-lea, și a se ajunge, prin Șah-Giahan (1627-58), la Aureng-Zeb. Numai acesta

izbutește a-și supune Sudul, așa de deosebit, strins și exclusiv legat de budism, al peninsulei, așa-numitul Deccan. Moartea lui, la 1707, luptele desordonate și sterpe între urmașii lui vor deschide drum moștenitorilor europeni, în primul rînd al cărora se presintă Englesii din Companie.

Dar aici în India, ca și în America-de-Nord, expansiunii englese îi stă în față o expansiune, de un caracter întru cîtva diferit, dar tot atît de vioiu: a *Franceșilor erei lui Colbert, porniți prin orînduire oficială mai mult decît printr'un firesc îndemn, dar nu lipsiți și de acesta, în căutarea de pămînturi nouă.*

Începînd întăiu cu teritoriile americane, dacă Englesii au o mulțime de fundațiuni risipite și fără legături continue între dîsele, cu mijloace așa de mici și la distanțe așa de mari, fără flotă de coastă, fără drumuri de uscat, fără căi fluviale, acești Francesi ai regalității absolute, cu caracter indiscutabil, se bucură de o mulțime de avantagii. Stabiliți în Arcadia, care mai târziu numai va fi o adevărata Scoție Nouă, pe malurile băii de Hudson, pe riul St. Laurentiu, la Québec, la Montréal, *ei au o provincie consolidată, supt o singură putere, de o continuitate spornică.* Fusese la început, supt mari seniori, o adevărată vice-regalitate a Canadei, pentru ca apoi, în a doua jumătate a veacului al XVII-lea, supt guvernatorii Avaugour și mai ales Frontenac, care administrează de la 1663 și, dacă părăsește țara la 1682, revine la 1689, să se creeze aici ca o Franță Nouă, cu aceleași forme și cu aceleași concepții ca acasă. Reprezentantul regelui e ascultat fără reserve, dar aceasta nu înseamnă că e oprită inițiativa personală: un Iberville va lupta mult timp singur, în timp de pace, pentru cauza francesă. Și, mai ales cu un simp'u mandat nelămurit de a căuta «comunicația cu Marea Sudului care desparte continentul de China» — de unde și numele localității americane La Chine — Cavalier de la Salle, mai mare în gîndirea și acțiunea sa decît Columb, descopere tot cursul riului Mississippi, întemeind în cale for-

tărețe și sălașuri de locuințe până văzu cu ochii Marea Antilelor, care începe însă, nu la China, ci numai la Mexic. Aici se organizează încă de la 1675, după numele lui Ludovic al XIV-lea, provincia Louisiană, iar în acele Antile încă de la 1625 steagul francez filia pe porturile din St. Christophe și din Insulele Barbade.

Dincolo, în Indostan, particularii își căutau calea, de la Saint Malo și de aiurea, încă din cei d'întăiu ani ai secolului al XVII-lea. Regalitatea intervine, supt Henric al IV-lea, după sistemul englez, dînd *carte*, la 1604 și la 1615. Era vorba de Moluca, în 1642, și de Madagascar. Se ajunge în acest an și la întăia ocupare a insulei Bourbon. În era Colbert, se acordă descoperitorilor, colonizatorilor marea concesie din 1664. Din noul port Lorient corăbii pleacă pe drumurile Portugaliei și ale Olandezilor; la Haye, care fusese ambasador la Constantinopol, comandă la 1669 o mare «flotă a Persiei». După un contuar, îngăduit, la Surate, membrii Companiei au, de la 1672, pentru cîtva timp, un castel cucerit, de la Olandezi, la San-Thomé. Supt conducerea lui Martin ei se vor întinde apoi prin arendări de teren la «Satul Nou», Podu-Ceri — Pondichéry — și la «Satul-Lumii», Ciandranogora, — Chandernagor¹.

¹ V. și capitolele respective din *Histoire générale* a lui Lavoisier și Rambaud, VI.

V.

Decăderea Olandei. — Intăiele acte ale duelului anglo-frances.

B. Conflictele.

Întăiul conflict care se produce între factorii politici și economici pregătiți pentru a-și disputa stăpînirea lumii e acea dintre Anglia lui Cromwell și Spania contemporană.

Până la jumătatea veacului al XVII-lea, cînd încep, se desvoltă tragic și par a se hotărî pentru moment luptele de partid în regatul engles, acesta n'avea flotă. Marinarii cei vestiți din epoca Elisabetei și a celor doi d'întăiu Stuarti dispun de elementele pe care ei le-au adunat mai mult decit li-ar fi fost puse la îndemîna, lor și oricărui succesori în aceeași sarcină, de către Coroană. De aceia și succesele cîștigate odată nu se pot continua și alcătuirile odată existente nu se pot menține, ci rămîn a fi create din nou, în alt timp, de alt om. Marina Angliei e, de fapt, în mîna unor pirați une ori, unor *buccaneers*, mai totdeauna însă în mîna unor aventurieri lucrînd pe samă proprie. Nicio adevărată ambiție oceaniană și niciun mare interes economic nu îndeamnă la o activitate neîntreruptă și progresivă în această direcție.

Numai cînd Cromwell ajunge dictator și în jurul lui se adună acei cari în mai mult decit un domeniu pun bazele operei englese în viitor, Vane creiază puterea

maritimă care va fi încredințată unui Robert Blake, și Englesii încep a se manifesta pe acele mări care nu li serviseră până acum decît, sau pentru obișnuitul schimb comercial cu Flandra, cumpărătoarea de lînă și furnisoarea de postavuri, sau pentru cutezătoare întreprinderi în Atlantic contra galioanelor încărcate cu bogății ale Spaniei, ale Iberiei unite a lui Filip al II-lea.

«Actul de navigație» al lui Cromwell, lovind pe Olandesi ca mijlocitori între deosebitele Ținuturi de producție, era începutul unei ere nouă. Anglia se simțise în stare să și înlocuiască pe aceia pe cari-i înlătura. Și aceasta trebuia s'o puie în conflict cu deținătorii hegemoniei de până acum asupra Mărilor.

El avu loc și cu Spania. Ca și în vremea Elisabetei, deosebirea religioasă, învierșunată prin luptele interne din Anglia, căuta în afară un dușman corespunzător celui intern. Ciocnirea din 1655, în care «Lordul protector» avea și sprijinul Franciei conduse de cardinalul Mazarin, se isprăvi, după o serie de întâlniri între cele două flote, cu păstrarea de Englesi a Jamaicei cucerite. *Era cea d'întăiu creștere de teritoriu dincolo de Ocean pe care Anglia o căpăta prin luptă de Stat contra unei țeri rivale.*

Antagonismul cu Olanda avu un caracter mult mai serios, și el provocă două războaie, unul după altul, pentru ca pe urmă învingătorul și învinsul să se găsească alături contra Franciei care amenința resturile de putere ale uneia și avîntul răpede de înnaintare al celeilalte.

La 1652, încă vasele lui Blake se găsiu înnaintea acelora ale lui Ruyter și Tromp. Și acuma, ca și cu vre-un secol înnainte, în zilele Marii Armade, dușmanul apăru în Canal, dar mijloacele Angliei republicane nu erau în stare să-l răspingă. El pătrunse, distrugînd, până în gura Tamisei. O luptă decisivă aduse însă la 1653 răsbunarea. Lupta fu reluată supt regalitatea restaurată, la 1665. Pentru atîția dintre Englesi, cari desaproba de mult politica de agresiune a unui Dow-

ning, a fost o adevărată eliberare cînd, după ce conflictul durase trei ani de zile, începură negocierile de la Breda. Ele duseră la acțiunea diplomatică, dibaciu condusă, a unui Temple, și din aceasta rezultă încheierea tratatului din Ianuar 1668, la care accedă îndată și Suedia. Scopul legăturii era, pe de o parte, să împace Spania cu noul regat separatist al Portugaliei, și, pe de alta — principal motiv al tovărășiei —, să împiedece Franța lui Ludovic al XIV-lea, pornită pe cuceriri la toate hotarele și la întindere în toate direcțiile a influenței sale, de a duce mai departe acțiunea ei de anexări în Flandra, pe care o invadase în puterea *drep-tului de devoluție* reieșind din căsătoria Suveranului frances cu fiica lui Filip al III-lea, Maria-Teresa.

Represintantul lui Ludovic în Olanda rîse desprețuitor la vestea încheierii unui tratat așa de neprielnic intereselor regelui său și făgădui pedeapsa cuvenită. Ea nu era să întărzie.

Prietenia cu Franța era un punct principal din politica fraților de Witt, Ioan și Cornelius, cari, cel d'întăiu cu titlul de «sfetnic pensionar» (*pensionaris*), dispuneau de soarta țerii, a cării definitivă situație internațională fusese abia fixată prin tratatele de la Vestfalia în 1648. Impotriva acestei înrîuriri se ridica însă tot mai puternică ambiția Casei de Oranje (Orange), sprijinită pe amintirile timpurilor eroice ale războiului de eliberare și pe marele rost pe care încă de la începutul veacului al XVII-lea îl avuse al doilea Willem de Oranje, care-și crease o situație aproape dinastică prin căsătoria cu principesa Maria, fiica regelui Carol Stuart. Un întreg partid se formase împingînd înaintea pe cel de-al treilea Willem.

Ioan de Witt trăi să vadă Olanda năvălită de Francesi, a căror evidentă tendință era să capete dominația apelor nordice, răzimîndu-se și pe situația clientelară în care, în timpul războiului de treizeci de ani, dar mai ales după moartea victoriosului rege Gustav Adolf, ajunsese față de dînsa Suedia. La 1672, de pe urma amarăciunii pe care o produsese formarea Ligei Nordului contra

poftelor sale, Ludovic fulgeră Statele generale cu o declarație de războiu. Unul din cele d'întăiu efecte ale ei fu ridicarea indignată a mulțimii contra fraților de Witt și cruda lor jertfire pe străzile Hagei. Dictatura trecu, printr'o serie de măsuri și de concesi, asupra aceluia tânăr Willem de Oranje, care era să ajungă față de regele frances apărătorul îndărătnic, nebiruit până la capăt, al «echilibrului european» și al independențelor naționale.

Totuși Olanda nu se arată în stare de a rezista. Amsterdamul nu așteptă macar somația de a se preda pentru a căuta căile prin care se putea ajunge mai răpede la actul de supunere. Rămasă fără îndreptare, flota olandesă nu putu să facă mult rău dușmanului. Zăgăzurile fură rupte pentru a se mai păstra un colț de pământ ocrotit rezistenței olandese.

Tratatul de subsidii, se spune, cîștigase, cu prețul cîtorva milioane, ajutorul lui Carol al II-lea, căzut până la situația de simplu pensionar al aceluia a căruia viață și a căruia pompă o imita după puteri. Opinia publică englesă se opuse acestei politice, de care, la urmă, regele trebui să se desfacă. Dar flota olandesă a lui Ruyter luptă pentru Spania în apele Mesinei, și, pentru a-i opri îndrăznețele lovituri, Ludovic trebui să adopte pentru Stat mijloacele și sistemul de luptă al unui Duquesne.

Și pentru Franța venise deci vremea să facă o flotă din elementele unei capricioase inițiative individuale.

Aceasta se văzu în cursul luptelor pe care le provocă, pe mare ca și pe uscat, coaliția de la Augsburg (1688), contra încălcărilor și pretențiilor jignitoare ale regelui Franciei.

Se știe ce a provocat izbucnirea noului conflict. *Imprejurări interne, religioase și politice, făcuseră un singur mănunchiu din forțele Olandei, setoasă de răsbunare, și din ale Angliei, din ce în ce mai doritoare de supremație.*

Contra tendințelor religioase ale lui Iacob al II-lea,

urmaşul lui Carol, regalul client al regelui frances, contra perspectivei unei moşteniri catolice, contra unei politici continentale care era cu totul protivnică tendinţelor naţiunii, Anglia, care văzuse murind pe Cromwell şi putuse tolera abdicarea fiului său, *dar nu înţelegea să părăsească o situaţie şi o misiune maritimă pe care acesta le fixase odată pentru totdeauna*, se ridică într'o revoluţie care-şi însemnă sensul prin aceea că aduse în locul lui Iacob pe fiica lui Maria şi pe soţul acesteia, Willem de Oranje el însuşi.

Aceasta însemna că, supt forma unei legături quasi-dinastice cu Olanda, Anglia o înlocuia şi pe aceasta în ultimele ei ambiţii, în acelaşi timp când punea puterile ei întregi în serviciul operei de distrugere a hegemoniei continentale încercată de regele frances şi ajungea astfel la înlăturarea consecinţelor pe care stabilirea acesteia putea s'o aibă pentru situaţia Oceanului şi soarta coloniilor transoceanice.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

Astfel se începe războiul coaliţiei de la Augsburg. Am arătat aiurea care sînt rosturile lui în ce priveşte problema continentală a Rinului şi interesele germanice, chiar şi legăturile cu desfăşurarea chestiei Orientului¹. În ce priveşte chestia dominaţiei maritime în apele Occidentului, lupta ce se întinde, între Franţa aproape izolată, de o parte, şi formidabila alianţă care, de altă parte, se pune în curmezişul tendinţelor ei de expansiune, de hegemonie universală, poate fi considerată din mai multe puncte de vedere.

Ludovic al XIV-lea, miniştrii cari în acel moment sersesc politica sa caută a da lovitura decisivă aceluia dintre duşmani de la care pornise însăşi iniţiativa noii ridicări de steaguri, Anglia lui William, persoana lui chiar, cu îndoita semnificaţie englesă şi olandesă, iar, pe alături, protestantă şi liberală. Se pregăteşte astfel marele plan al debarcării în Irlanda pentru a instala acolo, din nou, pe Iacob al II-lea, cel izgonit şi despoiat de drepturile

¹ V. *Chestia Rinului*, p. 202 şi urm.

sale, și, tot odată, al *nimicirii flotei engleze cu acest prilej*, evitându-se astfel griji nouă pentru viitor.

La 1689 o flotă franceză aduce pe Iacob al II-lea în Irlanda. În lupta de la Beachy-Head, la 1690, amiralul de Tourville învinge. Această victorie întărește și mai mult credința că s'ar putea căpăta un succes deplin, și astfel se ieau măsuri analoge, prin întinderea lor, prin încrederea cu care sînt urmărite, sforțările spaniole, cu un veac înaintea, care produsese monstrul merit peirii al «Flotei Neînvinse». Cu toate că regele legitim petrecuse o iarnă în Irlanda numai pentru a fi bătut și silit la reîmbarcare în bătălia de la Boyne (1690), se încercă din nou restabilirea lui. 40 de corăbii, cu 500 de transporturi, trebuiau să iea pe bord la Cherbourg armata de 30.000 de oameni a mareșalului Bellefonds; pentru a fi laolaltă toate forțele navale franceze, se chemaseră din Mediterana și cele șeisprezece vase ale lui d'Estrées. Se conta, în sfîrșit, și pe desertiuni sau măcar pe o slăbiciune în rîndurile engleze.

Dar amiralul Herbert Russell, un regalist, declară că, fiind vorba de Anglia, el luptă și împotriva aceluia care în conștiința lui îi rămăsese Suveran. Mișcări dibace ale flotei engleze, superioară, după ce risipiseră puterea navală a dușmanului, compusă numai din 44 de vase; aruncară o parte din ea pe un ținut insuficient ca adăpost, și aici arseră douăsprezece din corăbiile care scăpaseră din marea încercare. Aceasta a fost nenorocirea franceză de la Hogue, din 1692.

În același timp, și *pentru întăiași dată*, o flotă engleză se organiza în colonii. La 1690 încă, amiralul Phibs, cu 2.000 de oameni din Boston, cucerește Port-Royal, în Canada, și pune stăpînire pe acea frumoasă Acadie franceză care devine o «Nouă Scoție» pentru noii ei stăpîni; se atacă Terre Neuve, și înaintarea oficială, regală, en lesă, în legătură cu acest războiu continental, atinge posesiunile franceze de lîngă golful Hudson. Québec, Montréal, marile centre canadiene, sînt amenințate. Singure sforțările personale ale lui Iberville mențin onoarea steagului frances în aceste regiuni.

Dar cine ar crede, cu toate aceste rezultate *definitiv dobândite*, că Franța renunță la lupta pe Mare, s'ar înșela. Cu îndemnul, cu sprijinul, cu eventuala răsplată, nu totdeauna grabnică și deplină, a regalității, *inițiativa particularilor, mai mult decît pe jumătate pirați și, pentru rest, înainte de toate aventurieri, păstrează o flotă și-i dă neconținute izbînzi, care nu rămîn, cu toată lipsa lor de legătură, nefăcînd parte din vre-un plan, fără influență asupra mersului însuși al războiului.*

Cercetarea carierei acelor cari îndeplinesc isprăvile acestea va lămuri în această privință.

Cel mai vechiu e Duquesne, biruitorul lui Ruyter, acela care aduce moartea celui de-al doilea dintre marii șefi ai flotelor olandese: În timpul Războiului de treizeci de ani încă, pe vremea cînd un arhiepiscop, ori un tînar curtean, că marchisul de Brézé, — nepotul cardinalului Richelieu —, ucis în lupta de la Telamone (1646), un puternic represintant al vechii feudalități, ca Beaufort, un intim de la Versailles, ca ducele de Vivonne, purtînd mîndrul titlu de «général des galères», au comanda supremă, el, nobilul de mică obîrșie, protestantul care — cum zice legenda, puind aceste cuvinte în gura soției sale, aduce totuși «servicii catolice» —, ofițerul subordonat, luptă pe rînd, de la 1637 înainte, la insulele Lérins, în vederea coastei Provenței, la Fontarabie, lîngă linia Pirineilor, în fața Barcelonei, în apele suedese, unde, bătînd flota danesă, își cîștigă titlul de vice-amiral, apoi la gura Girondei, cu Englesii. După pacea Pirineilor, în 1659, el e unul din următorii piraților barbaresci din Nordul Africei, vasali mai mult nominali ai Turcilor, cari făceau așa de grea navigația în aceste ape.

În cursul războiului pentru Flandra l-am văzut apărînd în portul Mesinei revoltate pentru a da lui Vivonne, superiorul său, marea biruință de la Agosta: atunci purta titlul de «general al armatelor navale». Noul războiu însă îl lasă neîntrebuințat, de și el adusese noi servicii contra piraților la Tripoli (1681), la Alger (1682), unde se încearcă granatele lui Petit-Renaud, un tehnician din

care s'a făcut apoi comandantul de flotă care va fi bătut la Vigo, în apele spaniole, la 1702.

Ceva mai tânăr, d'Estrées (născut în 1624) începe ca ofițer pe uscat, colonel de regiment, pe acele timpuri cînd regimentele erau proprietatea bogatului nobil care le formă și le plătia. Întră în marină, adecă începe întreprinderi maritime, la 1658 încă. Războiul olandes îl află vice-amiral pentru «Ponent», pentru aceste părți apusene. Până la pacea de la Nymwegen, el dă cu succes o serie de lovituri în America, atacînd la 1676 Cayenne, la 1677 Tabago, la 1678 Curaçao și meritînd astfel un titlu pe care-l îndreptăția și nașterea lui strălucită, acela de «vice-rege al Americii», ceia ce, trebuie să adăugim, în realitate nu însemna mare lucru.

O nouă generație dă pentru războiul contra coaliției de la Augsburg noi conducători de corăbii aventuroase. Forbin (născut în 1686) e nepotul unui comandor și, cînd începe, deci, în calitate de cadet de corabie, urmează tradiții de familie. Și el luase parte la operațiile din apele siciliene și întovărășise pe d'Estrées în America. Cum lucra pe sama lui proprie, de și era acum *enseigne* în marina regală, el merge cu misiunea trimasă de Ludovic al XIV-lea la regele Siamului, despre simpatiile căruia pentru catolicism auzise, și aici rămîne ca șef al corăbiilor prințului indochines, până-l scot intrigile unui prim-ministru grec¹.

Regele său îl primește din nou în serviciu la 1688, cînd tocmai era nevoie de îndrăzneala lui, și el se întovărășește cu cel mai cutezător dintre ofițerii pirați, cari, cu scrisori îngăduind «prinderea» vaselor dușmane, cu *lettres de prise*, își caută norocul în largul mărilor, Jean Bart. Amîndoi cearcă o lovitură în Canal, sînt prinși, închiși și scapă din temniță pe fereastă. Căpitanul de vas Forbin va da la 1690 o nouă luptă Anglo-Olandesilor în aceleași ape ale insulei Wight, pentru că apoi să apară la Lagos; cîțiva ani mai tîrziu el înspăimîntă Veneția, strecurîndu-se pe uscat până la va-

¹ V. Reboulet și P. le Comte, *Mémoires de Claude, comte de Forbin*, Amsterdam 1730, 2 vol.

sele ei și arzându-le, și bombele lui Petit-Renaud cădeau în Triestul Austrieilor. Iar Jean Bart, din partea lui, «ursul» acestui conte în timpul vizitelor, rare, la Versailles, atacă — după ce Tourville surprinsese, în 1693, flota Smirnei —, vasele olandese în Marea Nordului, la Texel. La 1696, înnobilit de rege, el mai câștiga una din izbînzile datorite cutezanței lui aventuroase.

Aceste exemple sînt urmate și de alții. Duguay-Trouin, de tot tînăr (născut la 1673), fiu de armator —, care răspinge intențiile familiei de a-l face cleric, exercită de la 1689 până la pacea de la Ryswick (1697) meseria, fătîșă, de pirat, în sensul vechilor *buccaneers*, englesi, *de la cari Francesii își și luaseră modelul*. Și, cu aceleași sisteme, de Pointis, comandant oficial, va apărea înaintea portului spaniol Cartagena.

Asemenea isprăvi nu împiedecară însă pe Ludovic al XIV-lea de a pierde la sfîrșitul luptei cu Europa rivală, condusă de Anglia, posesiunea americană, așa de prețioasă, a Acadiei.

Nici în această privință însă ambiția lui nu era frîntă. De mult încă el privia lacom posesiunile regelui fără posteritate al Spaniei, risipite, dar formînd un bloc așa de impunător, și care, reunite cu Franța lui, cu coloniile ei, erau capabile de a represinta o așa de vastă basă pentru o adevărată hegemonie mondială. Moartea lui Carol al II-lea înseamnă deci începerea acestui războiu pentru *substituirea spaniolă, pe uscat ca și în apele Atlanticului și în depărtatul continent american*.

Anglia, în care regele William conducea în numele soției sale, Regina Maria, trebuia să facă imposibilul pentru a o împiedeca, rîvnind astfel la acea situație de întăie Putere europeană pe care o și căpătă prin aceste îndelungate sforțări, la începutul veacului al XVIII-lea. Încă un act din ceia ce Seeley numește «al doilea Războiu de o sută de ani».

În cursul lui, Duguay-Tronin, singurul care a rămas din mării *écumeurs* ai războiului precedent, va face ca o Companie de negustori să-i încredințeze cele șase corăbii

cu care bate în La Manche pe Englesi, la 1707. Patru ani mai târziu, cu șaptesprezece vase, care nu sînt ale regelui, *incapabil de-a-și reface vre-odată flota pierdută la Hogue*, el va pătrunde în golful de Rio-de-Janeiro și va stăpîni cîțva timp Capitala provinciei portugheze a Brasilei, de unde nu va pleca decît în schîmbul unei foarte însemnate contribuții de războiu. Dar «locotenentul general» nu va putea să împiedece pe Englesi, cari, ei, își au acum o *flotă permanentă, cu caracter fățiș oficial*, de a se arunca asupra Antilelor franceze, — *pe care regalitatea le cumpărase de la particulari abia în 1664, apoi le luase și de la „Compania Indiilor occidentale”* —, Guadeloupa, Martinica, ca și asupra teritoriilor africane din Senegal și Gorea; ba chiar în Indii Olandesii ridică, în 1693, steagul lor la Pondichéry.

În același timp, Englesii, odată ce arhiducele Carol, candidatul ligii anti-franceze, nu poate să fie rege în Madrid, se îngrijesc ca *această Spanie cu dinastie nouă francesă, cu perspective de bloc bourbonic, să fie încercuită, ca apele ei măcar să nu mai fie la dispoziția nepotului lui Ludovic al XIV-lea și prin aceasta la îndemîna mîndrului rege frances*. Astfel tratatul încheiat la 1703 de lord Methuen cu Portugalia face din aceasta pentru totdeauna un satelit al puterii navale engleze. Un an mai târziu, amiralul Rooke apare la Gibraltar, a cărei stîncă dominantă fusese întărită încă de Carol Quintul, și debarcă 1.800 de oameni, supt comanda unui prinț german năimit, Georg de Hesa-Darmstadt (Iulie). Un atac hispano-frances în Octombre, — amiralul Poyez dispunînd de 24 de vase, — nu izbutește, și tot așa de puțin încercarea făcută, la 1705, de Pontis însuși, care aducea trupele mareșalului de Tessé. În același timp aproape, la 1708, supt pretext că represintă drepturile «regelui Carol al III-lea» Austriacul, o garnisoană englesă va fi așezată și în insula Minorca. Încercuirea era astfel isprăvită.

O tentativă francesă contra Scoției pentru a instala acolo pe pretendentul Carol-Eduard, fiul lui Iacob al II-lea, e oprită de vîgilența flotei engleze, superioară, care

se ivește înaintea Edinburgului. Și, de oare ce, tocmai atunci se decretează „actul de unire” prin care Scoția și Anglia formează de acum regatul unit al Marii Britanii, cum, ca o consecință, Scoțienii încep și ei a lua parte la mișcarea de colonizare și exploatare a Americii, scopurile politice pentru care trăise Gulielm de Oranje erau complet îndeplinite.

Tratatul de la Utrecht, în 1713, lasă, deci, pe Englesi în Senegal ca și în Gibraltar, în Minorca, iar, peste Ocean, în Acadia, un moment pierdută și apoi recâștigată.

Greșeli mari ale diplomației franceze după moartea lui Ludovic al XIV-lea vor ajuta, într’o nouă serie de războaie cu origine continentală, dar avînd, înainte de toate, de sigur, o semnificație maritimă, să se consolideze această moștenire a marelui rege pe care Olanda îl dăduse Angliei, — și cu el, pare-că, și moștenirea drepturilor și tendinților ei.

CAP. VII.

Conflictele anglo-franceze în secolul al XVIII-lea până la fundarea Republicii Statelor-Unite.

Și după pacea de la Utrecht, problema ridicată odată prin ultimele două războaie pentru Ocean și coloniile așezate dincolo de apele lui, continuă să provoace conflicte între Anglia, ridicată la întâia treaptă a puterii pe Mare și a influenței continentale, și între Franța.

Se adaugă însă o firească încercare de înviere din partea Spaniei.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

Ea nu putea să plece, bine înțeles, de la un spirit public creat de literatură, care, după strălucitele ei zile de odinioară, căzuse într'un formalism sterp, ori de acea clasă clericală, imutabilă în prevențiunile și prejudecățile ei, care nu împărția cu nimeni stăpînirea asupra sufletelor. Nici dinastia, noua dinastie bourbonică, nu putea fi aceia care să provoace mișcarea, necesară, de eliberare din încercuirea englesă, așa de deplină și așa de amenințătoare. Numai o personalitate excepțională, ca inteligență, ca energie și îndrăzneală, putea să provoace o asemenea tentativă de degajare, de restabilire a vechilor posesiuni măcar în vecinătatea imediată a coastei spaniole, de refacere a unui prestigiu acum pierdut.

Această personalitate a fost a cardinalului Alberoni, adus din Italia de noua regină, o princesă de Modena, pe care o «aprobare» favorita în titlu la Curtea din Madrid.

Planul acestui om de Stat, care voiă să fie pentru

Spania ceia ce un Richelieu, un Mazarin fuseseră pentru Franța secolului al XVII-lea și din care neizbînda, catastrofală, a făcut pentru istorici un simplu aventurier, era ocuparea Sardiniei, recăpătarea Siciliei, pe care tratatele din 1713 o dăduseră, potrivit cu concepțiile artificiale ale diplomației, ca regat, Casei de Savoia din Piemont, și, prin aceasta, zădărnicierea blocadei englese. Iar, pentru a imobilisa pe dușmani, vechea rivală Anglia și acea Franța a Regenței lui Filip de Orleans care se arăta geloasă și bănuitoare față de Spania, punerea în acțiune a meteoricului îndrăzneț care a fost Carol al XII-lea, atunci abia întors din Turcia inertiei lui capricioase, și debarcarea pe coasta Scoției a prințului Carol Eduard, fiul «Moștenitorului» engles, al cavalerului de Sf. Gheorghe, care-și zicea Iacob al III-lea.

Atacul contra Sardiniei, aparținînd Casei de Austria, s'a și produs la 1717, și în curînd flota spaniolă, care nu era fără valoare, s'a presintat în apele Siciliei. Cel d'întăiu act adusese declarația de războiu a Angliei, cel de-al doilea aduse intrarea în luptă a Franciei, care răs-punse formal la jignirea intereselor ei în 1719.

Sardinia ca și Sicilia eran acuma ocupate de forțe spaniole, cînd Anglia trimese în apele acestei din urmă insule pe amiralul Byng, fost voluntar de marină, pe care-l ridicaseră împrejurările de la 1688 și care jucase un rol important la ocuparea Gibraltarului. După ce stătuse în apele Nordului, unde regele Suediei trebuia păzit de aproape, el se coboară în Mediterana, și aici ciștigă, cu douăzeci de vase, bătălia de la capul Passaro, contra întregii flote spaniole, pușintel mai slabă în număr. Douăsprezece vase ale dușmanului fură nimicite, aproape fără pagubă.

Cum Carol al XII-lea, abia întors în Statele sale, perise, în năvălirea lui norvegiană, la atacul unei cetăți, de glonte misterios care-i pătrunse tîmplele (1718), cum, pe de altă parte, după succese reale care-i permisera să spereze cîteva luni de zile, Carol-Eduard fu cu totul bătut, în 1719 pe mare, cum, în sfîrșit, *Spania nu putea să-și refacă niciodată o flotă ca aceia care*

perise la Passaro, politica lui Alberoni dăduse definitiv faliment, și el trebui să părăsească puterea (1719).

Englezii apăruseră, fără a putea fi împiedecați, înaintea portului Vigo. Sardinia, Sicilia, care trebuia să rămie, în schimb pentru cealaltă insulă, Imperialilor, fură evacuate. După o prelungire fără evenimente a stării de războiu, Spania trebui să recunoască, la 1729, situația creată prin așezarea străină în coastele sale și chiar pe pământul său.

Încercările făcute și pe urmă, în legătură cu așa-numitul «războiu pentru succesiunea Poloniei», nu duseră la alt rezultat. Și după tratatul din Prado (1739), a fost totuși o rupere de legături între Anglia și Spania, și flota amiralului Vernon apăru la Portobello.

În aceste conflicte nu e vorba de America, unde Florida rămăsese spaniolă, de și incapabilă de a se desvolta față de slăbiciunea în creștere a Metropolei.

Antagonismul dintre Anglia și Franța însă, unite așa de nenatural contra Spaniei — și împreună cu Olanda însăși, rămasă în legătură cu puternica ei rivală, — începuse a răsări chiar de atunci.

La 1722 se iviseră, astfel, discuții cu privire la punctul din tratatele de la Utrecht care vorbea de Antile, cel puțin de cele mai mici dintre ele, St. Dominique, St. Vincent, S-te Lucie. Pentru a se ajunge la un nou războiu trebui totuși convulsia europeană pe care o provocă, la 1740, moartea Împăratului — odată și rege spaniol și rivnitor de dominație universală, — Carol al VI-lea, succesiunea, în puterea unei «pragmatice sancțiuni» recunoscută de Europa, a Mariei-Teresa, fiica lui, ambiția imperială a lui Carol, Electorul de Bavaria, și pofta lui Frederic al II-lea de Prusia după Silesia austriacă.

«Războiul», scrie Gardiner, «era să decidă dacă limba francesă sau cea englesă va să fie vorbită pe malurile Mississipiului și pe țărmurile Californiei.»

În adevăr în America stăteau deschise probleme de care erau legate așa de puternic atît de mari interese,

de mult caracterisate, încît zăbovirea lor nu putea să mai dureze.

Canada francesă nu putea să se păstreze. Vechea rijă oficială, centrală de la începutul veacului al XVII-lea încetase, și nu mai exista nici acea inițiativă locală, care în zilele lui Champlain și lui Iberville făcuse puterea defensivă a acestei colonii. Supt un regim care avea toate defectele centralismului fără nimic din avantajile lui, trăia o populație de cel mult 80.000 de oameni în fața coloniștilor englesi și olandesi vecini, supuși Coroanei britanice, al căror număr era de un milion și jumătate.

Între Canadieni și locuitorii coloniilor englese era de mai mult timp un neîncetat motiv de rivalitate și de dușmănie: posesiunea teritoriilor așezate la Vest de Munții Aleghani, unde printre Indienii celor «Șase Națiuni» rătăceau, răspîndind ideia puterii regelui lor, vînătorii francesi, incapabili, bine înțeleși, de a întemeia ceva durabil. Se citează hărți din partea cealaltă care înfățișau hotarele Virginiei ca întinzîndu-se până la lacul Erie, atunci cînd «pretenția statornică a Francesilor era să oprească pe Englesi la culmile Aleghanilor și să puie riul Saint-Laurent în centrul coloniei»¹.

Erau pretenții protivnice care se întindeau asupra văii riului Ohio și erau altele care atingeau basinul Missisipiului. Franța Regenței, în mare strîmtorare de bani, fusese silită a accepta propunerile bancherului scoțian Law, care, la un moment dat, răspîndi cu cea mai generoasă inconștiență sau cu optimismul cel mai ilusionist nenumăratele sale acțiuni, a căror realitate de sprijinire trebuiau să fie bogățiile, marile bogății ce se vor scoate din Louisiana și din părțile franceze sudice ale Continentului nord-american. Crahul care se produse cînd acționarii, prinși subit de un fior al îndoielii, se imbulziră fără folos în birourile lui din Rue Quincampoix însemna și un fel de compromitere a coloniilor înseși, pierderea acelor legături de solidaritate și simpatie care singure pot face ca părțile unui domeniu politic să se ajute altfel decît în formele seci ale oficialității.

¹ Trigout, în *Dictionnaire de la Conversation* din 1853.

Pe lângă o chestie a Canadei și una a Louisiane se adăugă și chestia Antilelor, deschisă prin ultimele expediții de cucerire ale Englesilor în aceste ape.

În 1745 contra Franței, a cărei acțiune continentală, alături de Prusia lui Frederic al II-lea, nu e locul să o schițăm aici¹, se formase *vechea ligă maritimă de pe vremea lui Ludovic al XIV-lea, rîvnitor la posesiunea țermului olandes*. Din ea făcea parte, alături de Anglia, și Olanda, iar, pe uscat, Saxonia, amenințată de regele german din Nord, unise silințele sale contra mișcărilor de agresiune ale unei duble alianțe ce represinta cele mai mari puteri militare continentale, în stare a îndeplini, fără această rezistență comună, întregul lor program de hegemonie europeană.

Totuși, afară de introducerea în Anglia a pretendentului Carol-Eduard, care se putu menține în 1745 și 1746 până la lupta de la Culloden, distrugătoare pentru speranțele sale, în domeniul maritim nimic deosebit de important nu se îndeplini în cursul războiului de la 1740 la 1748, pe care-l isprăvi,— și după intervenția unui nou factor continental, Rusia de modă olando-prusiană a urmașilor lui Petru-cel-Mare,— pacea de la Aachen.

Amiralul Vernon se înfățișă în adevăr în apele Havanei încă din 1742, fără succes însă, precum n'avu succes o apariție a lui înaintea portului spaniol Cartagena. Dacă Florida e atacată, în același an, aceasta se datorește mai mult zelului coloniștilor englesi decît unui impuls și unui amestec al Metropolei. Și tot așa și pentru încercările ce se fac la Nord contra Ținuturilor de lângă Noua Scoție.

În sfîrșit în India o lovitură biruitoare e datorită numai unor guvernatori francesi aproape autonomi, La Bourdonnais, care va ajunge odată și la înțelegere cu Englesii, și mai ales Dupleix, rivalul aceluia, care, ca guvernator și director general, izbutește a-l înlocui, în 1746: se ocupă

¹ *Chestia Rînului*, p. 225 și urm.

² Bruncău, în *Nouvelle biographie générale*, XIV, p. 329.

marele centru engles al Madrasului. Fiu al unui om de afaceri, crescut în studii de științi exacte, specialist de contoar, purtat și prin America și prin această Indie, așa de nesigură prin veșnica sete de revanșă și de neafrinare a elementului indigen, întreprinzător pe sama lui al unui comerț intern indian, pe care-l duce până în Tibet, în Siam, în Indochina orientală, cel din urmă are în grija lui încă de la 1742 toată sarcina posesiunilor franceze în imensa peninsulă. Cu apucături de rajah, cu ifosuri de nabab, el spera să poată întemeia aici ca un fel de regat pentru ambiția lui. Încercarea amiralului Boscawen de a lua, în 1748, Pondichéry, cu treisprezece corăbii de războiu și nouăsprezece de transport, căzu. Numai rivalitatea lui cu La Bourdonnais, reținut și de datoriile lui că guvernator al insulei africane Bourbon, feri pe Englesi de a pierde și celelalte puncte mai însemnate ale influenței lor comerciale în această Indie.

Însă în Europa lucrurile mergeau altfel, Flota englesă putu să se înfățișeze, după o încercare în Bretania, înaintea portului Lorient (1746) și, în ajunul păcii, la 1747, amiralii Anson și Hawke câștigă două mari victorii în canalul La Manche. Încurajat prin succesele sale în America-de-Sud față de Spanioli, cărora li arse portul Payta, în Perù — la 1745 el expunea la Londra prada sa de zece milioane pe treizeci și două de căruțe,—Anson izbuti să distrugă o mare parte din vasele amiralului de la Jonquière.

Tratatul din 1748 silia pe Francesi să restituie Madrasul în schimb pentru insula Cap Breton. E singura clausă — afară de concesiile smulse Spaniei — care privește situația în Mările Sudului asiatic și în Oceanul Apusului.

Dar ceia ce era părăsit de oficialitate se continuă prin desvoltarea firească a împrejurărilor, de aceia ale căror interese sau a căror mindrie erau prinse în jocul politic ce se începuse.

În India întâiu, Dupleix se amestecă în certele dintre

deosebiții stăpînitari localnici ai Deccanului, jucînd un rol neasămănat mai mare decît al unui reprezentant al regelui său. El găsește în față, îndată, pe acel lord Clive, care, sosit în acele părți în cursul războiului, cînd n'avea încă douăzeci de ani, cîștigă prietenia lui Mohammed-Ali, rivalul prințului indian, pe care-l susținea Dupleix,—Șanda-Sahib. Totuși Dupleix era în stare să lupte cu acest concurent dacă, la reclamațiile făcute din partea Angliei, Guvernul frances n'ar fi rechemat pe acela care adăusese la vechile posesiuni franceze un teritoriu mai mare decît al Franciei însăși. Tratatul din 1754 între cele două țeri interzicea amestecul unei părți ca și al celeilalte în gilceville dintre șefii rasei indigene și aventurierii locali (1754).

În America, întăiul războiu adusese hotărîrea legislației din Massachussets de a porni atacul contra Canadei; Louisbourg fu atacat de 3.800 de oameni recrutați, plătiți și conduși de coloniștii ei însăși. Se înțelege deci cum, și după pecetluirea tratatului, ciocnirile continuară de la o nație la alta pe acest pămînt de veche dușmănie, unde niciodată nu lipsia prilejul de a se începe din nou gilceava. Compania englesă pentru Ohio întîmpinâ rezistență din partea Francesilor de prin acele părți, cari încearcă a-i pune stavilă prin clădirea fortului Erie. Plenipotențiarul frances de Jumonville, trimis pentru a se încerca o înțelegere, e asasinat în Acadia, și din partea francesă se răspunde prin ocuparea unui fort. Îndată, la 1754, se adună pe rîul Potomac, în Albany, represintanții ai tuturor coloniilor pentru a duce la bun capăt opera comună, și se pregătește un congres — cel d'întăiu — pentru marile hotărîri, la Philadelphia.

Așa se ajunse, cu ocazia unui nou avînt al ambiției regelui prusian, la «războiul de șapte ani», care începe la 1756. Data aceasta, Franța nu sprijinia proiectele, amenințatoare, mai la urmă, pentru toată lumea, alé lui Frederic al II-lea, ci credea că e de bună politică să restăbilească echilibrul german,— măsură odinioară foarte

mult criticată, dar care, azi, apare în alta lumină —, susținând Casa de Austria, vechea rivală.

Spania, care stătea alături de Francesi și data aceasta, își dăduse osteneala de a-și reface flota, și marchisul de Ensenada crease un mare arsenal maritim la Ferrol. Îndată după declarația de războiu, mareșalul de Richelieu se îndreaptă, pentru a degaja pe aliați, spre Minorca. Amiralul John Byng, fiul biruitorului de la capul Passaro, îi iese în față, cu mijloace insuficiente, adunate în pripă. Găsește insula ocupată de Francesi, afară de un singur fort care rezista. Cu treisprezece vase și cinci fregate, el se prezintă înaintea vrăjmașului, care dispunea cam de aceleași puteri. Neizbutind într'un plan pregătit după al tatălui său, el e cu totul bătut (19 Maiu 1756). Guvernul engles, răspunzător el însuși pentru înfrângere, îl dădu pradă pasiunii populare: Byng fu împușcat, în Mart 1757, pe corabia sa.

Încercările englese de a invada la Saint-Malo, la Cherbourg și la Saint-Brieuc, în 1758, nu reușesc, deși debarcarea nu poate fi împiedecată. Numai la 1759 începe seria de înfrângeri franceze, pierzându-se lupta de la Lagos și ajungându-se la retragerea fără luptă de la Belle-Isle. Acest punct strategic va fi chiar ocupat de Englesi, la 1761. Și invazia Portugaliei de trupele spaniole la 1762 e răpede înlăturată de intervenția unor însemnate forțe trimise de Anglia.

Dar marile isprăvi se fac spre folosul acesteia în acele colonii care ele redeschisese în mare parte conflictul.

În India, Clive, guvernator de Madras, recucerește Calcutta, contra indigenilor lui Suraja-Dula, pentru ca apoi să puie stăpînire și pe Chandernagor. Bengalul e asigurat țerii sale printr'un tratat fericit, și biruința de la Plassey întărește situația astfel cîștigată (1757). O încercare a Olandesilor de a-și reface domeniul indian e răpede și definitiv împiedecată cu ajutorul puterilor indiene aliante. Pondichéry, Mahé fură și ele cucerite, și stăpînirea francesă în aceste regiuni părea înlăturată

pentru totdeauna, dacă n'ar fi intervenit mișcarea indiană a lui Haider-Ali.

O ultimă sfortare se făcuse de acel nenorocit Lally-Tollendal, care apare aici, în calitate de «comisar regal, sindic al Companiei Indiilor și comandant general al tuturor stabilimentelor franceze în Indiile orientale», la 1756. Înlăturînd pe dușmani de pe coasta de Coromandel, el fusese părăsit de flota lui d'Aché, care trebuia să-l susție și expus tuturor intrigilor Companiei, care urmăria o altă politică decît a regelui. Se face stăpîn în 1758 pe Madras, dar nu poate să-l păstreze. Pierzîndu-se, nu din vina lui, Pondichéry, la 1760, el era să aibă, din aceleași motive, soarta lui Byng. Fu executat, «ca răspîtat a cizeci și cinci de ani de serviciu», pentru a se da o satisfacție negustorilor cari nu-l ajutaseră. Nu se putea ca o dominație cu tradiții glorioase să mîntuie printr'o crimă judecătorească mai miserabilă.

În același timp, la 1759, apărarea eroică a marchisului de Montcalm, care primise din Franța doar ajutorul ridicul a 3.000 de soldați mediocri, nu poate apăra Québec de generalul Wolfe, care comandă o adevărată și bună armată, de coloniști și mercenari. După ce se căpătase și Cap-Breton, Montréal e ocupat, la 1760.

În Antile, în sfîrșit, Martinica, Guadelupa, Tabago, Grenada, Grenadinele sînt smulse Francesilor, pe cînd Spaniolii pierd momentan Cuba și Filipinele.

Astfel, cu asemenea rezultate, pacea din 1763, încheiată la Paris, lasă Anglia în stăpînirea tuturor cuceririlor sale căpătate în dauna Francesilor, cu excepția punctelor ocupate în India singură.

CAP. VIII.

Apariția Americii ca factor independent.

Războaiele cele mari purtate, cu flota și tesaurul său, dar și în cea mai mare parte cu contingente germane plătite, în secolul al XVIII-lea, de Anglia contra Franței, se încheiaseră, dînd acesteia, odată cu Canada și cu Antilele, cu Florida spaniolă însăși, dar fără vales rîului Mississippi, pentru un nou avînt de cucerire, poate apropiat, stăpînirea peste amîndouă țărmurile Oceanului Atlantic, imensa Mare vie a timpului. Imperiul britanic — regatul engles se unise acum cu Scoția, și în curînd o situație constituțională nouă era să se facă și Irlandei — ajunsese astfel o uriașă realitate, amenințătoare pentru oricine altul pe lume.

Cineva care era să fie pe urmă unul din colaboratorii cu mintea la distrugerea acestei grandioase fundațiuni, care, dacă ar fi rămas, era în măsură să deie întregii istorii universale o altă înfățișare, Veniamin Franklin, tipograful de odinioară care îndeplina la Londra funcțiunile de agent al Statului american Virginia, într'un moment cînd nu se putea gîci ce se va petrece într'un viitor foarte apropiat, scria astfel cu privire la rezultatele neapărate ale războiului: «Fundamentele Mării viitoare și ale solidității Imperiului britanic sînt în America. Ca toate celelalte clădiri, ele sînt acum joase și mici, dar totuși destul de largi și destul de tari ca să suporte cel mai mare edificiu politic pe care l-a înălțat vre-odată înțelepciunea omenească. Părerea mea e deci să nu restituim cu niciun preț Canada. Dacă o păstrăm,

toată țara de la St. Laurent la Mississipi va fi plină de Britoni de acum într'un veac. Anglia însăși va ajunge mult mai împoporată prin imensa creștere a negoțului ei. Atlanticul va fi acoperit de vasele ei comerciale, și puterea voastră navală, într'o neconținută înaintare, va întinde influența noastră în jurul globului întreg și va ținea în frică toată lumea¹."

În această minunată situație, însă căpătată cu atâtea efortări, stătea tocmai primejdia care trebuia s'o nimicească.

Se deșteptase un imperialism engles nou, față de cetățenii proprii de peste Ocean, în care vedea numai supuși clienți: un imperialism oficial, un imperialism comercial, un imperialism de opinie publică, de sentiment popular, care menia ruina apropiată a splendidei opere îndeplinite.

Anglia posedă, deci, acum Canada, vast teritoriu, plin de nesfârșite bogății speciale, dar lipsit de orice autonomii locale și neavînd niciun privilegiu scris pe care să se poată sprijini în reclamațiile sale —, simplă colonie francesă în sensul frances, provincie transoceanică stăpînită, fără nicio consultare a ei, de Metropolă. Ce putea fi mai natural decît să se încerce o asimilare, o confundare între această cucerire, așa de lesne guvernabilă, și vechile colonii, stabilite, pe vremuri, de altfel de oameni, din altfel de motive și în condiții cu totul deosebite? La cea d'întăiu încercare trebuia, firește, să se răspundă celor din patria inițială cu vorbele din 1765 ale lui Charles Thomson: «Coloniștii au înfruntat groaza pustiului, au sprijinit atacul sălbatecilor; e spre marele folos al Angliei că au plantat țara cu prețul singelui lor și jertfa banului lor; și după aceia Anglia ar voi să se resemneze a pierde tot ce un Engles a învățat a iubi²?».

Părerea că Englesii sînt acuma suverani, cu drepturi ilimitate, asupra întregii Americi de limba lor, în care

¹ *Correspondance de Benjamin Franklin*, trad. par Éd. Laboulaye, I, Paris, 1870, no. 27; scrisoare din 3 Ianuar 1760.

² *Ibid.*, p. 101. Cf. pentru coloniile cucerite, *ibid.*, pp. 107-8.

erau priviți cu simpatie și respect, așa cum creolii latini din continentul sud-american consideră pe Spaniolii născuți în Europa, era, nu atîta a regelui, al cărui nume rămînea încunjurat de cea mai mare venerație și ale cărui ordine Americanii erau gata a le primi, în obișnuita formă amabilă și în condițiile constituționale îndătinat acasă la ei, ci a factorului nou care, în această Anglie din al XVIII-lea veac, pe baza principiilor și tendințelor revoluției din 1688 și mai ales a *chemării* Casei de Hanovra, cu sau fără drept dinastic, pe tronul regatului, avea de fapt toată inițiativa, toată puterea și toată răspunderea: Parlamentul. *Acest Parlament*, care făcea și desfăcea Ministeriile și putea să li impună linia de conduită, plin de simțul preponderanței sale în viața politică a națiunii, *nu vedea nimic care să fie în afară de dreptul său de a hotărî*. A taxă coloniile pentru susținerea administrației locale, care până atunci se susținuse totuși altfel, a li impune pe rînd prin votul său impositul pe timbru, pe vin, pe zahăr (1764-5), a-l preschimba cu acela pe hîrtie, colorii, sticlă și ceaiu, i se părea exercitarea celui mai incontestabil drept. Silit momentan a reveni asupra votului său, el întrebuița cea d'întăiu ocazie ca să readucă în discuție chestia, care era aceia a dependenței nelimitate și ascultării necondiționate a «provinciilor» americane de cîrmuirea metropolei.

Își închipuie cineva ce se putea răspunde de peste Ocean. Acolo sînt, nu «provincii», ci State, nu fundații de Stat, ci creațiuni particulare, nu teritorii cucerite, ci cuceriri proprii, contra naturii sălbatece și contra barbarilor cări-i corespund. *Coloniile nu fac parte din Regatul engles; ele sînt legate, prin „șartele” lor, de regele singur, și numai în marginile prevăzute de aceste privilegii*. N'au represintanți în Parlamentul de hotărîrile căruia, potrivit cu ideile înseși care au condus pe întemeietori cînd s'au sustras prin emigrare de la impunerea la o taxă, cea pe corăbii, *ship-money*, nevatată de represintanții lor legali, nu vor să se preocupe. N'au represintanți, nu cred că ar putea să aibă

adevărați represintanți și *nu cer* dreptul represintării în această adunare, care li este *străină* și ale cărei *usurpări* revoltă conștiința publică, pe care nimeni n'o va putea înăbuși, căci «nicio putere, cît de mare, n'ar putea face pe oameni să-și schimbe părerile¹».

Îndărătnica pornire năvălitoare a Parlamentului, în care, pe o vreme de sistem electoral învechit, care nu dădea icoana adevărată a țerii; pe o vreme de corupție fătășă și de scandaloase violențe, de adevărate saturnale în alegeri, nu se vedea măcar o instituție vrednică de a fi respectată, era susținută și de egoismul strîmt, de pofta de ciștig nemăsurată, biciuită de succesele războaielor fericite, a cercurilor comerciale englese. Pe de o parte, ele arătau un adînc despreț față de aceste colonii, care oferă pentru moment o piață de o slabă valoare, — de și negoțul american se făcea și cu peninsula iberică și cu cea scandinavă ca și cu Antilele vecine —, iar, pe de alta, se manifesta temerea ca o însemnată ramură a negoțului engles să nu treacă asupra orașelor nouă, ca Boston, New-York, Philadelphia sau Antilele. Și, cînd din această parte se cerea dreptul navigării libere în Spania și Portugalia, se arăta dorința de a se aduce *direct* fierul din orice străinătate pentru nevoile unei industrii abia începătoare, dar care putea fi cu vremea — cum s'a văzut — o concurență strașnică, se răspundea, iritat, cu pretenția de a se menține, de a se executa cu stricteță, prescripțiile monopolisatoare ale vechiului «act de navigație» din vremea lui Cromwell.

Și o întreagă mișcare de opinie publică se formă împotriva coloniilor a căror purtare pretențioasă și trufașă, după felul de a judeca al Englesilor, era judecată cu asprime. «Nația era iritată», scrie, la 1765, tot Franklin, «de reclamațiile noastre de independență; toate partidele s'au reunit contra noastră... Lenea și trufia ne tratează mai greu ca regii și Parlamentul².» Se imputa neascultătorilor de peste Ocean că, ajutați de vechea patrie să reziste Francesilor și Indienilor, nu arată nicio

¹ Cf. *ibid.*, pp. 131 („Coloniile nu se simt a fi în regat”), 140, 151-2.

² L. c., p. 100.

recunoștința pentru serviciile ce li s'au adus, și la aceasta se răspundea arătându-se că au făcut pentru apărarea lor, și cu mijloace proprii, mari cheltuieli, dînd tot ce trebuie pentru nu mai puțin ca 25.000 de oameni¹.

Încetul pe încetul ideia rezistenței cu orice preț prindea tot mai mult teren, în măsură ce, de cealaltă parte, se căutau mijloacele de a ajunge, nu atîta la cîștigul noilor taxe, cît la impunerea teoriei constituționale a puterii Parlamentului asupra tuturor pămînturilor unde se ridică steagui britanic. La 1764, contra taxării protestaseră Boston, Massachusets și mai ales orașul New-York. Un congres se ținu chiar la 1765 în acest oraș, dar numai pentru sfătuire și fără nicio intenție de a lua hotărîri constituționale. Cum în 1766 taxa timbrului fusese retrasă, în adevăr, dar se menținuse expres dreptul de impunere asupra coloniilor, fierberea continuă. Schimbarea ministerială, care aduce la putere pe Pitt, apoi pe Townsend, nu provoacă o schimbare simțitoare a situației. Punctul de vedere, de o parte și de cealaltă, rămîne același, ireductibil. Supt Ministeriul North se decretează măsuri împotriva cui ar încerca să reziste prin faptă. La Boston izbucnesc tulburări populare în legătură cu acest conflict — și data fiind și dispoziția de spirit agresivă, la orice dificultate launtrică, a unui popor care iese abia dintr'un războiu —, dar numai în Decembre 1773 se produce, tot acolo, cunoscuta scenă tumultoasă a năvălirii de o bandă îmbrăcată în costum indian a unor corăbii încărcate cu ceaiu, care fu aruncat în Mare. Se aducea astfel o pagubă Companiei Indiilor orientale, care avea monopolul ceaiului, dar și o grea jignire Angliei, care, oricît ar fi zăbovit, nu era s'o lase nerăsbunată.

Astfel de întîmplări, puse în nemijlocită legătură unele cu altele, peste distanța cronologică, adesea foarte însemnată, dintre ele, par a da istoria dramatică, neîntreruptă în firul ei, a unei revoluții ca acelea care se

¹ *Ibid.*, p. 110.

cunosc. De fapt n'a fost însă așa. Americanii puteau lua numai cu cea mai mare greutate deciziunea de a rupe un nex de dependență care, cu sau fără câștig pentru dînșii, ținea acum de atâtea veacuri. La 5 Septembrie 1774, cei cari se adună la Philadelphia se intitulează numai «delegații bunului popor al coloniilor», și în acest titlu chiar se cuprinde o declarație de supunere și un omagiu față de rege.

Dar din Londra se căuta o precipitare a lucrurilor, *poate și în cunoștința intențiilor franceze, care de mult încă se produsese, în vederea unei revanșe așa de firești*, căci la 8 August 1767 Franklin scrie: «Îmi închipui că această nație intrigantă nu ar fi supărată să se amestece în afacerile noastre și să sufle în foc între Anglia și coloniile ei¹».

Coloniile se considerau ca «State distincte și separate, de și au același șef ca Suveran»²; ele declarau că «prin constituțiile lor regele, cu parlamentele plantațiilor, e singurul legislator al supușilor săi din America». Regele însuși era pus însă să declare că Parlamentul din Londra e «suprema legislatură» și că din colonii pot veni doar cu «umile petiții». Se cerea plecarea trupelor regale, cînd de la centru veni ordinul formal de a se lua milițiilor coloniale munițiile rămase din timpul războiului. Răspunsul fu împotrivirea armată în acea luptă de la Lexington, pe care atît Americanii doritori de începuturi glorioase ale mării lor patrii, cît și amatorii, în toate timpurile, ai luptelor pentru libertate au exagerat-o. Forturile fură atacate, Anglia căutîndu-și apărători peste Ocean fu Statele germane, ai căror principii își vîndură bucuros supușii ca să-și poată plăti luxul unei vieți de Curte după modelul celei franceze: ducele de Hesa dădu chiar două treimi din cei în stare să poarte armele, și une ori angajamentul era făcut în așa chip, încît *Tesaurul engles să fie silit a plăti, un timp, și pe soldații căzuți*³. Pentru a rezista unor generali încercați, ca

¹ L. c., la această dată.

² *Ibid.*, la datele de 5 Iunie 1770 și Iulie 1773 (p. 399).

³ Pentru purtarea Germanilor v. Hope, o. c., I, p. 181: „Ihr rohes Benehmen

Howe, Clinton, Burgoyne, congresul cel nou de la Philadelphia alesè pe George Washington, un bogat proprietar, care se distinsese în războiul contra Frâncesilor. Lupta de la Bunker-Hill avu un caracter mai serios, dar, de sigur, dacă era mai mult decît o rebeliune, nu era încă un războiu cu o armată care abia se organisa. Era însă imposibilă rezistența prea îndelungată contra unor vechi trupe deprinse în războiul european. Dacă, întrînd în Canada, Montgomery reuși să ocupe Montréal, Québecul se dovedi prea puternic pentru asemenea dușmani. Peste puțin, în 1776, Bostonul cădea, și debarcarea la Charleston, în Carolina-de-Sud, a amiralului Parker, cu cîteva mii de soldați, urmăria scopul — pe care, de altfel, nu-l putu atinge — de a se prinde rebelii din două părți.

Era așa de evidentă dorința întregii opinii publice franceze, care avea atîta influență asupra conducătorilor Statului, de a sări în sprijinul acelor cari prin mișcarea lor căutau să distrugă stăpînirea imperialistă a singurei Anglii asupra Oceanului de Apus! Nenumărate sînt dovezile interesului pe care-l trezia zvonul despre aceste lucruri care se petreceau totuși în locuri așa de depărtate. Dar, pentru a se putea da sprijinul oficial, pentru ca măcar să se îndrumeze într'acolo, se cerea ca luptătorii din America să fie altceva decît ce erau: *supușii regelui engles în stare de rebeliune față de singurele împretări ale Parlamentului din Londra.*

Astfel se luă, la 4 Iulie 1776, după ce cu luni înaintea se pregătise totul în acest sens, *marea decisiune a independenței celor treisprezece colonii americane.*

Aceasta dădea însă Coroanei dreptul de a lucra fără nicio rezervă contra acestor trădători fațiși.

De și numărul trupelor era cam același la Washington și la adversarul său. Howe, cam 30.000 în fiecare, generalul engles putu să ieie, în acel an 1776 încă, New-

hat nicht zum geringsten Teil jenen Hass hervorgebracht, welcher lange Zeit in den niederen amerikanischen Volksschichten gegen die Deutsche herrschte.

Yorkul. În zădar sosiră tineri Francesi cari se oferiseră de sine și, pentru ca să ajungă aici, înfrânseseră toate piedecile, ca Lafayette, du Coudray, mai târziu Rochambeau, ori emisariul în taină al lui Ludovic al XVI-lea, Kalb. Philadelphia nu putu nici ea să reziste. În adevăr Burgoyne fu silit să capituleze la Saratoga, iar anii 1777-8 fură deosebit de grei. Causa noului Stat părea definitiv primejduită.

Ceia ce o salvă fu alianța pe care Franța putea s'o incheie acum formal cu o fundațiune politică avînd caracterul ei deosebit, de și niciun tratat nu venise încă s'o recunoască. La 24 Maiu, războiul era declarat Angliei. Un trimes oficial frances, Gérard, veni să susție rezistența.

Amiralul d'Estaing apăru, cu 4.000 de soldați, pe coasta Virginiei. În schimb, atacul de la Charleston al Englesilor nu reuși. Corăbiile lui de Grasse veniră după ale amiralului Arbuthnot. Pe cînd în Europa flotele se întilniau la Ouessant, la Plymouth, o victorie americană — de fapt singura —, la Yorktown și o nouă capitulare englesă, așa de explicabilă într'o țară unde nu erau comunicații și mijloace de întreținere, grăbiră încheierea războiului.

Anglia, care pierduse Minorca și văzuse Gibraltarul atacat de două ori, — căci Spania, apoi și Olanda, se adăuseseră la dușmanii ei —, își dăduse sama că *la această distanță nu se poate purta cu dușmănia localnicilor, cu atît mai puțin contra acestor localnici în rîndul întăiu, un războiu în care era silită să întrebunțeze soldați germani, plătiți scump, în viață și după moarte, și cari, la cea d'întăiu întoarcere a împrăjurărilor, erau gata să depuie armele.* Cedă înaintea imposibilității de fapt și începu încă de la 1782 negocierile de pace.

Americanii sperau să capete și Canada și Noua Scoție, și ei nu se arătau grăbiți să iscălească orice fel de condiții¹. Obținură ceia ce nu li se putea refusa: libertatea deplină a celor treisprezece State, unite acum, în hotarele lor, rămînînd ca între partidul federalist, al uni-

¹ Scrisorile lui Franklin, III, p. 23.

tății, și acela democratic sau republican, al separatismului, să se hotărască în ce privește forma definitivă a noii alcătuirii, care fu fixată numai, după adunările din Annapolis (1780) și Philadelphia (Maiu 1787), în 1788, de o Convenție, pe baza constituțiilor particulare, deosebitele State aderînd unul după altul la așezămîntul fundamental, după care Washington fu ales, am zice chiar: recunoscut ca president (1789).

Dar Spania era din nou în Minorca; ea recăpăta Florida. Franța păstra valea râului Mississipi, splendida Luisiană. Ea se întorcea în insulele pierdute din Antile, Tabago și S-te Lucie. Olanda singură pierdea în folosul Angliei Negapatam în India, unde luptele, cu complicații indigene, mulțamită ivirii lui Hayder-Ali și a lui Tippoo-Sahib, cucăritorul Mysorei (de la 1781), reîncepuseră.

Innainte de toate însă pacea cu Statele Unite, la Paris și aceia cu Franța, la Versailles (3 Septembrie 1783) proclamau sfîrșitul monopolului engles peste Ocean, dincolo de care o putere nouă răsărise, de și lungi ani de zile-i mai trebuiau pentru stabilirea condițiilor ei interne¹ și pentru începerea unei organizații economice care era menită s'o ducă așa de sus.

¹ În ce privește religia, cea mai largă toleranță domniă, de și, cum observă Sceley (pp. 62-3), coloniile din Anglia Nouă erau puritane, Pennsylvania era quakeră, Maryland era catolică și despre Carolina-de-Sud cetim că «aderenții anglicanismului (*churchmen*) nu erau o treime din locuitori» și că, multe opinii felurite fuseseră predicate de o mulțime de învățători și răuvoitori de toate felurile și convingerile».

CAP. IX.

Chestia Oceanelor în epoca Revoluției franceze și a luptelor napoleoniene.

S'ar putea privi'n înfrîngerea ideii imperialiste englese, așa cum resultase din două războaie nenorocite, ceva corespunzător cu zdrobirea, în veacul al XVII-lea, a marilor ambiții spaniole de dominație neîtermurită și fără concurență a Oceanului apusean.

De fapt însă, este o deosebire, și una foarte mare. Spania a păstrat posesiunea coloniilor sale, dar și-a pierdut flota, acea flotă pe care oameni patrioți și buni organizatori s'au putut strădui, și nu fără succes, s'o refacă, dar care n'a mai ajuns niciodată a fi un factor permanent al puterii naționale și un statornic mijloc de intervenire în problemele mondiale. Din potrivă, Anglia pierduse cellalt țerm al Oceanului Atlântic, dar *puterea ei navală, încercată doar în cîteva intîlniri fără importanță cu vasele franceze și spaniole ori în cîteva încercări, izbutite sau ba, nu suferise nicio știrbire.*

Și tot așa de complectă rămăsese *întreaga vitalitate a societății englese.* Un războiu ca acela contra coloniilor și contra aliatei lor, Franța, nu cere o prea mare desfășurare de forțe și nu impunea sacrificii prea grele. Purtat cu soldați germani în solda Tesaurului engles, el nu împovărase prea mult acest Tesaur însuși, capabil de a susține, cum se va arăta îndată, sarcini nesfîrșit mai grele în decursul unor sfoțări incomparabil mai istovitoare. Nu scăzuse măcar *spiritul public*, căci lichidarea coloniilor — lucrul fu înțeles așa — a fost pri-

vită de atîta lume cu o adevărată satisfacție, ca aruncarea unei poveri zădarnice și încetarea unor încurcături neplăcute. Și atîția negustori vedeau în ruperea nexului politic cu coloniile de odinioară puțința de a li impune lor chiar mai lesne o supremație economică de care comerțul engles, în această vreme de mare și îndrăzneată înflorire a lui, se credea de sigur capabil.

Dar, atunci cînd un popor își păstrează toată energia vitală, în puterile materiale ca și în conștiința cu care ele se pot manifesta și conduce, și cînd i se interzice vădirea acestei energii într'un anume domeniu, el își caută cu o nerăbdare pasionată și-și găsește neapărat un alt *cîmp de activitate*, pe care-l năvălește lacom și-l ia în stăpînire activă.

Încetarea rolului american al Angliei prin tratatele de cesiune din 1783 nu putea să însemne decît întoarcerea ofensivă către Europa, Franța biruitoare nefăcînd astfel decît să-și atragă, și mai puternică, isuflețită de spiritul firesc al revanșei, rivalitatea de care prin victoria răsbunătoare crezuse că a scăpat.

E adevărat că prisosul de puteri se cheltuiește și în noi întreprinderi descoperitoare. Vancouver va căuta un pasagiu pe la Nordul Canadei; Parry va rătăci cu corabia sa prin aceleași mări înghețate; călătoriile lui Cook vor da pagini din cele mai interesante istoriei explorațiilor maritime. E și vremea cînd Arkwright introduce o revoluție în meșteșugul țesutului și cînd James Watt dă omului mijlocul de a stăpîni puterea aburului.

Cook, fost luptător în luptele din America împotriva Francesilor, adaugă domeniului britanic insulele oceaniene Taiti, numite înaintea de el ale «regelui George al III-lea», ia în stăpînire Noua Zelandă (1770), încunjură marea întindere a Olandei Nouă, atinge Noua Guinee, pentru ca, în altă călătorie, întorcîndu-se în locurile unde adusese noțiunea unei civilizații superioare, el să ajungă la Insulele Paștilor, să atingă vechea descoperire spaniolă a Insulelor Marchise, să deie de arhipelagul Tonga sau al Amicilor, să abordeze le Noile Hebride și să aibă

bucuria de a fi sporit harta continentelor cunoscute cu splendida Caledonie Nouă. A treia călătorie nu fu nici ea fără folos, în aceleași ape, și ea-l făcu să înfrunte primejdia și mai mari din partea sălbatecilor. Un Frances competent, Dumont d'Urville, spune despre străbătătorul neobosit al mărilor australiene ceia ce urmează: «Numele lui Cook va aminti veșnic marinarilor și geografilor națiilor civilisate pe navigatorul cel mai ilustru al veacurilor trecute și viitoare. Nimeni n'a adus servicii așa de mari navigației, și starea de azi a cunoștințelor noastre n'ar îngădui unui om, chiar superior lui Cook, să ajungă așa de sus ca dînsul... Cook va figură veșnic în fruntea navigatorilor din toate secolele și din toate națiile¹.»

În acest timp însă noul tratat de comerț cu Franța, dibaciu încheiat de Pitt, care ajunge, pe mult timp, elementul hotărîtor în viața politică engleză, e un mare succes național. Pretinzînd a introduce în relațiile economice principiile de liber-schimb predicate cu atîta convingere de Adam Smith, în cartea sa recentă despre «Avuția neamurilor», el asigură comerțului Angliei, în Franța și prin Franța, un rol continental european mult mai mare decît acela pe care-l avuse până atunci. Cercurile economice franceze, influențate de ideile, foarte apropiate de acestea, ale lui Turgot, desființătorul vămilor interne și partisanul circulației neîmpiedecate a producțiilor solului și muncii, au observat prea tîrziu numai, prin consecințele neapărate, că suferiseră o înfringere puternică din partea învinsului de ieri. În discursurile lui de recomandatie, Pitt ceruse numai ca Englesii și Francesii să poată face comerț împreună, nu numai pentru că voiesc să facă bani, ci pentru că vor ajunge a fi mai prieteni unii cu alții².

În curînd, de altfel, societatea engleză, care privise cu indignare cum Francesii sprijină pe rebelii Americani, putură vedea în Franța însăși lucrînd, pentru o tulburare și disoluție pe care America nu le cunos-

¹ Citat de Lacaze, în *Nouvelle Biographie Générale*, XI, p. 714.

² Gardiner, *Outline*, p. 340.

cuse; în timpul liberării sale sau după această liberare, exemplul foastelor colonii britanice.

Vom aminti în două cuvinte ce s'a petrecut până la marile evenimente, decisive, din 1789, în această țară, supt influența, nu numai a ideilor lui Jean-Jacques Rousseau¹, dar, înainte de toate, supt obsesiunea lucrurilor petrecute, și fericit isprăvite, dincolo de Ocean și prin îndemnul acelora cari, ca Lafayette, devenit acuma, cu toată mediocritatea lui, o mare figură populară, jucară un rol în acel depărtat războiu pentru desrobire și pentru biruința „Drepturilor-omului“.

Curtea, ajunsă și inutilă și corupătoare, sărăcise țara și secase Tesaurul. Falimentul de Stat amenința. După insuccesul aventurii de bancher, venit înainte de vremea sa, a lui Law, se recurse la taxe, între care și una de timbru, — ca și în America englesă. Parlamentul, uitînd că are atribuții pur judiciare și, oricum, de loc politice, se opuse la o înregistrare al cărei drept îl avea. Trebui intervenția personală a regelui, și, cum oamenii nu se potoliau totuși, se ajunse la exilarea membrilor înaltei Curți, cari n'ar fi putut să fie înlocuiți decît cu judecători fără autoritate. Opinia publică fierbea, și în Franța secolului al XVIII-lea ea nu putea să rămîie nesatisfăcută.

Se recurse la adunarea notabililor: ea nu reuși să impuie o taxă, salvatoare, pe proprietatea funciară, indiferent de minile în care s'ar fi găsit. Opoziția era în spiritul însuși, de «frondă», al poporului frances, dar și în vădita dorința de a avea în sfîrșit instituții libere, de a-și ști interesele încredințate unei adunări reprezentative, aleasă pe basa recomandată de toată «filosofia» politică a secolului. De aceia, cînd regele chemă, în sfîrșit, ca ultimă instanță, Statele Generale, ele se înfațîșară cu un aier bătăios, ca adunare populară, aleasă de «nație», cu mandatul de a da o Constituție ca aceia de la Philadelphia². Și această «Constituantă»

¹ Cf. și Iorga, *Istoria poporului frances*, capitolul despre Revoluție și originile ei.

² Cf. această parte din declarațiile de la Philadelphia, dominate de spiritul din „Contractul Social“ al lui Rousseau, pe care Rambaud le repro-

proclama, în numele «națiunii», după multe peripeții teatrale, pe bietul Ludovic al XVI-lea, și el străbătut de teoriile vremii sale, «restaurator al libertății franceze», cu câteva luni înainte de a i se lua de urmașii «Constituanților» toată puterea și de a fi minat de alți urmași ai acestora la eșafodul trădătorilor și al criminalilor de Stat.

Părerile erau împărțite în Anglia asupra atitudinii ce trebuie observată față de aceste prefaceri; erau împărțite și pentru că *sensul* lor însuși nu era lămurit în de ajuns. Cei cari credeau că Franța merge spre un parlamentarism ca acela care se stabilise dincolo de Canal în 1688 aprobau mișcarea, ca și radicalii stăpâniți de ideile «contractelor sociale» și ale «republicilor» făcătoare de minuni.

Era și o mindrie națională că, după ce i se impuseră Franciei victorioase ideile lui Adam Smith, i se impuneau și practicile constituționale engleze. Dar alți Englesi prevedeau că temperamentul deosebit al poporului francez, ca și lipsa de educație a maselor, vor duce răpede la excese, care, la un moment dat, vor ajunge intolerabile. În acest sens scrise Burke, unul dintre fruntașii whigilor și călduros apărător al Americanilor, cartica sa de înștiințare față de primejdiile posibile ale Revoluției care se începuse de câteva luni (*Reflecții asupra Revoluției*, 1790).

Această aversiune a câtorva dintre oamenii de Stat și cugetătorii Angliei deveni însă generală când a treia adunare revoluționară, Convenția, procedă la judecarea regelui, de mult aruncat în temniță, și nu se sîii să rostească împotriva lui o sentință de moarte, pe care o și făcu să fie executată. Se adăugia nemulțămirea pentru penetrația franceză în Terile-de-jos. Se dădură așa-

duce, în legătură cu Revoluția franceză (*Histoire de la Révolution française*, Paris 1883, p. 73): „Toți oamenii au fost făcuți egali; au fost înzestrați de Creator cu unele drepturi inalienabile; ca să-și asigure bucurarea de aceste drepturi, oamenii au stabilit între ei Guverne, a căror autoritate legitimă emană din consimțământul celor cirmuiți de ei; ori decite ori o formă de Guvern oarecare ajunge distrugătoare pentru scopurile în vederea cărora a fost stabilită, poporul are dreptul de a o schimba și, înălătura.”

poartele ambasadorului frances și, ca răspuns, Franța nouă, stropită de sânge, declară războiul vechii sale dușmance.

Aceasta era însă în cele mai bune condiții pentru a putea lupta.

Cucerirea Indiei, cu ajutorul unei forțe militare alcătuite în cea mai mare parte din soldați indigeni, *cipayii*¹, se făcuse persistent, sistematic, cu îndărătnicie și după plecarea lui lord Clive. În zădar politica francesă intențea, ca reprezentant al rasei indigene, prea sfâșiata ca să poată rezista, după Hayder-Ali, simplu naip al unui rajah, pe fiul său Fet-Ali-Han, zis mai ales Tippoo-Saib Sultanul de Mysore, stăpînitorul din Seringapatam, care ajunsese a nutri ambiții imperiale, după modelul marilor domni mongoli de odinioară, intitulîndu-se, cu înlăturarea rajahilor, Sultan, Han și Padișah. Conruptibilul, dar energicul Warren Hastings conduse cu un deosebit talent opera de expansiune engleză de la 1774 la 1785. După pacea trecătoare din 1784, după cea desastroasă din 1794, trei ani după alianța formală cu Franța, lupta fu reluată împotriva lui Tippoo-Saib, care era să piară, apărîndu-și Capitala, abia la 4 Maiu 1799, «regatul» de Mysore (cetește: Maisur) rămînînd acum numai ca un Stat vasal. Marele proiect al restabilirii, în unire cu Afganistenul, a unui Stat ca al lui Timurlenc, cu un descendent al acestuia, se îngropă cu dînsul. Rîndul vice-regelui din Oude, al regatului de Tanjore, al nababului din Surata era să vie în curînd. Puterea cea nouă a seniorului Lahorei, Runjet-Singh, recunoscuse de la început drepturile de amestec, în toate, ale Angliei. India nu era încă deplin supusă, dar o rezistență a ei mai departe față de stăpînul fără titlu nu mai era cu putință.

Îndată după începerea războiului cu Francesii revoluționari, se luă Pondichéry, centrul posesiunilor în India ale acestora. *Antilele* fură acum atacate și ele, luîndu-se întăiu insula Tabago, apoi, pe rînd, Martinica, Guade-

¹ Același cuvînt ca, la Turci, *spahii*.

lupa, S-te Lucie, insula Dominique. Încă din Maiu 1795, încheind pace cu Francesii, *Olanda*, bătută și în mare parte ocupată, lasă partea ei din Flandra deținută până atunci și intră în legătură formală, ca republică, cu marea republică din Paris. Dar acesta nu era decît încă un prilej bine venit pentru ca Anglia, care de mult aștepta o asemenea posibilitate, să-și rotunjească domeniul colonial și în această direcție. Domeniul indian al Olandesilor fu lichidat fără zăbavă, și tot odată li se ia, după zdrobirea ultimei flote neerlandese, însemnata posesiune de la Capul Bunei Speranțe, unde vechii coloniști, plantatorii strămutați în veacul al XVII-lea, Burii («țeranii») vor rămînea, de acum înnainte, retrași în interior, unde vor funda apoi, pe rîul Vaal, Statul lor propriu, fără puțința unui sprijin de acasă. O momentană ocupație francesă a regiunii n'avu urmări.

Spaniei decăzute a regelui Carol al IV-lea, compromisă și slăbită și prin scandalurile unei Curți în care soția nu era credincioasă soțului și fiul nu era ascultător față de tată, i se impusese ca și Olandei o legătură cu Franța. Englesii, cari încercaseră a înlocui basa mediteraniană a Minorcei prin a Corsicei, unde, în Iunie 1794, generalul rebel Paoli făcuse a se presta jurămînt regelui George, bat flota spaniolă, la Capul St. Vincențiu (1797), și tot odată reîncepe ocuparea Antilelor spaniole.

Până atunci Republica francesă nu știuse să opue acestei neconținute năvăliri a puterii rivale un plan de rezistență, căci nu era unul în aceste alianțe care păreau menite numai să atragă tot altă pradă în mrejele păianjenului pînditor. Bonaparte, ajuns unnl din oamenii cei mai în vază ai Revoluției prin tulgerătoarele lui succese din Italia, în 1797, contra Austrieilor, rămași în luptă dupa defecțiunea, încă din 1795, a Prusiei, încearcă expediția din Egipt pentru a lovi interesele Angliei în India. Încă din 1797 el spusese că «nu e de parte vremea cînd vom simți că trebuie să luăm Egiptul pentru a distruge total Anglia».

El izbuti să se strecoare prin paza corăbiilor englese

cu armata sa de debarcare, și era evident că trupele sale moderne, deprinse cu un războiu greu, vor zdrobi cetele de ușori călăreți ai deșertului pe care le puteau scoate împotriva-i beii mameluci, aproape neatârnați de Sultanul din Constantinopol. Luînd Alexandria în Iulie — în cale, ocupase insula Malta, stăpînită până atunci de cavalerii, ajunși anacronici, ai Ordinului Sf. Ioan, Ospitalierii —, el sfarmă împotrivirea încrezută a dușmanului în lupta de la Piramide (21 Iulie) și ocupă Cairul.

În această expediție era continuarea unor vechi tradiții franceze, era punerea în practică a unor idei emise de scriitorii franceși mai recentți, ca Savary¹ și Volney, și de un om politic ca Talleyrand²; era continuarea politicii orientale deschise, prin anexarea Veneției și a Insulelor Ionice, asupra Egiptului; dar era și o parte însemnată de personalism: de pe Piramide generalul care visa dictatura se credea mai mare decît din mijlocul luptelor de partide de la Paris. Soarta expediției, care atinse Siria, dar nu putu să caute niciodată, pe uscat sau pe Mare, drumul Indiilor, a unse a fi îndirentă omului care dăduse lovitura al cărui efect îl scontase. Încă din August flota amiralului Brueys era distrusă în vederea Alexandriei de acela care era să fie cîtiva ani gloria navală a Angliei, amiralul Nelson. Armata ea însăși, veteranii din Italia, era menită, după plecarea lui, care nu putea zăbovi, unei capitulări indispensabile, ca aceia din Ianuar 1800, reînnoită apoi de generalul Menou, urmașul lui Kléber, asasinat, în 1801. Abia în Septembre 1800 insula Malta, pe care Englesii n'ar fi atacat-o poate dacă ar fi rămas în minile Cavalerilor, trecea, pentru totdeauna, în stăpînire englesă.

În același an, după noie biruințe italiene ale lui Bonaparte, și Austria se retrăgea, a doua oară, din luptă. Pentru Englesii însă — cari avură numai mici neplăceri în Irlanda — nu era niciun motiv să se părăsească un războiu profitabil. Dacă Francesii se stabilesc momentan în Neapole (1799), rivalii lor încearcă a ocupa, cu au-

¹ O nouă ediție din *Lettres sur l'Égypte* ale acestuia iese chiar în 1793.

² Fournier, *Napoleon I*, I, Leipzig-Prag 1836, p. 112 și nota.

xiliarii ruși, Olanda, și, dacă Brune îi izgonește de acolo, ei se aleg măcar cu avantajul de a fi prins, la Texel, flota olandesă. Vicisitudinile războiului permit să se atace corăbii neutre, ca ale Danemarcei. În 1801 Nelson și Parker pătrund în pasul Sundului lângă Copenhaga și impun regelui daneș o altă politică. Măsura de *embargo* contra tuturor vaselor scandinave și rusești, înlăturate din porturile engleze, afirmă dreptul Angliei asupra Mărilor. Irlanda putuse să fie stăpînită; trupele franceze care debarcă acolo sînt silită a capitula; pentru toate trei regatele se adună acumă cel d'întăiu Parlament. Iar marele plan al Directoriului de a crea o «armată a Angliei», supt Bonaparte însuși, pentru ca 30.000 de oameni să invadeze Marea Britanie, căzuse odată cu enunțarea lui. Și totuși chiar în ajunul «expediției orientale» el o avuse încă în vedere, considerînd isprava din Egipt și ca o pregătire pentru a distrage o parte din flota englesă¹.

BEU Cluj - Central University Library Cluj

Pacea de la Amiens, în Mart 1802, nu era din partea Angliei o părăsire a politicei urmate de Pitt cu atîtă perseverență, chiar dacă impusese țerii o datorie, uimitoare pe acea vreme, de peste douăsprezece miliarde. Primind toată întinderea continentală a Franciei, în care Bonaparte, ajuns prim-consul, se pregătește a-și pune pe frunte o Coroană de Împărat, ea promite a restitui tot ce dobîndise însuși, chiar și Malta, afară de insula spaniolă Trimdad, în Antile, și de Ceylanul smuls Olandesilor.

Dar evacuarea zăbovește. Zăbava se preface pentru Malta într'un refus formal. Cu începerea unei nouă serii de măsuri dușmănoase reapare și planul debarcării în Anglia, adunîndu-se puteri însemnate, ca pentru o realizare imediată, la Boulogne, care, împreună cu alte cinci centre de adunare, până la Ostende, trebuia să fie baza unei acțiuni mărețe contra statorniceii rivale,

¹ Fournier, o. c., pp. 113. 120-1. Corpul din Egipt ar fi fost „o aripă a armatei contra Angliei”, și el păstra titlul de comandant al acesteia (*ibid.*, p. 122).

a cărui voință era la sorgintea tuturor coalițiilor continentale contra Franciei revoluționare. A fost un moment cînd numărul trupelor concentrate aici s'a ridicat la 150.000 de oameni. După proclamarea sa ca Împărat, în 1804, Napoleon revine în acest imens lagăr, care nu se mișca poate fiindcă în intențiile secrete ale creatorului său nici nu trebuia să se miște, de și el vorbea de un simplu «șanț» lesne de sărit și de cele «douăzeci și patru de ceasuri de liniște» care-i trebuie pentru «a sfîrși cu Anglia».

În 1805 lagărul se desfăcea, și noi lupte porniau, susținute de sfatul și de banul engles, pe continent, unde noul Cesar practică schimbări fundamentale și inacceptabile pentru interesele altora. Încă din 1804 Pitt, implacabilul, revenise la Guvern, după o scurtă lipsă.

În acest timp opera englesă în colonii urmă cu aceeași răbdătoare stăruință, capabilă de a relua ori de cîte ori lucrul odată început. În 1803 se ocupă posesiunile olandese din India și din Guyana americană. De și Napoleon cedase Statelor Unite Luisiana — împiedecînd Franța, care avea încă atîtea simpatii în Canada, locuită în mare parte de vechi coloniști francesi, să joace, într'o nouă eră de expansiune, un mare rol în America-de-Nord, — republica de dincolo de Ocean, prea puțin organizată, și, cu toată prezența în fruntea ei a lui Washington ca întăiu președinte, prea mult sfâșiata de partide, nu poate să joace niciun rol în marile lupte mondiale, trecînd de la conflictul vechiu cu Franța pentru indelicatețele Trimesului iacobin la neînțelegeri cu Anglia pentru embargo, fără a se da — până la 1812, cînd începe războiul de doi ani cu Englesii — o urmare acestor neînțelegeri trecătoare. Apele Oceanului rămîn englese, exclusiv englese,

Cînd, la Trafalgar, amiralul frances Villeneuve, care nu poate despresura cu escadra din Toulon pe camaradul său Ganteaume, închis la Brest, se unește cu amiralul spaniol Gravina, pentru o luptă decisivă, ei sînt complet bătuti (21 Octobre 1805). Moartea lui Nelson, întimplată în cursul bătăliei, era pentru Anglia numai un

accident nenorocit; rezultatul întâlnirii navale decisive însemna pentru Franța un desastru ireparabil.

În anul următor o flotă englesă va trece Dardanelele, încercînd să apere pe Sultan contra pretențiilor rusești. Blocusul continental contra Angliei, decretat de Napoleon din Berlinul unde întrase ca învingător, la 21 Novembre 1806, și confirmat din Milan, nu izbutește din lipsa mijloacelor de execuție. Și pedeapsa dată Danemarcei în 1807 pentru o simplă atitudine produse, pe lângă atita indignare, o enormă impresie.

Acuma Anglia își poate trimete în voie, prin Portugalia, care, de fapt, îi aparține, în ciuda unui atac spaniol, trupele proprii în Spania, făcînd dintr'însa *o basă de acțiune continentală contra lui Napoleon*. Un luptător din India, Wellesley, acum lord Wellington, capătă conducerea, și capitulațiile franceze, de la Cintra, în Portugalia, și de la Baylen, în Spania însăși, arată ce valoare represintă noua armată de uscat a Regatului Unit (1808). Intervenția personală a lui Napoleon îndreptă o situație așa de compromisă în peninsula iberică, dar această armată a lui Wellington *exista*.

Ea avu o parte în cea d'întăiu înlăturare, după catastrofa din Rusia, a regimului napoleonian (1814); în cea de-a doua, și definitivă, din 1816, Wellington, principalul învingător la Waterloo, cu soldați englesi, ca pentru a vădi sensul engles al biruinții, avea dreptul de a se considera ca îndeplinitorul unei sentințe de mult pronunțate de către un nemilos osînditor. Exilul lui Napoleon pe o insulă englesă din Atlantic e ca un simbol.

Această victorie ultimă însemna însă—cum o dovediră tratatele din Viena—restabilirea supremației englese peste apele Oceanului, dincolo de care republica americană nu putuse răsări, cu toate întefirile, la situația de rivală¹, decit ca să sufere rușinea din 1814 de a-și vedea Capitala ocupată de trupe englese. Aceasta de și, firește,

¹ În 1809 un decret al Congresului închisese porturile americane vaselor franceze ca și celor englese. Urmă conflictul cu Anglia pentru Florida, care ceruse să între în Uniune (1811).

de nu se putură menține, ajungându-se la pacea, nulă, de la Gand și, după victoria, de la New-Orléans, a generalului Jackson, la tratatul definitiv din 1815. Un moment, Anglia ceruse a-și păstra, de și fără colonii, dreptul de navigație pe Mississippi.

Și fără aceasta ea câștigase, la Răsărit ca și la Apus, partida.

CAP: X.

De la căderea lui Napoleon I-*iu până la stabilirea Imperiului al doilea frances*

În cursul marii lupte pe care Anglia o duce pentru sfărîmarea supremației lui Napoleon, ea ar fi simțit nevoie și de a distruge stăpînirile tranșoceanice ale Spaniei bourbonice aliate cu Franța — Bonaparte ofe-
rise lui Carol al IV-lea o parte din coloniile engleze și chiar dominația cu coroană imperială a Indiei ¹⁾ — ori ale Spaniei prefăcută în apanagiu pentru unul din frații noului împărat.

Dar desfacerea de Metropolă a acestor colonii se face numai în momentul căderii lui Napoleon, și impulsul vine de la personalități isolate, Americani sau ba, cari erau pătrunși de spiritul revoluționar al timpului.

În rîndul întăiu se întîmpină numele aceluia Iacobin de sînge spaniol, Miranda, care, în Europa, se înrolează în armata francesă, ca să ia parte la campania belgiană a generalului Dumouriez pentru a sta în aceste locuri depărtate de patria sa pe cîmpul de luptă în serviciul aceleași idei. El se ridică la Caracas, în 1810, contra regimului spaniol, de fapt insuportabil, dar cariera lui se încheie curînd în temnițele de la Cadiz. Spirit crescut în cultura francesă a timpului, el se simția mai mult un campion internațional al Revoluției, și nu se sfiise a cere și ajutorul Rusiei, dar și *al Angliei*. Napoleon, izgonin-

¹⁾ În Octombrie 1807. V. W. Lenz, *Die Bedeutung der Seebeherrschung für die Politik Napoleons*, în „Velhagen u. Klasing's Monatshefte“, XX, 11, Iulie 1936, p. 521.

du-l din vastul său Imperiu, îl adusese a face tentativa nenorocită de care a fost vorba mai sus.

Opera lui fu reluată pe coasta Pacificului la 1817 de un Irlandez cu același caracter al revoluționarului internațional, O'Higgins. Dar în curînd pornirea spre liberare trebuia să-și aplece alți șefi, mai stăruitori și mai norocoși. Astfel Francesul Saint-Martin, care nu părăsi cîmpul său de activitate creatoare decît foarte tîrziu pentru a căuta un loc de retragere și de odihnă în Franța însăși, Spaniolul Sucre, Englesul Cochrane, un vechiu dușman al Spaniei și al Franței, a cărui flotă voi s'o arunce în aer, și amestecat apoi în revoluția grecească, precum și tovarășii acestuia din marina englesă, și mai ales Bolivar.

Ca și Miranda, acesta se inițiasse prin studii în «filosofia» politică, răsturnătoare, a secolului al XVIII-lea, învățînd foarte bine și limbile franceză, italiană, englesă și germană și studiînd de preferință economia politică. Ca și predecesorul său, el cere Angliei un sprijin, pe care aceasta, din diferite motive, crede că trebuie să-l refuze. Luptător el însuși supt steagul lui Miranda, pe care l-ar fi părăsit, el reiea lupta acestuia încă din 1812 și în scurtă vreme ajunge dictator în provincia Venezuela, care e acum o republică liberă, prin acest «Liberador». Izgonit un timp de trupe spaniole superioare, el revine în 1816, și doi ani mai tîrziu silințele lui sînt susținute de ale răsculaților din Chile, sprijiniți cu banii și mijloacele militare ale lui Cochrane. În acest an se declară independentă, deci, și această din urmă republică, și Venezuela, de la care pornise impulsul. Jari în anul următor, Noua Grenadă, urmînd mișcarea, se reunește la aceasta, pentru a funda o Columbie, trecătoare, pentru Bolivar. Peste armistițiul înșelător oferit de Spanioli în 1820, el continuă lupta, liberînd și Panama. O-aliață cu Statul Perù, scapat și el de supt tirania fiscală a guvernatorilor, se încheie la 1822, supt auspiciile lui, socotit acuma ca unul dintre cei mai mari oameni ai veacului. Încă din 1818 concursul engles fusese în sfîrșit obținut, de și fără efect, și Statele Unite, care cumpără Floridele,

aveau interes ca putința ,oricării întoarceri spaniole să dispară.

Dar Spania decăzută și sfâșiata de lupte interne, care părea incapabilă de a se potrivi după împrejurările nouă ale epocii moderne, nu pierdu numai atita. Alianța din 1823 cuprindea și provinciile Buenos-Ayres, Rio de la Plata (care se confundă în Argentina) și Mexicul.

Aici un vice-rege cu idei mai largi fusese, pur și simplu, expulsat, trimes acasă de grupul de negustori și oameni de afaceri care se obișnuise a hotări de soarta provinciei (1808). Un simplu preot de sat, Hidalgo, ridică steagul revoltei, pe care-l înfățișa — interesant amănunt — ca acela însuși al vechii libertăți mexicane înaintea de invazia lui Fernan Cortez. Unit cu alt cleric, Morelos, șeful insurecțiunii cîștigă cel mai larg sprijin al Indienilor, cari aici aveau ceva din vechea valoare politică și cuiturală a supușilor lui Montezuma. Executarea lui Hidalgo în 1811 nu puse capăt tulburărilor. Bandele se strînseseră din nou în jurul lui Mina, care luptase contra Francesilor în patria lui, Spania, și venia acum direct din Anglia. La 1817 și el cădea supt gloanțele plotonului de execuție, dar Guerrero îi luă locul.

Cel trimes contra acestuia, un vechiu ofițer, cunoscut pentru loialitatea lui, don Augustin Iturbide, Biscaian după tată, creol după mamă, proclamă despărțirea Mexicului de Spania, al cărui rege păstra numai o vagă suveranitate, în 1821. Întîmpinînd o rezistență din partea Sfatului local, *junta*, el o disolvă, după exemplul lui Bonaparte, și devine, în anul următor, Împăratul Augustin I-iu. Nu păstră nici un an folosul acestei aventuri. Iși avu și el, la Livorno, «Elba» de exil, ca și Napoleon, și, ca și acesta, se întoarse în 1824, dar numai pentru a sfîrși, cu toată purpura lui de nouă luni, ca Hidalgo și ca Mina. Dar încă de la 1823 Mexicul se declara Republică independentă, recunoscându-i-se îndată această calitate de Statele Unite și de Anglia.

La rîndul ei, Brasilia se desfăcea pe încetul din atir-nărea de Portugalia, care avuse de curînd un conflict

cu Spania pentru Montevideo și regiunea care va forma mai târziu Statul liber Uruguay.

În timpul luptei contra lui Napoleon, regele portughez Ioan al VI-lea se refugiase în imensa posesiune americană a micii sale patrii invadate de Francesi (Ianuar 1808). Se înțelege tot ce a putut aduce această schimbare, nu numai în ce privește activitatea economică, îndreptarea administrației, înviorarea conștiinței publice, dar și răspîndirea acelor idei revoluționare chiar, înaintea cărora fugise Soveranul. La întoarcerea în Europa, târzie, abia în 1821, a lui Ioan, regența fu încredințată fiului și moștenitorului său, dom Pedro, cu consilieri cari nu erau numai localnici. Aceștia se credeau nedreptățiți întru toate pe propriul lor pământ, invadați și exploatați de oameni în cari, cu toată comunitatea de limbă, vedeau numai niște străini. Se ivi și un conflict în ce privește represintarea Brasilienilor la «Curțile» (Cortes) comune din Lisabona, unde se decretase o nouă Constituție cu basă represintativă. Dom Pedro, rechemat în urma acestei neînțelegeri, declară că rămîne: din vicariu al părintelui său, el deveni, în 1822, «protector perpetuu» al țării, și o Constituantă, influențată de exemplul depărtat al lui Napoleon și de acela, mai nou, al Imperiului mexican, îl proclama Împărat, la 12 Octombrie 1822, după ce încă de la 1-iu August independența Braziliei fusese votată cu aclamații.

Nu se ajunsese la un războiu cu Portugalia, al cărui rege se împacă, prin actul din 1825, cu fiul său, care-i rămînea succesor și acasă, ceea ce trebuia să producă greutatea în viitor, care erau să fie până la plecarea definitivă în Europa a lui dom Pedro I-iu și la așezarea fiului său minor, dom Pedro al II-lea, în 1831. Încercările, violente și repetate, ale unui partid republican nu duseseră la niciun alt capăt decît stînjinirea unei mari prosperități care se putea atinge prin unire și muncă. «Monarhia încunjurată de instituții populare», de care vorbea unul dintre regenți, nu stătea în calea niciunei libertăți publice.

Pentru a desăvîrși noua alcătuire a Americii de Sud și centrale să pomenim prefacerea vechiului Stat al le-

suiților din Paraguay, preoți, administratori, negustori și ostași, prin republica inteligentului și activului dr. (în teologie) Francia, poate Frances de origine. Și aici se imitaseră naiv formele Revoluției din Franța, cu instituirea trecătoare a unor «consuli», în locul cărora răsări «dictatorul pe viață», un aspru și temut tiran, cu pretenții napoleoniene, care încunjură țara sa cu un adevărat zid de isolare absolută și interzise supușilor săi prin decret, de a-l privi măcar în față sau de a cumpăra cărți. La 1823 Guatemala se proclamă independentă, și în curînd, după desfacerea și de Mexic, se va încerca o nouă republică, a Americii Centrale («Republica federal del Centro-America»), care se va desface răpede, între 1839 și 1845, în fragmente mai mărunte (Honduras, Nicaragua, Costarica, San-Salvador, un timp și Yucatan). Un moment, s'a ivit încă de atunci ideia unei forme deosebite pentru Panama, fiind vorba și de tăierea istmului.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

Față de această răspîndire a ideilor și sistemului cărorora Statele-Unite ale Americii de Nord li datorau creațiunea și dezvoltarea lor, puternica republică, — a cărei viață politică era și mai departe dominată de grele probleme interne și care-și căuta încă hotarele definitive, adăugîndu-și pe rînd, împreună cu Floridele, noile State Mississippi, Missouri și deschizînd cu Mexicul lungul proces pentru California, Texas, un timp (1840-5) republică independentă, și Mexicul Nou, — se amestecă mai puțin de cum era de așteptat, după planul din 1798 al federaliștilor de a-și uni și continentul sud-american¹.

Totuși încă din 1823 Guvernul din Washington, simțînd cine pune la cale unele din actele revoluționare în America-de-Sud, opune dorinței Angliei de a interveni mai fățiș și ilușiilor Franciei bourbonice că ar putea sprijini Spania absolutistă și dincolo de Ocean doctrina, zisă a președintelui Monroe (4 Maiu 1822), că *nu se va îngădui nicio încercare de a se restabili domenii coloniale europene pe teritoriul noului continent*. Interzi-

¹ Hopp, o. c., II, p. 38.

cerea față de imixtiunea franceză în perspectivă se produse neîntârziat după aceasta. Se mîrse pe această cale până la un nou conflict cu Anglia, închizîndu-se reciproc porturile pentru corăbiile celeilalte națiuni. Numai în 1845 se întîmplă o intervenție a flotei anglo-franceze în afacerile Uruguayului, dar aceasta face parte din pregătirea altui capitol al dezvoltării chestiunii Oceanelor. În 1837 și 1838 partidul «patriot», «frances» sau «reformist» dădu mișcări revoluționare în Canada, căreia trebui să i se acorde cel mai larg regim autonomist.

Acest timp nu e pierdut însă pentru dezvoltarea puterii englese.

Pe cînd energia spontană a nației caută prin Powel și Weddel noi drumuri pe Mări, din India, acum definitiv supusă, începe penetrația statornică, îndărătnică, dar discretă, și la Apus, spre Statele turcomane ale Asiei centrale, și la Răsărit, spre Indochina și China.

În acel Vest întăiu, al emirilor desfăcuți din vechea unitate mongolică, după ce se ocupă Pengiabilul și Lahora (1845-9), se pătrunde în Belucistan, pregătindu-se ofensiva contra forțelor, mai mari, ale Afganilor prădalnici. Resistența lui Dost-Mohammed aduce retragerea din Cabul. Deocamdată înaintarea nu va merge mai departe, dînd răgaz astfel Rușilor să realizeze ei cîștiguri teritoriale încă de prin anii 1850.

În Indochina, împărțită 'n atîtea stăpîniri locale, după modelul indian, fără vre-o legătură între ele, Pegu e cel d'întăiu anexat, apoi Aracanal, asigurîndu-se astfel granița răsăriteană a Indiei. Siamul încheie un tratat încă din 1825.

Pe această basă se poate începe acum pătrunderea în China și Iaponia, care-și păstrase toată alcătuirea ei feudală, războinică, xenofobă dintr'un ev mediu de glorioase amintiri.

Amiralul Napier, apoi Davis sînt trimiși în China cu titlul de «suprîntendenți» și cu apucăturile unor adevărați vice-regi, residînd în singurul port deschis până

atunci Europeanilor. În urma ciocnirii pe Mare din 1839 și a noului conflict armat din 1840-1, în cursul căruia se ocupă importante orașe Amoy și Ning-po, Shanghai e cedat pentru întrebuințarea de biruitori în 1842. A treia expediție a lui Parker aduce în apele râului Iang-tchiang șaptezeci de corăbii și opt fregate engleze, și amenință Nanchingul.

«De la Shanghai în gură», spuneam altă dată, «pană la marele oraș al Nanchingului, toată țara de lângă râu căzu în mina năvalitorilor, pe cari locuitorii, cari nu înțelegeau nimic din rostul războaielor, nu se puteau sătura să-i vadă, oprind priveliștea asupra orașelor cu înalte clădiri și largi poduri arcuite, prin mulțimile lor negre. Se tăie legătura pe apă cu Pechingul, se opri sosirea luntrilor cu hrană care veniau de la Miazăzi prin canalul ce străbate în lung China până la Ning-po. Frica de foamete învinse mândria. Se încheie deci tratatul de la Nanching, din 29 August 1842, prin care «Împărăția din mijloc» îngăduie «barbarilor» — pe cari-i și despăgubise — să vie în porturile cucerite 'n cursul celor trei plimbări militare și, afară de dinsele în Fuciu-fu, aproape'n fața insulei Formosa¹.» Porturile deschise astfel circulației mondiale — Franța încheie și ea tratatul de la Whampoa (1844) și Statele Unite un altul în același an — erau Canton, Amoy, Fu-ciu-fu, Shanghai, și Ning-po, și se ceda Englesilor în plină posesiune Hongkong. În cele d'întăiu timpuri însă marile speranțe ce se puseseră nu se dovediră îndreptățite; populația localnică încunjura de ură pe străini; femeile coloniștilor și negustorilor nu se puteau risca pe stradă; comerțul, cu toată marea bogăție felurită a imensei țeri, nu începea să miște.

În tot acest timp Franța nu e concurentă serioasă. Conflictul cu Anglia în Insulele Societății, din Oceania, de pe urma expulsării misionarului Pritchard, învinuit că face o neplăcută propagandă politică (1844), nu era

¹ N. Iorga, *Războiul din Extremul Orient*, București, 1904, p. 34.

decît o mai depărtată urmare a ciocnirii de interese din Egipt și Turcia, care cu cîțiva ani înainte amenințase pacea europeană și exclusese pe un timp Franța din acțiunea diplomației europene.

Regele Ludovic-Filip, care, după căderea ramurii mai în vîrstă a Bourbonilor, dobîndise tronul ca «rege al Francesilor», constituțional și burghes, la 1830, căută să ajungă la o împăcare cu întreprinzătoarea vecină, a cărei înnaintare colonială Franța nici nu voiă, nici nu putea s'o împiedece. După succesul stăruințelor sale — visita regelui în Anglia e tot din 1844 — se ajunge la acțiunea comună în Madagascar, unde amestecul repetat al celor două Puteri n'avu urmări fericite, ca și în Uruguay. Englesii n'avură astfel nimic, la un moment dat, cînd influența francesă era să se întindă, la 1847, asupra Cochinchinei.

Dar colaborația anglo-francesă, într'o nouă formă, supt hegemonia Franciei, era să capete, cu o și mai strînsă legătură permanentă, *un alt caracter, și mai activ, încercînd a domina întreaga viață a lumii, și dacă se poate, a se impune, contra doctrinei Monroe, în America*, odată cu stabilirea lui Ludovic-Napoleon Bonaparte ca president al noii Republici franceze de la 1848 și a Imperiului restabilit de dînsul, ca Napoleon al III-lea, în 1852.

CAP. XI.

Ofensiva anglo-francesă pentru dominația Oceanelor.

Napoleon al III-lea, cu toate amintirile întâiului Imperiu, pe cari-i plăcea să le deștepte, a continuat de fapt, cu mai multă ambiție, mai înaltă ambiție și mai însemnate sacrificii, politica lui Ludovic-Filip, de a restitui Franciei un rol în istoria lumii, nu *contra* Angliei, ci, pe motivul comunității de principii politice și fiind samă de putința armonisării, pe un câmp așa de vast, a intereselor economice chiar, *alături cu Anglia* îndelungată lui ședere dincolo de Canal, legăturile lui cu societatea englesă, ideologia lui liberală îl întăreau în această direcție ca și setea lui de a răzbuna asupra Rusiei, restabilind prestigiul napoleonian, desastrul din 1812.

În războiul Crimeii, unde noua Franță imperială apare ca ocrotitoarea catolicismului în Locurile Sfinte, pe cînd Anglia urmărește cele mai reale interese ale comerțului ei oriental, care, în ideile timpului, cerea menținerea integrității și independenței Imperiului otoman, silit a primi forme occidentale, această alianță se vedește traianică și duce, peste atîtea greutăți, Englesii arătînd tenacitatea lor obișnuită ca și un mare eroism individual, la biruință. Întăietatea Franciei pe Continent nu mai poate fi pusă la îndoială, și succesul răpezii intervenției militare în Italia confirmă *contra* Austriei rezultatele cîștigate mai înainte *contra* Rusiei.

Pe acest teren Anglia n'avea nimic de disputat. Înainte și după evenimentele europene din 1853-9 ea se

ocupă răbdător la consolidarea bazei ei coloniale. Încă din 1848, astfel, se creiază, după părăsirea definitivă a unor vechi planuri asupra Algeriei însăși, o Cafrerie englesă, la Sudul continentului negru și în coasta Transvalului coloniștilor olandesi, care, după lungi eforturi începute încă de la 1836, ajunge a se consolida aproape la 1858. N'a lipsit nici dorința de a pătrunde în Maroc, unde comerțul engles căpătă îngăduirea. În Arabia portul Aden se deschide comerțului mondial.

Penetrația în China și Iaponia se urmărește și mai departe, și răscoalele periodice, ale așa-zisilor Taipingi, în «Imperiul din Mijloc» dau un pretext bine venit pentru aceasta. La 1857 vice-regele, aproape independent, din Canton e silit, printr'o demonstrație navală, să plătească pentru pagubele făcute Englesilor. Francesii participaseră la această expediție, care, ca toate cele ce se porniseră împotriva unui dușman uimit și total desorientat, nu aduse aproape nicio pagubă în oameni «pedepsitorilor». Sutele de mii plecau smerit capul, după cele mai dârze provocații înaintea unui dușman care ignora noile mijloace de luptă fără greș.

Ceia ce adusese un moment oprire în această nestavilită mișcare înaintea fură evenimentele din Industan, care păreau că vor răpi Angliei însăși baza ei de acțiune în Extremul Orient.

Imensa peninsulă fusese păstrată și păzită pînă atunci prin acei soldați indigeni, cipaii, cari știau obiceiul rasei lor de a servi supus și disciplinat pe stăpînul străin, oricare i-ar fi fost numele, originea și chiar religia. Se pare că intețiri străine au lăsat să se provoace neașteptata răscoală, supt cuvînt că noile cartușe, unse cu său, jignesc reverența unei largi părți din populația indiană pentru divinitatea quadrupedă a vacii, a regimentelor indigene și după aceia a populației întregi din cele mai multe ținuturi,— singuri temuții cruzii Sikhi, din Nord-Vest, rămîind credincioși legăturilor de pînă atunci. *Ideia mongolă învinsese*, după ce Hayder-Ali și mai ales Tippoo-Saib îi substituiseră propria lor

tiranie fără pretenții de legitimație. La Delhi se proclamă un «Împărat» care putea dovedi cu acte descendente sa din vechi monarhi. Centre așa de importante ca Oude și Lucknow se declară pentru el. Englezii, deconcertați întâiu, trebuiră să se ajute cu puținele mijloace locale, supt șefi inferiori plini însă de inițiativă și devotament. Și la capătul celei mai îndărătнице lupte ei puteau să reîntre în Delhi, începînd o crudă operă de represiune față de un dușman care el însuși nu li crușase toate ororile.

Cu toată lupta înviersunată pentru păstrarea dominației în India, acțiunea în Extremul Orient nu fu întreprinsă. Expediția anglo-francesă se îndreptă, la 1858, drept către Capitala misteriosului Împărat chinez. Forturile de la gura rîului Pei-ho nu putură opune nicio rezistență serioasă. Astfel la Tientsin, pe calea spre Peking, se ajunsese la tratatul din 1858, care deschidea porturile: Niu-ciù, Tang-ciù, Tai-van, în barbara insulă Formosa, de o dependență mai mult nominală față de Imperiu, Cio-ciau și Chiung-ciau, în insula Hainan. Se permite Puterilor europene întreținerea de misiuni permanente în Capitala țerii: Rusia știuse a se adăugi, fără osteneți, la beneficiul acestor privilegii nouă.

Dar, cînd fu vorba, peste cîteva luni, ca această învoială solemnă să fie ratificată, represintanții Europei comerciale întîmpinară cel mai hotărît și mai grosolan din refuzuri. Din forturile, acum din nou ridicate, vechile tunuri traseră asupra intrușilor îndărătnici. În ultimele luni ale anului 1859, Napoleon al III-lea, care izbutise a impune voința sa și în resolvirea problemei italiene contra Austriei, trimetea în China nu mai puțin decît 15.000 de oameni, cu generalul Counsin-Montauban.

Abia în August 1860 noul atac atîngea ținta dorită, de alminiți fără ca „războiul“ să fi luat un caracter mai serios. După ocuparea Tientsinului, trebui o „luptă“ înaintea Pekingului însuși cu o armată chineză, imposantă ca număr și mai ales arătoasă prin uniforme; ea nu putu face năvălitorilor pagube mai însemnate decît șase morți și treizeci și patru de răniți. Orașul fu

luat în stăpînire fără altă împotrivire și la Palatul de vară, unde erau strînse, de veacuri, imense bogății, nu era decît o gardă de doisprezece oameni: prada fu incomparabilă.

Tratatul din Peching (24-5 Octombree) nu cuprindea nimic nou decît o despăgubire de mai multe zeci de milioane. Că și în 1859, Rusia știu să strecoare imediat o convenție particulară, cu îndreptări de frontieră.

Data aceasta, nimic nu mai interveni pentru ca să împiedece pe Europeni de a se bucura de avantajii a doua oară și în chip așa de solemn garantate.

În Asia însăși colaborația franco-engleză se va manifesta îndată și pe un alt teren, în Indochina. Aici în 1862 nu intervine, ce e drept, flota Angliei, dar Guvernul britanic privește cu îngăduință intervenția hispano-francesă din Cochinchina-de-jos și încheierea tratatului de la Saigon, care dădea Franciei trei districte în această regiune.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

Această colaborație și, în lipsa ei, această atitudine asemănătoare s'au putut observa însă în America-de-Nord, și caracterul politicii celor două Puteri mariime din Europa din acest moment pare a fi determinat de speranța că s'ar putea reveni asupra trecutului de trei sferturi de secol și că, înlăturîndu-se hotărît, ca o pretenție, doctrina lui Monroe, s'ar putea ajunge la vechea dependență față de această Europă a fundațiilor politice de dincolo de Ocean.

Republica întemeiată după așa de frumoase concepții liberale, egalitare și umanitare de Washington și generația sa, pe care o influențase spiritul „filosofiei” franceze, nu putuse, cu toate lungile discuții ale Parlamentelor sale, să armonizeze conflictele care existau de la început între Nord și Sud, între țara industriei și aceia a agriculturii, între grîu și bumbac, între micul ogor și nemărgenita proprietate, între munca liberă și exploatarea sclavilor. De un timp, Sudul se îmbogăți prin căutarea produselor sale: la 1800 producea 19 milioane

de funți de bumbac, la 1824 peste 142 de milioane: încă de atunci se spunea că „rege e bumbacul“ (*cotton is king*). Și, odată cu această prosperitate economică, conștiința de valoare osebită a Statelor de Sud: cele două Caroline, Mississipi, Florida, Alabama, Georgia, Luisiana, Texas, Arkansas, Tennessee, Virginia, Kentucky, Missouri, crescuse. Iar, neputînd impune concepțiile lor Nordului, care rămînea legat de vechea doctrină a idealiştilor, acești Meridionali trebuiau să se gîndească tot mai mult la o despărțire, determinată de interese materiale, foarte precise.

Lipsia, pentru ca mișcarea să se producă, o încercare de impunere din partea Nordului, care se pregătia de mult, cu decisiva lui reformă unificatoare. Alegerea ca președinte a lui Abraham Lincoln (Novembre 1860) dădu mult așteptatul prilej.

Carolina-de-Sud luă inițiativa mișcării „liberatoare“ a *secesiunii*, și cu ea se uniră, fără zăbavă, alte șaisprezece State, formînd, pe un nemărgenit teritoriu, o masă umană de opt milioane și jumătate de cetățeni, de cari atîrnau patru milioane de negri. Jefferson Davis fu ales pentru a conduce războiul, care n'ăvu mai multă unitate de plan decît acela care dăduse naștere Republicei de a cărei sfărîmare se vorbea acuma.

Nordul putu să opui la început abia 75.000 de mi-lițieni fără nicio pregătire celor 50.000 de oameni ai Sudului, mai deprinși, prin viața lor rurală în mijlocul primejdiilor de tot felul, la luptă. Și flota secesioniștilor, capabilă de lovituri îndrăznețe, aduse, printr'o necon-tenită activitate de priaterie, pierderi însemnate adver-sarilor. Astfel după cîteva luni de zile revolta avea o Capitală în Richmond, și toți sortii păreau a fi de partea ei. Lupta de la Bull-Run fu cîștigată de oamenii Sudului, cari continuară biruința. *Emisari se înfățișară în Anglia ca și în Franța*, și, dacă Napoleon al III-lea trimese ca informator, *prin Nord către Sud*, pe vărul său, prințul Napoleon, aceasta nu înseamnă că supt dovada de in-teres față de marele conflict într'o lume așa de depăr-

tată nu se putea ascunde și altceva¹. Europeanii erau amestecați, de altfel, și de o parte, și de alta, în conflict. Anglia recunoscuse și ea pe confederații din Sud ca beligeranți și nu-i lipsise de ajutorul ei. Opinia publică engleză era pentru ei.

La sfârșit însă, generalul Grant izbuti să îngeunche pe adversarul său, generalul Lee. Urmărind fără preget programul inițial, decretând curajos suprimarea sclăviei în cele zece State rămase în legătură cu Richmondul, Lincoln dăduse prin siguranța acțiunii sale ca o garanție a rezultatului. El plăti cu viața, în 1865, îndeplinirea fericită a politicii sale, perind de glonte de unii asasin. Când rivalul său din Sud, Jefferson Davis, căzu în minile ostașilor Nordului, viața lui fu însă cruțată. Era o dovadă mai mult despre desăvârșirea și siguranța victoriei.

În cursul acestui războiu de patru ani, care atingea atâtea interese europene, Napoleon al III-lea încercase în Mexic lovitura care trebuia să readucă în America puterea politică și dreptul la ciștig ale vechii Europe.

Mexicul continuă zbuciumata-i existență de anarhie. Președintele Juárez, de sînge indian, era în aprișă luptă cu conservatorii clericali, avînd în fruntea lor pe un energetic general, Miramon. Biruitor în sfârșit, șeful civil și republican, care putuse intra în Capitala țării, nu avea mijloacele trebuitoare pentru a restabili pacea. Interesele ca și demnitatea Spaniei, Franței și Angliei fură atinse de măsurile și pornirile lui brutale.

Era un prilej de intervenție, și încă de la 31 Octombrie 1861 se încheia pentru a pedepsi Mexicul tratatul de la Londra. Trupe spaniole și franceze fură trimise, și ele ocupară Vera-Cruz, principalul port al țării, fără a putea folosi mai mult din cauza numărului restrîns al contingentelor trimise. Numai în 1862 amiralul Jurien de la Gravière porni spre America în fruntea unei puternice flote, și generalul Douay, căruia-i urmă apoi, în 1863, mareșalul Forey, începu o acțiune energetică.

¹ Descrierea călătoriei s'a făcut, cu de-amănuntul, de unul din insoțitorii prințului, Ferri Pisani (*Lettres*, Paris 1862).

Partidul învins al lui Miramon lucra din răspuțeri pentru a duce lucrurile mai departe, până la întemeierea unei Monarhii mexicane, a unui Imperiu ca acela pe care, după același model napoleonian, îl crease, pentru așa de scurtă vreme, Augustin I-ii Iturbide. Spaniolii și Englezii, mulțamiți de concesiile căpătate prin convenția de la Soledad, refuseră concursul lor pentru această aventură, pe care fără șovăire Împăratul Francesilor o luă asupra-și. O încercare republicană nouă, a lui Almonte, uneltitorul de până atunci pe lângă Francesi, fu interzisă de aceștia.

Împăratul dădea, la 3 Iulie 1862, explicația că, «în starea actuală a civilizației lumii, prosperitatea Americii nu e indiferentă pentru Europa, căci America hrănește familiile noastre și susține comerțul nostru. Avem interes ca republica Statelor Unite să fie puternică și înfloritoare, dar nu ca ea să se puie în stăpînirea întregului Golf de Mexic, din care ar stăpîni Antilele și America-de-Sud, și să capete în mîni dispoziția exclusivă asupra produselor lumii nouă... Dacă însă, din potrivă, Mexicul își păstrează independența, dacă se așează acolo, cu ajutorul Franței, un Guvern stabil, *vom restitui rasei latine dincolo de Ocean puterea și strălucirea ei și vom asigura pe viitor coloniile noastre și ale Spaniei*¹.» Războiul de secesiune părea că îngăduie o asemenea intervenție. Hostilitățile fură duse energic mai departe. La 2 Iulie mareșalul Forey intra în Mexico.

Candidatul frances pentru tronul țerii era și ales, în legătură cu tendința lui Napoleon al III-lea de a păstra un cît mai strîns contact politic cu Austria învinsă în Italia, contra puterii, în neconținută creștere amenința-

¹ Citate și în Arnd, *Geschichte der neuesten Zeit* (continuare la Becker, „Weltgeschichte“), VI (Lipsca, 1875), p. 140, de unde luăm textul.— Autorul crede că Napoleon se gîndia și la o provincie de dominație directă, la o „Algerie“ americană (*ibid.*, p. 112).— Și Moreno, președintele Ecuadorului, se gîndise a chema protecția francesă asupra republicii sale, încă din 1861 (*ibid.*, p. 199).— Cf. această declarație a lui Napoleon, ca președinte încă, la 1849, cu privire la mutarea coloniștilor francesi de pe un mal al lui Rio de la Plata pe altul: „Ce déplacement de la population française doit nécessairement à l'avenir être pris en considération“ (*Discours et proclamations de Louis Napoléon Bonaparte*, Paris 1852, p. 42).

toare, a Prusiei. Arhiducele Maximilian, fratele Împăratului Francisc-Iosif și fost guvernator în țară latină, la Milano, se arătă gata, părăsind liniștita splendoare a palatului său de marmură în mijlocul boschetelor de camelii de la Miramar, de a primi o asemenea sarcină periculoasă. O *junta* de treizeci și cinci, apoi o mare «adunare de notabili» fură chemate pentru a da o legitimitate impunerii acestui om blînd și bun, dar așa de străin pe acele locuri. Alegerea se făcu la 10 Iulie următor, dar prințul ales, pe care-l întimpină mulțimi entusiaste, nu sosi decît peste un an.

Succesorul lui Forey, mareșalul Bazaine, începuse opera pacificării și a supunerii țării. El nu izbuti să aducă pe rebeli la picioarele lui Maximilian. Ci în scurtă vreme nedibăcia Împăratului celui nou — care-și trată adversarii ca rebeli, ordonînd împușcarea lor pe loc —, și pretențiile apărătorilor lui francesi, ca și felul cum partizanii lui indigeni înțelegeau a exploata succesul, duseră lucrurile către o iremediabilă catastrofă. America-de-Nord, refăcută, ceru formal evacuarea Mexicului, recunoscînd pe Juarez ca șef al Republicii. Napoleon, dîndu-și sama prea târziu de greșeala pe care o făcuse, isprăvi retrăgîndu-și (1866) trupele, fără al căror sprijin Maximilian era pierdut. Un sentiment de mîndrie, o datorie de onoare îi impuseră acestuia să rămîie, cu contingentele lui austriece și belgiene — Împărăteasa Carlota era fiica regelui Leopold I-ii — și cu nesigurele trupe locale. Resultatul tragic al ultimelor sfortări ale Suveranului din ce în ce mai mult izolat fu prinderea lui de republicani, cari, tratîndu-l ca pe un Iturbide oarecare, cu o rece convingere de Indieni, îl executară, în tovărășia generalilor Miramon și Meja, sprijinatorii, dar mai ales primejditorii lui (1867).

Prin acest sfîrșit de dramă, ca și prin strivirea secesionismului în Statele Unite, *America se închidea din nou intervențiilor europene*. Iar, cînd împrejurările de la 1870-1 aduseră căderea Imperiului frances în luptă cu Prusia, de mult la pîndă și perfect pregătita pentru atac, *indiferența Angliei făcea imposibilă acea acțiune*

comună care, în curs de douăzeci de ani, căutase a da o altă soluție, în sens european, vechii chestii a Oceanelor. În contra tentativei, nereușite, de a o invada, America însăși era să apară, peste mai puțin de o jumătate de veac, nu numai ca Puterea hotărîtoare în ce privește regimul navigației universale, dar și ca orînduitoarea soartei nouă a lumii.

CAP. XII.

Intre Germania și America.

După 1870-1 legătura anglo-francesă e cu totul și pentru mai multe decenii ruptă, ajungându-se chiar la antagonisme ca acela care în Africa mijlocie tăie drumul lui Marchand la Fashoda și făcu să se audă trîmbiți de războiu de ambele părți ale Canalului. Expansiunea colonială a Franciei e ajutată mai mult de Germania bismarckiană, care vrea să-i înlătore gîndul revanșei, în același timp cînd această Germanie a noului Imperiu, aliată cu Italia, se îngrijește a pune limite în anume puncte întinderii franceze prin trezirea poftelor italiene asupra unui teritoriu vecin și cînd, cum vom vedea, în tot acest timp Germanii pregătesc ei înșii întemeierea unui puternic Imperiu colonial.

Acțiunea colonială a Republicei franceze se exercită, pe de o parte, în Extremul Orient, pe de alta, ca și a tuturor celorlalte Puteri dispunînd de o flotă, asupra continentului care a fost, în acest secol, mai mult rîvnit, frămîntat și transformat, Africa.

I. China se supusese odată pentru totdeauna față de marea lovitură din 1860. Ea era gata oricînd să negocieze de acum cu unul sau cu altul din «marii mandarini» cari represintau «nobilul pămînt» Anglia, Franța, Statele Unite, și nu mai puțin Rusia. Italia voi și ea Formosa. Înnainté de a se întări la Chiao-ciau, și Germanii oferiau cinci milioane de dolari pentru a li se ceda Taivan¹.

¹ V. Edm. Plauchut, *Les armées de la civilisation*, Paris 1876: „Les

Concurentul cel puternic răsărise însă aici în Iaponia regenerată, tăind speranțele străine. După silnica pătrundere europeană din 1858, după tulburările contra străinilor din 1859, la Iocohama, oraș închis, după cea d'întăiu misiune iaponească în lumea albă, la Washington, cea ce nu împiedecă atacuri contra misiunii engleze și a celorlalte chiar, se ajunge, printr'o spontanee ridicare a poporului, care nu înțelegea să devie, ca vecinii Chinesii, unelte ale exploatatorilor și ale colonisatorilor, la marea revoluție politică prin care se înlătură regimul Șogunului feudal, în folosul rivalului său, de mult exilat la Tochio, «Papa» fără putere care fusese până în acel moment Micado. Iamagata, Ocubo, Ocuma păstrează tot ce din trecut represintă un regim, o forță, o aspirație și introduc, răpede, cu un zel fără păreche, acele inovații tehnice, acele sisteme de organizare în care li se părea că residă toată superioritatea Europeanilor. Astfel Muțuhito, Împărat războinic și reformator, deschide la 1868 era *meiji*, epoca modernă a Iaponiei. Niciodată o prefacere nu s'a săvârșit așa de iute și cu așa de puține neșiguranțe și lupte interioare ca aceia care făcu din acea depărtată țară rămasă în urmă una din marile Puteri ale lumii, capabile de a sta alături în orice domeniu cu oricare din ele.

Aceasta se văzu bine în conflictele cu China, tot mai mult aservită, și în marea luptă cu Rusia, care-și luase insula Sacalien, rîvnită de Iaponesi, și arătase dorința de a se așeza în Ieso.

Pentru Coreia, veche țintă a expedițiilor Iaponesilor din veacurile al XVI-lea și al XVII-lea, și unde ei aveau libertatea de comerț încă din 1875, iar dreptul de a trimete trupe de la 1885, se începe un războiu la 1894. Amiralul Ito înneacă flota chineză, și o armată de uscat e ușor împrăștiată. Mareșalul Oïama ocupă în Manciuuria trei poziții tari, între care Port-Arthur, fortificat de En-

Allemands, maitres de Taiwan, eussent été des voisins bien incommodes pour les Espagnols, les Anglais et pour nous-mêmes, en raison du voisinage des Philippines, de Hong-kong et de notre colonie de Saïgon, où déjà nous ayons l'ennui de les rencontrer trop souvent*.

glesi. În calea spre Peching se încheie pacea, care dă Japoniei numai Formosa, unde făcuse o tentativă la 1874, și Insulele Pescadores.

Contra tuturor năvălitorilor ei, China încearcă, în 1900, prin mișcarea desordonată și sălbatecă a *boxerilor*, o mișcare defensivă, pe care o sprijinia Împărăteasa văduvă și influentul prinț Tuan. Ambasadorul german e ucis, legațiile stau mult timp asediate. Mareșalul Waldersee, trimis de Wilhelm al II-lea cu porunca de distrugere și răsplătire care se știe, comandă o expediție de reprimare, la care japonezii participară ca egali, jucând chiar rolul de căpetenie în despresurarea celor închiși. Resultatul practic fu rămânerea în calitate de chiriași (de la 1898 încă), în 1900, a Englezilor la Vei-hai-vei, a Germanilor la Chiaò-ciau (lingă Shanghai), a Rușilor în Manciuria.

Pentru această provincie întinsă și bogată japonezii nu se sfîrî a da, în 1904, luptă formidabilei Împărății a Țarilor. Catastrofa flotei rusești la Țushima, rezultatul ultim al uriașei lupte de la Mucden și luarea, după nespuse sacrificii, a cetății asupra căreia se concentra tot interesul, Port-Arthur, arătară ce poate o forță națională disciplinată și însuflețită contra unui adversar cu mult mai mari mijloace. Anglia, cu care un tratat de asigurare mutuală se încheiase la 1902, favorisase lovitura.

Față de o asemenea rivală, avîndu-și în apropiere toate mijloacele, Europeanii, cu toții, erau într'o situație de vădită inferioritate. Anglia știuse a se opri la timp. Franța realiză însă, nu fără greutate, progrese importante în Indochina.

Cochinchina îi aparținea de mai multă vreme, și cu dînsa gura Cambogelui, unde de la 1865 era un rege indigen vasal. Tendința de a se ridica în sus era firească, și de la izvoarele râului se putea ajunge la langtchiang, marele fluviu al Chinei meridionale. Cum însă aceleași izvoare sînt aproape de ale râului Song-hoi sau Song-cai (Riul Roșu), se încheiase un tratat încă din 1874, care, trecînd pe la cetatea «Tirgul-Mare», Hanoi (Cheșo), dă în

golful Tonchinului, în fața insulei Hainan, o inițiativă îndrăzneată aduse ocuparea provisorie în 1873, a cetății, pregătind astfel seria de lupte cu «steagurile negre», care duseră, conform programului statornic menținut, contra unei opoziții zgomotoase, de Jules Ferry, la luarea în stăpînire a Tonchinului întreg (1884)¹. Prin al doilea tratat de la Tientsin se căpăta de la China, suzerana regatului de Annam, și drepturile asupra acestuia, cu al cărui «Împărat», Tu-Duc, se încheiase un tratat încă din 1874.

Dar trebui un nou războiu, de-a dreptul cu trupele imperiale chineze, pentru a se ajunge la stabilirea acestei autorități și acestei hegemonii; un moment se crezuse că și Formosa ar putea fi adausă la noul domeniu colonial frances. Siamul era, după vechea tradiție din vremea lui Ludovic al XIV-lea, atras în cercul de influență frances, — cutare aventurier, Lamache, ajungînd generalisim regal.

În sfîrșit coloniile olandese ale Sondei, lîngă care în Borneo un aventurier, James Brooke, încercase un bizar Stat la 1841, nu dăinuiau fără nemulțămirea indigenilor, pusă la un fel de muncă silnică în profitul comerțului de cafea, tabac, piper și trestie de zahăr al Metropolei, — nemulțămire care, în 1873, dădu putere luptei Sultanului din Atchin, în Sumatra², și trezi printr'o splendidă protestare talentul lui Dekker-Multatuli. Teama de intenții iaponese asupra acestui minunat domeniu s'a manifestat și în timpul războiului actual, și e un fapt că penetrația rasei galbene se coboară din Indochina spre Sud în această direcție, cum se întinde în Vest spre India.

Dar mai ales această epocă a cunoscut întăiu și a încercat să resolve chestia Africei.

¹ V. Plauchut. *o. c.*, p. 73: „le riche fleuron de la couronne d'Annam doit s'en détacher un jour comme un fruit trop mûr et tomber entre les mains de la France”. Un episcop frances resida acolo (p. 93). Erau și domnii spanioli în aceste părți (*ibid.*, p. 95).

² Se ceru sprijinul lui Napoleon al III-lea și al Sultanului (*ibid.*, p. 273). V. de Beauvoir, *Java, Siam, Canton*, ed. a XV-a, Paris 1878, p. 182 și urm. Sistemul lui van den Bosch, după 1839, introduse această robie, — „vâste et officiel pressoir”. Erau la 1878 295 de milioane de arbori de cafea, dar la 14 milioane de suflete abia 47 de școli și nicio misiune religioasă.

Coborîrea Francesilor în Algeria, de unde erau să se întindă, mult mai târziu, spre Tunis, stabilind protectoratul lor asupra eiului, și, în zilele noastre, și spre Maroc, avea importanță *mai mult din punctul de vedere mediteranean decît din cel african propriu-zis*. În Egipt, din marile planuri ale lui Bonaparte nu rămăsese decît cea influență culturală prin care sfătuitorii vice-regelui Mehemed-Ali și ai urmașului său, Ibrahim-Pașa, au fost Francesii Clot, Selves, Mariette, — acesta din urmă precedînd în domeniul egiptologiei pe Germanii Lepsius și Brugsch.

Chestia Africei s'a pus întăiu, cum era de așteptat, în ce privește coasta vestică, atlantică, a continentului. Francesii fuseseră acolo încă din veacul al XIV-lea, aventurieri normanzi întemeind contoare ale căror nume amintiau pe al portului lor, Dieppe, și char pe al Parisului. Ei reinnoiră mai mult vechile datini cînd se amestecară din nou în Guineia la 1838, încheind la 1842 și învoielii cu șefii din Gabon și alte regiuni ale hinterlandului negru.

Dintre ceilalți Latini, Portughesii singuri avură așezări aici, la Elmina și aiurea, fără a putea să le reție, în clipele grele ale patriei lor. Olandesii lui Ruyter se strecurară în loc, prin fraudă ca și prin violență, pentru ca la 1672 să trebuiască a-și trece «drepturile» asupra Englesilor, — fără a părăsi cu totul aceste țermuri cu care și Danesii avură legături.

Încă de la 1750 era la Londra o «Companie Africană», la 1788 o «Asociație», o «Instituție» în 1807; activitatea lor se întindea mai ales asupra părții din coasta căreia de la Portughesi i-a rămas numele de Sierra Leone. O serie întregă de exploratori englesi pleacă la sfîrșitul veacului al XVIII-lea, și din Egipt, și din Mozambique, rămas portughes, și din regiunea Capului de Bună Speranță, ca și din acest Senegal; Mungo Park ajunse celebru printre călători urmărind cursul superior al Nigerului, pe malul căruia fu ucis cu prilejul unei ultime călătorii. În cele d'întăiu decenii ale secolului al XIX-lea alții cercetează Ținutul Congo. Se pătrunse în temutul

regat Dahomey. Și străini, mai ales Germani, erau întrebuințați de Compania engleză. În patruzeci de ani se capătă altfel cunoștința a 22.000 de mile de teren necunoscut¹.

În noua epocă de expansiune, Anglia, recunoscînd drepturile olandese în Sumatra, atacă hotărît puternica organizație africană a Așantilor de pe această coastă vestică (1863). Izbutește după oarecare eforturi, și cîștiga astfel o înțaietate pe care numai Franța, cu frumoasele ei posesiuni din Senegal, cu stăpînirea cîștigată în Dahomey, i-o va putea disputa. Încercarea de a se formă un Stat independent cu negri Americani liberați, în Liberia, Republică fondată în 1817, duse numai la o caricatură de viață politică.

Tot odată Anglia se gîndia la *Egipt*. După stăpînirea cheltuitorului chediv sau vice-rege Ismail, supt fiul sau incapabil Tevfic, i se oferî, într'un moment cînd Franța, din motive interne, n'avea putința de a se hotărî, de a primi măcar condițiile de participare ce i se oferiau, prilejul unei intervenții militare.

Populația de jos, a fellahilor, robi ai Statului, care-și atribuiseră toate monopolurile, n'avea niciun sentiment politic. Rămășițele administrației turcești nu urmăreau decît preocupări personale de cea mai ordinară speță. Cu elementul arab, represintat bine în armată, era însă altfel.

Arabi-Pașa, fiu de fellah, fost plugar și soldat de rînd, încerca să întrebuințeze miliția egipteană pentru o iute mișcare de reformă. Interesele engleze se simțiră jignite de această pornire, care tindea să înlătore controlul pe care-l exercitau asupra finanțelor unei țeri falite Englesii ca și Francesii. Arabi fiind ministru de Războiu și, de fapt, șef al noului Cabinet din 1882, flota engleză apărî, în Iulie, înaintea Alexandriei. Trupe de infanterie debarcară, cîștigînd biruința de la Tell-el-Kebir; Arabi, prins, fu exilat la Ceylan. De atunci pînă la actualele

¹ Jomard atrage atenția asupra complexului acestor descoperiri, în 1824. la Academia franceză («Coup d'oeil rapide sur les progrès et l'état actuel des découvertes dans l'intérieur de l'Afrique»). Francesul Donville se încerca în Congo pe la 1830.

împrejurări, cînd Anglia, întîmpinînd duşmănia chedivului Abbas, crescut la Viena, fiu al lui Tevfic, îl înlătură, pîind în loc, ca Sultan «independent», pe o rudă a sa, Husein, voința residentului engles a fost hotărîtoare în Egipt.

S'a încercat și o înnaintare prin Nubia și Sudan către acel centru al Africei unde, în epoca lui Livingstone și Stanley, noii exploataatorii englesi, lacurile cele mari fuseseră însemnate cu numele reginei Victoria și al soțului ei principele Albert. În cale se întîmpină însă puternica rezistență a fanaticilor strînși în jurul șefului pe care-l considerau ca *mahdiu*, profet, Mesia musulman, promițator de mîntuire. În 1883 o armată trimeasă contra dervișilor fu complect bătută. Cu singurul gînd de a scăpa elementele englese rămase în mîna dușmanului, generalul Gordon făcu o expediție care se isprăvi cu încunjurarea lui la Cartum, Capitala Sudanului, și cu o tragică moarte la pierderea orașului (1884).

Pe cînd Italienii Italiei unite, cari rîvniau Tripoli, ocupat de dinșii abia în 1911, încercau în «Eritreia» lor, contra puternicului Stat, creștin, al Abisiniei, cu un Împărat, un «Negus», de străveche tradiție bizantină în frunte, să îndeplinească ei ceia ce nu reușise Englesilor, aceștia strămutau principala lor acțiune în Sud. Un cutezător aventurier, Cecil Rhodes, care întemeie o nouă formă de dominație a rasei sale, Rhodesia, visa chiar, pe la 1890, că va fi în stare, înlăturîndu-se Republicile Burilor olandesi, să deschidă marele drum engles de-a lungul Africei.

Vechile vetre din Colonia Capului, apoi noua așezare din Natal—aceasta la 1843 — fuseseră răpite coloniștilor veniți din Terile-de-Jos. Înnaintarea contra Transvaalului și a Statului liber Oranje începe la 1854-6. O încercare anexionistă se făcu încă din 1877, dar la 1880 o revoltă a Burilor aduse victoria lor de la Amajuba; la 1884 Anglia recunoștea independența internă a Transvaalului.

Lupta fu reluată¹ contra coloniștilor ceva mai târziu,

¹ Până atunci Franța se instalează singură în insula Madagascar.

cînd minele de aur de la Johannesburg treziră cupiditatea străinilor, *outlanderilor*, cari cereau aceleași drepturi, cea ce însemna supremația. În numele veneticilor, d-r. Jameson invadă teritoriul bur, cu o simplă bandă, care fu prinsă. Președinții Paul Krüger și Steijn luară asupra lor sarcina împotrivirii și găsiră iute în sînul poporului lor generali de valoarea unui Botha și unui Cronje, a unui Joubert. Început în Octombrie 1899, războiul ținu până în 1902, aducînd navalitorilor înfrîngerii repetate și foarte dureroase. Lord Roberts și lord Kitchener, cei mai capabili comandanți englesi, chemați să răzbune onoarea armelor patriei lor, nu izbutiră a sili pe Buri la pace, decît după ce forțele lor erau acum complet usate. Capitalele bure fură cucerite, orașele englese asediate scăpară din strînsoare. Dar noile «colonii» căpătără largi privilegii, și în curînd, unite cu Colonia Capului însăși, ele formau un teritoriu de libertate în care rasa olandesă putea să se manifeste politic aproape ca și înainte.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

Înțelepciunea poporului engles, care asculta sfaturile unor cugetători și publiciști ca Seeley, citat și mai sus, și Froude, istoricul care a scris și vestita carte de propagandă „*Oceana*”, — Anglia însăși trebuia să fie în gîndirea lui această «*Oceana*», doamnă a tuturor marilor ape —, impuse și aiurea decît în această Africă-de-Sud forme de viață-împreună care schimbară cu totul înfațișarea Imperiului engles, făcînd din «dominiunile» pretutindeni autonome — afară de India cu cele 250 de milioane de locuitori din alt neam — adevărate *aliante morale* ale Regatului Unit.

Așa e astăzi Canada¹, cu Parlamentul și miniștrii săi deosebiți, cîrmuind șase milioane de oameni mulțamiți. Așa e cu Australia, colonisată *numai* cu Englesi de rasă pură, cari coplesiră cu totul pe vechii deportați din 1788. Fundate între 1825 și 1859, Australia de Vest, cea de

¹ La vechile provincii Quebec și Ontario s'au adaus Scoția Nouă, Noul Brunswick, Manitoba, Columbia britanică, Insula Prințului Eduard, teritoriile din Sud-Vest (Gardiner, *o. c.*, p. 489).

Sud, provinciile Victoriei, Queensland, Tasmania, Noua Galie de Sud, exploatănd turmele de oi și îmbogățindu-se cu minele de aur, formează astăzi o indisolubilă unitate de rasă anglo-saxonă, statornic și devotat prietenă Metropolei (Constituția din 1901 a fost admisă și de Parlamentul engles; ea prevede Parlamente provinciale și unul central). Noua Zelandă vecină, în care a mai rămas un slab rest din rasa indigenă, a Maorilor, total stîrpită în Australia însăși, are și ea reprezentanța sa legislativă deosebită¹.

Sentimentele pe care le-a putut produce acest regim s'au vădit prin felul cum au participat Australianii, „Anzacii“, în luptele cumplite de la Galipoli și cum s'au jertfit Canadianii pe frontul din Flandra. Încercările Germanilor de a răscula pe Buri n'au izbutit. În momentul de față oamenii prevăzători din Anglia se gîndesc la formele nouă în care, față de tot ce s'a schimbat prin războiu, ar putea dăinui și prospera Imperiul.

În cellalt colț de lume, la Singapore, ocupat, cu «contract» de la Sultanul indigen, în 1819, la Malacca și Penang, unde e «Gibraltarul» Malesiei, Anglia, care a părăsit rolul său de la începutul veacului în Insulele Sondei, deține drumul cel mare al mărfurilor; de aici s'a trimes în momentul izbucnirii revoltei Cipailor în India flota destinată contra Chinei, care a salvat situația. Singapore, care a întrecut Shaigonul, răm'ne mult superior Bataviei olandese².

II. Împotriva acestei formidabile organizații, căreia nu-i lipsia nici spiritul, și un spirit neconținut adaptat la nevoile epocii moderne, se ridică ambiția Germanilor, biruitori în 1870-1.

Imperiul lor, de inițiativă *napoleoniană*, împrumutînd elemente de căpetenie de la învins, caută să-și asimileze spiritul practic *american*, îndreptînd în acest sens și toată activitatea intelectuală, și el rîvni, după exem-

¹ V. și Gardiner, *o. c.*, pp. 480-3.

² De Beauvoir, *o. c.*, pp. 235-6, 242. Cf. Jurien de la Gravière, *Voyage en Chine pendant les années 1847-1848-1849-1850*, II, ed. a 2-a, Paris, Hachette, 1854.

plul *engles*, în concurență cu noua «Oceană», pe care n'a înțeles-o bine niciodată, de vreme ce a putut vedea într'însa o «Cartagine» sătulă de bine și gata de a se desface în putreziciune, stăpînirea asupra Océanelor, creînd o puternică flotă de războiu și o flotă de comerț, care putu ajunge răpede, prin calitățile sale, stăpînă pe o mare parte a transporturilor către Lumea Nouă.

Pentru obișnuințele germane aceasta însemna fără îndoială o revoluție. Ceia ce se aducea în concurență era, nu tradiția veacurilor, păstrată într'un infailibil și nebiruit instinct, ci voința, disciplinată și lucrînd după ordin, a unei singure generații.

A fost, în adevăr, un timp, cînd, precum spunea Marele Elector, cu durere, prin stăpînirea danesă și suedesă a țărmurilor Baltice, «Rinul, Weserul, Elba, Oderul erau prizonieri ai națiilor străine». În Brema Suedesii rămaseră până la 1720, și atunci chiar ei nu cedară însemnatul port german Prusiei, reprezentanta avîntului național, ci acelei Hanovre, care va rămînea până dăumăzi legată, nu numai dinastic, dar și politic, de Anglia. Wismar a fost suedes și până la 1803, cînd a fost căpătat numai ca zălog, cu drept de răscumpărare până în 1909. Abia la 1813 un steag german s'a putut ridica la Rügen. Hamburgul a fost adesea în primejdie de a fi unit de regii Danemarcei cu posesiunile lor din Slesvig și Holstein — de care atîrnase odată —, și, dacă vechiul oraș hanseatic s'a menținut, el a trebuit, prin repetate declarații de neutralitate, să se excludă oarecum din viața națională germană, neparticipînd la vicisitudinile ei¹. Abia la 1770, după o convenție de eliberare, Hamburgul, care nu mai avea să sufere pretențiile ducilor de Holstein, nu parte la discuțiile dietei germane. Singur Lübeckul, care a prosperat mai puțin în timpurile moderne, își putuse păstra neîntrerupt independența.

Flota lui Frederic al II-lea n'a avut vre-o importanță, și în luptele pentru stăpînirea Océanelor din vremea Revoluției și a Imperiului napoleonian niciun steag

¹Ernst von Halle. *Die Seemacht in der deutschen Geschichte* (în colecția Göschen), Lipsca 1907, p. 52 și urm.

al vre unei Puteri germane n'ă fluturat într'o luptă. Ideia lui Frederic, ca și ideia austriacă, din același moment, de a se crea colonii transoceanice a căzut răpede: Olanda, Rusia, dacă nu Suedia decăzută și Danemarca zdrobită de Englesi, aveau singure cuvîntul în aceste ape.

Pentru ca Germania să poată îndrăzni pe acest nou drum a trebuit desfacerea unirii personale dintre Hanovra și Anglia. Cucerirea de Pusia a Slesvig-Holsteinului, la 1864, deschidea pentru întâia oară perspective de viitor. *Ele ar fi putut fi urmărite răbdător cu mai mult folos decît prin „geniala“ bruscare a lui Bismarck și mai ales a lui Wilhelm al II-lea, cari au crezut că tehnica și disciplina, știința aplicată și școala de marină ajung pentru a face dintr'o nație continentală un popor oceanic, colonisator și întemeietor al unei dominații universale.*

La 1849 «Imperiul» revoluționar avea ca marină 82 de ofițeri, 748 de mateloți, 49 de mașiniști și 82 de soldați. Prusia începe îndată a-și construi corăbiile; în lupta cu Danemarca pentru ducate, ea dispune de 79 de vase cu 384 tunuri; în războiul cu Franța abia 45 de vapoare cu 336 de tunuri apărau de o eventuală debarcare a dușmanului coastele germane. Portul nou Wilhelmshaven se adăugise la Kiel, smuls Danesilor, și la Danzigul vechiu polon, care era supus unei transformări de modernizare¹.

Însă flota noii Germanii imperiale și imperialiste nu e mai veche decît anul 1884². Se căută a i se da cît mai multe misiuni în Ținuturi depărtate, fie și numai ca să fie văzută. Ceva mai târziu se ocupă teritoriile coloniale în Africa, la Hotentoți, în Camerun și Togo, pe coasta *Guineii*, ca și pe coasta răsăriteană a Continentului negru. Totul însă fără o adevărată inițiativă, ci ca executare punctuală a ordinelor pornite din birouri. «Coloniile» sînt de sigur niște contoare, dar reglementate în afară de condițiile și nevoile lor proprii și fără vre-o înțelegere a situației locale, fără vre-o cruțare a

¹ *Ibid.*, pp. 121, 126 și urm.

² *Ibid.*, p. 133.

elementului indigen, după șablonul inexorabil. O Germanie neagră și sclavă se creiază astfel instantaneu, ca prin galvanoplastie într'un metal inferior, la cellalt capăt al Oceanului. Ea are *datoria* de a munci pentru hrana Metropolei și de a cumpăra de la dînsa mărfuri care nu-i trebuie.

În același timp steagul german apărea în Oceania, în Insulele Caroline, în Insulele Mariane, Palau, Marschall și Balek, în insulele Samoa, într'o parte din Noua Guinee (restul e olandes și engles), cu arhipelagul Bismarck în față¹, — sfidînd steagul american.

Pentru a duce mai departe aceste planuri, pentru a cîștiga un punct de sprijin în Maroc — apariția vasului «Panther» și conflictul căutat cu Franța —, pentru a pregăti un mare atac viitor contra Puterilor maritime în decadență, crezute incapabile de a-și apăra domeniul colonial — Portugalia, întâiu, Franța, în al doilea rînd, — se puse în execuție, cu o scurtă întrerupere, pe la 1883 și mai ales de la 1897 — legile din 1898, 1900 și 1905 — marea creațiune a flotei de care Wilhelm al II-lea a avut ambiția să-și lege numele, flotă care se simția, la un moment dat, în stare să biruie flota englesă, crescută între 1884 și 1889, și să insulte, la o întîmplare, și țermurile, neapărate, ale Americii-de-Nord, totuși așa de stăruitor curtenite.

Aceste motive au contribuit esențial la izbucnirea războiului mondial în care Germania, făcîndu-se a pretinde un *condominium*, căuta de fapt hegemonia pe care, de mult, o avea pe uscat. Flota ei, de o perfecție tehnică admirabilă, în stare să reziste îndrăzneț, și nu fără un imponent succes, atacului, în apele sale, al flotei britanice n'a dovedit inițiativă, mărghenindu-se a trimete submarinele ei ucigașe contra vaselor de războiu, ca și contra pașnicelor vase de pasageri, pentru «a infometa» Anglia. Ținta n'a fost atinsă, iar gloria s'a înneecat pe drum. În ciuda războiului de submarine „fără rezerve”

¹ Americanii s'au instalat în Filipine și în Insulele Havai.

(al amiralului Tirpitz), America a făcut să se plece cumpana, trimetînd imense armate, de o „improvisare“ grandioasă, în Europa, de unde i-au venit odinioară întemeietorii, în dauna acelor care provocaseră, cu așa de mari speranțe, un războiu care trebuia să li fie fatal.

Sînt spirite fricoase care văd în această victorie datorită Statelor Unite, care o știu bine și merita să tragă consecințele, toate consecințele, o umilire și o primejduire a Europei, ai cărui apărători, ca interese și ca prestigiu, se presintă.

Dar ce este această Americă de azi?

III. De sigur nu America de coloniști ideologi a lui Washington, de și spiritul jertfitor al acestora a fost acela care, mai presus de orice ambiție și de orice «lăcomie», a hotărît mult așteptata și dureros dorita intervenție americană. Acestei Americi, care, trei șferturi de veac de la creațiunea ei, a dat, tot pentru drept și umanitate, greaua luptă contra sclăviei negre acasă, înainte de a începe, după altă jumătate de veac, lupta, tot așa de grea, contra sclăviei albe în lumea întregă, îi urmasă o Americă de usină și de contoar, fabricînd în proporții colosale, reunind în aceiași imensă sforțare, de o putere colectivă epică, milioanele de acasă cu tot atîtea milioane care alergaseră de pretutindenii pentru aceleași străduinți răsplătitoare în țara unde munca și inteligența singure stabilesc condițiile de conlucrare și fixează rangurile după succes. Și acei cari nu știu că, dacă oricărui avînt de idealitate îi corespunde un progres material, oricărui realizări materiale li urmează neapărat o stare sufletească potențată, se temeau ca nu cumva aportul uimitor al Americii să trivializeze și să înjosească viața lumii.

Motivul și caracterul amestecului american în Marele Războiu i-a putut liniști. Dar pot fi liniștiți și Europeanii cari ar fi gata să opui doctrinei americane a lui Monroe o doctrină asămănătoare pentru scutul contra imixtiunilor exterioare al propriului lor continent.

Căci populația însăși a Americii întregi și a Statelor Unite în special s'a schimbat cu desăvîrșire prin des-

voltarea colosală a emigrației până în ultimii ani, când noi și puternice desvoltări industriale proprii au reținut măcar în unele țeri elementele dispuse a pleca din lipsa de muncă și de perspectivă a câștigului.

Prin această emigrație s'a creat dincolo de Ocean o nouă Irlandă și chiar o Polonie nouă, care, una într'un sens, alta în altul, au arătat energia lor în cursul chiar al războiului. Dintre cele 25.000.000 de Germani cari se socot a fi emigrat în veacul al XIX-lea, o așa de mare parte s'a îndreptat către Statele Unite, încit numărul populației de limbă germană ce trăiește acolo se socotia, acum zece ani, la nu mai puțin de 10.000.000, dintre cari o treime veniți mai de curînd¹. Austro-Ungaria a trimis, până în ultimul moment, foarte însemnate contingente din analfabeții săi. Contra imigrației italiene au trebuit să se ia măsuri de Stat. Și Scandinavii sînt bine represințați în acest aflux de puteri omenеști nouă. Partea pe care au luat-o la această invasiune Evreii, mai ales cei din Rusia, este foarte bine cunoscută: în New-York erau în 1907 trei șferturi de milion. De Chinesii, cari se cer să fie îngropați acasă, de Iaponesi, rău văzuți și ținuți supt observație, nu e locul a se vorbi în legătură cu ținta acestor observații. Nordul și Nord-Estul au suferit mai ales schimbări esențiale prin aceste noi colonisări, și acolo² e mai vie viața americană.

S'a observat că majoritatea imigrațiilor nu resistă copleșitoarei influențe a mediului anglo-saxon decit cel mult două generații, la Germani, în casuri excepționale, trei generații chiar. Dar, dacă limba influențează sufletul, ea nu-l poate preface imediat. În adincimile lui trăiesc strămoșii muți, cu tot ce-au fost, cu tot ce-au vrut, cu tot ce poruncesc încă urmașilor. Mentalitatea și sentimentalitatea europeană nu dispar odată cu uitarea graiului de acasă. Ele se desvoltă chiar mai liber într'o atmos-

¹ Heinrich Fischer, *Landeskunde der Vereinigten Staaten von Nord-Amerika*, I, Lipsca 1908, p. 75. — Cf. în aceeași colecție, B-el Rodolpho v. Ahering, *Landeskunde der Republik Brasilien*, p. 75 și urm.

² „De la Massachussets la Maryland; de la Michigan la Montana”; Fischer, l. c., p. 82.

feră de perfectă libertate, de manifestare energică, exasperată, a personalității individuale ca și a celei naționale. Și în concepțiile chiar ale libertății americane, care educa acolo pe noii veniți, este oare altceva decît ultimul produs filosofic al unei lungi dezvoltări europene până în pragul epocii contemporane?

Dacă e vorba de o supunere a Europei, ea nu se va supune deci decît ei înseși, decît energiei sale celei mai cutezătoare și aspirațiilor sale celor mai neîmpiedecate de autorități și tradiții. Și nu vedem desavantagiul.

Iar, în ce privește acele Oceane în adîncurile cărora pentru vechile certe de hegemonie s'au cufundat și astăzi mii și mii de oameni, pierzîndu-se averi neprețuite, regimul influențat de o Americă în care toți sîntem reprezentați în forma superioară pe care o dă oamenilor libertatea politică și nemărgenita concurență, nu este decît pregătirea adevăratei deschideri pentru toți a unui drum în care *dezvoltarea naturală a societății, nu artificiala impunere a Statului improvisator*, va fixa fiecăruia ranguri potrivit cu ceia ce fiecare represintă, la acel moment exact, în marea operă, niciodată oprită, a omenirii întregi.

BCU Cluj University Library Cluj

TABLA CAPITOLELOR

	<u>Pag.</u>
I. Introducere. — Rătăcirii scandinave	3
II. În căutarea „Indiilor”	9
III. Hegemonia Spaniei și a Portugaliei	18
IV. Acțiuni engleze și olandese în largul Océanelor (1580—1660).	27
V. Decăderea Olandei. — Întăile acte ale duelului anglo-frances. A. Starea de lucruri premergătoare	26
VI. Decăderea Olandei. — Întăile acte ale duelului anglo-frances. B. Conflictetele	45
VII. Conflictetele anglo-francese în secolul al XVIII-lea până la fundarea Republicii Statelor-Unite.	56
VIII. Apariția Americii ca factor independent	65
IX. Chestia Océanelor în epoca Revoluției francese și a luptelor napoleoniene	74
X. De la căderea lui Napoleon I-iu până la stabilirea Imperiului al doilea frances	86
XI. Ofensiva anglo-francesă pentru dominația Océanelor.	94
XII. Între Germania și America.	103